

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ

Том 108

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF CLASSICAL AND MODERN PHILOLOGY

Volume 108

ОБРАЗЪТ НА ИМИГРАНТА В БРАЗИЛСКАТА ХУДОЖЕСТВЕНА ПРОЗА – ИСТОРИЧЕСКА ПЕРСПЕКТИВА И СЪВРЕМЕННОСТ

ЯНА АНДРЕЕВА¹

Катедра по испанистика и португалистика

Яна Андреева. ОБРАЗЪТ НА ИМИГРАНТА В БРАЗИЛСКАТА ХУДОЖЕСТВЕНА
ПРОЗА – ИСТОРИЧЕСКА ПЕРСПЕКТИВА И СЪВРЕМЕННОСТ

Студията *Образът на имигранта в бразилската художествена проза – историческа перспектива и съвременност* изследва съвременните интерпретации на темата за имиграцията и на образа на имигранта в бразилската художествена проза от края на XX в. и началото на XXI в., като разглежда едни от най-значимите произведения на Нелида Пиньон, Милтон Агум, Салим Мигел и Синтия Москович. Засягат се въпросите за развитието на миграционните процеси и създаването на имигрантски общности в Бразилия, както и за изграждането на образа на мигранта в бразилската литература от XIX и XX в., който предшества актуалните художествени представи за имиграцията. От интердисциплинарна перспектива се изследва начинът, по който проблематиката на миграцията се обвързва с тази на идентичността, активирайки тематиките на мулти- и интеркултурността в ярки литературни творби, които притежават смесените черги на автобиографичното и фикционалното.

Ключови думи: бразилска художествена проза, образ на имигранта, имиграцията в Бразилия, бразилска културна идентичност

¹ Яна Андреева, yanaandreeva@abv.bg.

The paper "The Immigrant's Image in Brazilian Fiction: Historical Perspective and Contemporaneity" examines contemporary interpretations of the subject of immigration and the immigrant's image in Brazilian fiction from the end of the 20th Century to the beginning of the 21st Century by looking into some of the most significant works by Nélida Piñon, Milton Hatoun, Salim Miguel, and Cíntia Moscovich. It discusses the issues of migration processes development and the creation of immigrant communities in Brazil. The article also touches upon the construction of the migrant's image in Brazilian literature from the 19th and 20th Centuries which precedes present notions of immigration in fiction. The interdisciplinary approach allows to investigate the relationship between the issues of migration and identity by triggering the themes of multi- and interculturalism in major literary works containing the combined features of autobiography and fiction.

Key words: Brazilian fiction, immigrant's image, immigration in Brazil, Brazilian cultural identity

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Проблематиката на миграцията намира отражение все по-често в съвременната литература, в очевидна успоредност с неизбежното засилване на миграционните процеси в глобализирания свят. Преместването на големи групи хора, странстването от земя на земя, търсенето на нови пътища и пристани, откриването на непознати светове и народи са все общозначими теми от един широк тематичен комплекс, който се проявява в различни жанрови форми по цялото протежение на световната литературна история. Топосът за миграцията, намерил проява още в древните митични фабули, преминава през ренесансовата литература, която отразява Великите географски открития, през пътешественическите текстове от епохата на Романтизма, за да достигне до една своеобразна кулминация в настоящия момент, когато литературни творци от различни езикови и културни пространства ориентират художествените си търсения към темите за мулти-, интер- и транскултурността, подхранвайки една мащабна рефлексия за отражението на миграцията върху идентичността на индивида, която поставя под въпрос традиционните национални идентичности.

В потвърждение на разширяващата се значимост на свързаните с миграцията теми в ситуацията на свръхмодерност, която съвременните култури изживяват, доскоро поставяните в ясни териториални рамки национални литератури вече се отварят включващо към екстратериториалната, диаспорична литература, която излиза изпод перото на творци емигранти, пишещи за родното от перспективата на чуждото. Обратният процес също се наблюдава

с нарастваща интензивност в световен мащаб – същите определящи се на териториален, национален и езиков принцип литератури започват да вписват в себе си продукцията на писатели имигранти, творящи в поначало чужди за тях културни контексти на чужди или по-късно придобити езици.

Предвид забележимата честота, с която се проявява темата за миграцията в съвременната литература, нейното изследване несъмнено заслужава сериозно литературоведско внимание, и то непременно в тясна интердисциплинарна преплетеност с оперативните категории на други полета на актуалното познание за обществото и индивида. Привличането на определени подходи и наблюдения от областите на културната антропология, социалната и когнитивната психология, философията, социологията и историята, без съмнение, би позволило по-задълбочената интерпретация на литературните творби, които разработват свързаните с миграцията теми и мотиви.

Бразилската литература притежава изначално една дълбоко вградена в своя исторически развой мултикултурност, породена от сложните междурасови и междуетнически взаимодействия, които определят конституирането на бразилската нация и механизмите на изграждане на нейната колективна идентичност. В светлината на разбирането за решаващото влияние на миграционните процеси за пораждането на ярката мултикултурна действителност, която вдъхновява творчеството на бележити съвременни белетристи, настоящата студия откроява като предмет на анализа проявлението на темата за имиграцията и на образа на имигранта в едни от най-значимите произведения на четирима съвременни бразилски прозаисти, потомци на имигранти, които днес несъмнено се нареждат сред най-утвърдените автори в Бразилия – Нелида Пиньон, Милтон Атум, Салим Мигел и Синтия Москович. Необходимостта от контекстуализиране на разглежданите произведения както в по-широката социокултурна среда на епохата, така и в развой на литературния процес, налага разглеждането на въпросите за развитието на процесите на имиграция и на имигрантските общности в Бразилия и за изграждането на онзи образ на мигранта в бразилската литература от XIX и XX в., който предшества актуалните художествени представи за миграцията в бразилската проза от края на XX и началото на XXI в.

2. КРАТЪК ИСТОРИЧЕСКИ ОБЗОР НА ИМИГРАЦИОННИТЕ ПРОЦЕСИ В БРАЗИЛИЯ

Интензивните и разнопосочни миграционни процеси, които създават облика на Бразилия от основаването ѝ като португалска колония до наши дни, не само предизвикват трайни последици в нейното демографско и икономическо развитие, но и налагат дълбок отпечатък върху множествената бразилска културна идентичност. Мултикултурността на съвременното бразилско общество се корени както в исторически предопределеното смесване на раси

и народности, така и в интегрираното присъствие на представителите на различни етноси, които бразилската страна приема като имигранти в своята над 500-годишна история. Не е чудно, че днес бразилското общество е същинска етническо-културна мозайка, която пречупено отразява в ярките си калейдоскопски сегменти богатото и хилядолетно наследство на голям брой народи и култури, населяващи различни континенти.

Утвърждаването на етническото, религиозното и културното многообразие се нарежда сред най-релевантните компоненти на интензивните трансформационни процеси в съвременния свят. В многобройни аспекти на обществения си живот Бразилия днес е пример за плодотворното кръстосване на различни култури майки с местните приемащи култури както на универсално равнище, доколкото и тя е част от глобализираното съвременно общество от края на ХХ и началото на ХХІ в., така и на индивидуално, тъй като немалка част от населението ѝ са представители на второ, трето и следващи поколения имигранти.

Като изключим началния етап на колонизиране на новооткритите от португалците територии с преселници от метрополията и с роби от различни африкански етноси, което започва през 1532 г. и продължава, макар и с отслабени темпове, почти до обявяването на независимостта на Бразилия през 1822 г., най-сериозен е приносът на имиграционните процеси за развитието на страната в периода от средата на ХІХ до средата на ХХ в., когато се наблюдават няколко крупни имигрантски вълни. Изследователят на бразилската икономическа история Нелсон Вернек Содре посочва категорични данни за демографския бум в определени райони на страната в края на ХІХ и началото на ХХ в. в резултат на имиграцията. Според него между 1887 г. и 1897 г. в Бразилия влизат 1 милион и 300 хиляди имигранти; в периода 1890–1900 г. бразилското население нараства от 14 на 17 милиона, а през 1920 г. достига до 30 милиона души; през последното десетилетие на ХІХ в. чуждестранното население в Сау Паулу бележи ръст от 605%; вследствие на имиграцията населението на щата Амазония нараства от 340 хиляди души през 1872 г. на 480 хиляди през 1890 г. и на 1 милион и 100 хиляди души през 1906 г. (вж. Содре 1968: 308 и сл.).

Във фундаменталното си изследване на социалната и икономическата история на Бразилия Флорестан Фернандес установява дълбоката обвързаност между укрепването на националната икономика, приобщаването ѝ към световния пазар след Независимостта и имиграцията в големи мащаби:

В този период [...] се налага запълването на празните пространства, осигуряването на персонал в различни области, който да захрани качествено и количествено растежа на търговския и на финансовия сектор. Необходимо е да се пренасочат резервните излишъци работна ръка, за да се гарантират постоянният растеж и продължителната диференциация на производството на стоки, предназначени за

вътрешно потребление. На последно място, за да се консолидира вътрешнопазарната икономика в период на експанзия, са нужни много хора, с нови стандарти и стилове на живот (Фернандес 2000: 1606).²

Така, в незаселената южна част на Бразилия имигранти, идващи от Германия и Швейцария, се установяват след 1824 г., а след 1875 г. към Юга се насочват и много италиански имигранти. В периода от края на XIX до първата четвърт на XX в. интензивната имигрантска вълна от Европа осигурява така необходимата след премахването на робството работна ръка за кафеените плантации на Сау Паулу. В първите десетилетия на XX в. големи групи италианци, португалци, испанци, японци, ливанци, сирийци и имигранти от други народности се насочват към бързоразвиващите се бразилски градове. В решаващия за индустриализацията на страната и за излизането на икономиката ѝ на световната сцена XX в. имиграционните процеси са особено силни, а с тях се ускорява и сериозното етническо и културно диверсифициране на бразилското население, в което се вливат мощни имигрантски потоци от различен произход.

За целите на по-нататъшния анализ и с оглед на точното историческо контекстуализиране на миграционната проблематика, която присъства в избрания корпус от произведения, тук ще представя накратко основните аспекти, които характеризират в демографско, икономическо, социално и културно отношение най-значимите миграционни движения към Бразилия през XIX в. и началото на XX в. Особен акцент в този обзор заслужават онези особености на миграционните процеси, чието художествено отражение откриваме в едни от най-ярките образци на съвременната художествена проза в Бразилия.

2.1. Германската имиграция в Бразилия

Германците са третите по ред европейци, след португалците и швейцарците, които трайно се установяват в Бразилия като заселници. След възкачването на престола на Дон Жуау VI през 1816 г. като Крал на Португалия, Бразилия и земите на Алгарве, Бразилия, която е все още част от Португалската империя, се отваря към света. За решението на монарха да осъществи едно планово колонизиране и цивилизоване на бразилската територия, като даде правото на чужденци да придобиват земи в отвъдокеанските владения, способстват редица фактори от международен и от вътрешнополитически характер. Като такива историците посочват предимно следните: засилващият се британски натиск за отмяна на робството, значителното намаляване на търговията с африкански роби и засилващата се нужда от нова работна ръка; необходимостта от укрепване на дружеските отношения с германските на-

² Всички преводи от португалски език отгук нататък са мои, Я. А.

роди и владетели с цел получаване на подкрепа срещу Франция; нуждата от териториална сигурност на колонията, чиито най-южни области са постоянно застрашени от нападенията на аржентинците от юг и на индианското племе ботокуду от запад; не на последно място, влиянието на силно европеизирани дворецови среди (вж. Рамуш и др. 2009: 447 и сл.; Майер 2006: 1 и сл., Оланда 2000: 968 и сл.). Така, след като приема предложението на Себастиану Николау Гаше, действащ емиграционен агент в швейцарския кантон Фрибург, на 16 май 1818 г. Дон Жуау VI издава декрет за създаването на колония от 100 семейства, а първият имигрантски контингент в Бразилия е този на швейцарските заселници, които се насочват към планинските земи на областта Риу ди Жанейру през 1819–1820 г. Примамени от активната рекламна кампания в европейската преса и от щедрите обещания на емиграционните агенти, които усилено и срещу голяма печалба набират кандидати за емигранти в няколко кантона, пристигащите в Бразилия швейцарци съвсем скоро надвишават първоначално предвидения брой – историческите данни сочат, че до 1820 г. в страната се заселват 265 швейцарски семейства (вж. Грегори 2007: 143).

Този първи поток скоро е последван от германските емигранти, които официално се установяват на бразилска територия на 3 май 1824 г., на същото място, където вече са уседнали швейцарците. Така, първата не-португалска колония в Бразилия, населена от швейцарци и германци, дава начало на сегашния град Нова Фрибург в щата Риу ди Жанейро. Пак през 1824 г. пристига друга група германски заселници. Предвождани от майор Жорж Антониу Шафер, те се насочват към земите на днешната община Сау Леополду, в щата Риу Гранди ду Сул, където сами си построяват къщи и получават от бразилската управа семена за посеви и добитък за отглеждане (вж. Вайбе 1949: 166). В едно извънредно интересно изследване на европейската емиграция Еса де Кейрош³ отбелязва следното:

Германската емиграция се състои предимно от земеделци – земеделието е нейната сила и е най-доброто приложение на изявените в нея качества на целенасочеността и енергичността. Затова и новите страни я приемат охотно, за да култивират земите им, като я приканват с най-щедри обещания. Именно в земята тя влага своята съзидателна сила (Кейрош 2000: 77).

³ Изследването е поръчано през 1874 г. от тогавашния Министър на външните работи на Португалия Жузе де Андраде Корву на младия дипломат Еса де Кейрош, в момента, когато този приключва дейността си като консул в Хавана и преди да отпътува за новото си назначение в Бристъл. Макар да публикува дописките си сравнително редовно в периодични издания, Еса все още не се е утвърдил като писател. Докладът му *Емиграцията като цивилизоваща сила* заслужава внимание по ред причини, включително и заради това, че е един от първите по-обширни авторови текстове, в които проблематиката на емиграцията се изследва цялостно и пространно през фокуса на интелектуалеца.

С пристигането на новите имигранти колонията Сау Леополду се разраства и само след няколко години германците заселват по поречието на реките най-южната област на Бразилия, дотогава необитавана. След 1850 г. новите заселници започват да се установяват в Санта Катарина, преди всичко в долината на Итажай, където основават колониите Бруск, Жойнвил и Блуменау.

Особено внимание заслужава да се отдели тук на град Блуменау, с оглед на литературното му присъствие, за което по-нататък ще стане дума. Колонията възниква в долината на река Итажай-Асур и е основана от фармацевта д-р Херман Блуменау през 1850 г. Историческите източници сочат, че Блуменау, който е следван от още 17 германци, избира да установи там колонията поради факта, че пресечената от множество речни притоци местност притежава особено приятен климат, напомнящ за родните му места. Благодарение на предприемчивостта на заселниците, които обработват отредените им в рамките на концесията терени, колонията не след дълго започва да процъфтява и се превръща в едно от най-успешните заселнически начинания в цяла Южна Америка, като става значим селскостопански и промишлен център. През 1860 г. основателят концесионер преотстъпва собствеността на земята на бразилското правителство, като си запазва управлението на колонията, а през 1882 г. град Блуменау вече е център на голяма община с 16 хиляди жители, от които над 70% са германци (вж. Вайбе 1949: 173). От тази колония германците се разпростират на север и заселват останалата част на Санта Катарина. Привлечени от обещания за просперитет и бягайки от икономическата и политическата несигурност в Европа, в периода между 1850 г. и 1888 г. в областта пристигат още 17 хиляди германски заселници. В преобладаващата си част с протестантско вероизповедание, те са бедни земеделци, търговци и занаятчии. Най-голямата част от германските имигранти пристига в Бразилия през XX в., като само през 20-те години тя приема над 70 хиляди. Сред тях има най-вече работници и занаятчии, но също и интелектуалци и политически бежанци, които не се насочват вече към аграрните райони, а към големите градски центрове в близост до крайбрежието. Сау Паулу приема по-голямата част от новата имиграционна вълна и в него през 1818 г. живеят близо 20 хиляди германци, както посочват източниците (вж. БИГС 2007: 225).

Потомците на германските имигранти, които се установяват в селските колонии през XIX в., запазват културната си идентичност в много по-голяма степен, отколкото тези на потърсилите препитание в големите градове. Макар и родени в Бразилия, децата и внуците на първите заселници във вътрешността на страната поддържат връзки с Германия, учредяват германско-бразилски дружества, пазят ревностно обичаите си, говорят и се обучават на немски език в местните си училища, издават на немски свои вестници. През 30-те години на XX в. германските колонии се оказват подходяща почва за разпространението на нацистката пропаганда в Бразилия. Тогава правителството на

Варгас⁴ енергично налага своя проект за национализиране на чужденците, основан на политиката за радикалната им асимилация, прокарвана чрез мерки като забраната на немския език и на неговото преподаване в местните училища, както и конфискацията на имуществото на онези, които не съблюдават горните забрани. Проектът има незабавен и дълбок ефект върху германската имигрантска общност, като отслабва съществено не само зараждащите се сред нея фашистки нагласи, но и опониращата на бразилската националистическа идея различна идентичност (по-подробно вж. Грегори 2007: 156).

По актуални демографски данни, бразилското население, което произлиза от германските заселници, е съсредоточено главно в град Сау Паулу и в трите щата на бразилския Юг: Санта Катарина, Риу Гранди ду Сул и Парана. Предполага се, че в страната в момента има приблизително един милион немскоговорящи потомци на имигранти, по-голямата част от които са двуезични и говорят като роден и португалския език, както и че около 5 милиона настоящи бразилци имат поне един германски прародител (вж. БИГС 2007: 233). Макар и да поддържат дълбока връзка с материалната и духовната култура, от която произхождат, потомците на германци днес са напълно интегрирани в бразилското общество.

2.2. Арабската имиграция в Бразилия

Първите арабски имигранти пристигат в Бразилия през 80-те години на XIX в. Сред тях преобладават християни от Ливан, Сирия и Египет, които заради вярата си са подложени на тежки гонения в Османската империя, но също има турци, палестинци, йорданци и иракчани, търсещи поминък извън родината си, където плодородната земя е толкова малко, че не успява да изхрани многолюдните им семейства.

В началото на двадесетото столетие миграционният поток от Близкия изток нараства значително поради засилването на военните конфликти в региона. Многобройни семейства тръгват от пристанищата на Бейрут и Триполи към големите средиземноморски портове на Европа, където с месеци очакват корабите, с които ще прекосят Атлантика и ще достигнат до Съединените щати, Бразилия или Аржентина. Данните сочат, че от 1884 г. до средата на 30-те

⁴ Жетулиу Варгас (1882–1954) е изтъкнат бразилски политик, управлявал страната като министър-председател и президент в периода 1930–1945 г., познат като Епохата Варгас и като избран с пряк вот президент от 1951 г. до 24 август 1954 г., когато се самоубива в знак на протест срещу подготвяния му преврат. Въпреки че управлението му се характеризира със силно авторитарен, популистки и националистичен стил, Варгас е признат за една от най-влиятелните фигури в бразилския политически живот през XX в. Прокараните от него социални закони в защита на работническата класа и синдикализма, както и доктрината „Варгас“ за изграждането на една силна Бразилия са част от политическото му наследство, което намира продължение в съвременния политически живот на страната.

години на XX в. близо 98 хиляди араби от различен произход имигрират в Бразилия, както и че над една трета от тях се насочват към Сау Паулу, докато останалите поемат към Риу ди Жанейру и Минас Жерайс или към Риу Гранди ду Сул и Баия (вж. по-подробно статистическите таблици на Бразилския институт по география и статистика в БИГС 2007: 226).

В изследването си на приноса на арабските имигранти към развитието на пазара на труда в Бразилия Мот посочва интересни данни, които говорят за силната динамика на межкултурните процеси, породени от миграцията във всички сфери на човешкия живот, в т.ч. и в икономиката (вж. 2007: 186–187). За разлика от други имигрантски общности, когато пристигат в Бразилия през същия период, арабите нямат за цел да придобият земи, за да ги обработват и да се изхранват от земеделие и скотовъдство във вътрешността на страната. В по-голямата си част арабските имигранти са сирийски и ливански търговци. В Бразилия те се захващат първоначално с дребна търговия, като амбулантни търговци, които предлагат по домовете различни манифактурни стоки, тъкани, бижута и др., обикаляйки както градовете, така и провинцията. По-късно започват да предлагат стоката си в собствени магазини в градовете и търговията им постепенно процъфтява. Надарени с предприемчивост, сирийските и ливанските имигранти въвеждат редица нови пазарни принципи и така се превръщат от продавачи на дребно в проспериращи търговци на едро, които комерсиализират и дори произвеждат собствени индустриални стоки, което намира сериозно отражение в икономическия и социалния статус на тази имигрантска общност като цяло.

По отношение на религиите, които изповядват имигрантите от арабски произход, данните сочат, че сред тях има представители на четирите източнохристиянски вероизповедания (маронити, православни, меликти и копти), като в по-голямата си част те са християни маронити (вж. Мот 2007: 183), а броят на мюсюлманите е незначителен. Затова, когато попадат в близка религиозна среда, каквато е тази на католическа Бразилия през втората половина на XIX и началото на XX в., първите имигранти лесно се адаптират към местната общност. Принос към сравнително лесната им адаптация имат и два безспорни факта, които свидетелстват за наличието на интензивни интеркултурни практики както в приемащата общност, така и в тази, от която произхождат имигрантите. От една страна, те неизбежно носят със себе си опита на културното и етническото многообразие на Ориента, а от друга, заварват в Бразилия едно смесено през вековете общество, в което практиките на расов метисаж са толкова широко разпространени, че по отношение на етническото определение на индивида е обичайно да се приема, че „капка бяла кръв прави от бразилеца бял, обратно на северноамериканеца, когото капка черна кръв превръща в черен“ (вж. Праду Жуниор 2000: 1214). По-различно стоят нещата с онази част от арабските имигранти, които са мюсюлмани и пренасят обичая си да живеят в затворени общности, съвпадащи с кръга на разширеното се-

мейство. Като продължават традициите на уважение и строго спазване на семейните ценности, те създават многобройни семейства и в Бразилия, предпочитайки браковете между членове на арабската колония, но и без да отхвърлят категорично съюзите с външни на общността партньори (вж. БИГС 2015в).

Актуалните демографски данни сочат, че приблизително 15 милиона бразилци са от арабски произход. Преобладаващата част от тях са потомци на ливанци, сред останалите най-многочислени са тези на сирийците и палестинците, а след тях се нареждат потомците на египтяни, мароканци, йорданци и иракчани (пак там).

2.3. Испанската имиграция в Бразилия

Произхождащите от Испания имигранти се нареждат сред най-многочислените групи чужденци, след португалците, които търсят препитание в Бразилия, както по време на колониалния период, така и след обявяването на Независимостта на страната през 1822 г. Идващи от почти всички региони на Испания, но предимно от Канарските острови, Каталуния, Астуриас и Галиция, испанците съставляват третия по значимост имигрантски контингент, който пристига в Бразилия след 1880 г. Макар данните да не са категорични, доколкото съществуват противоречия между бразилските и испанските източници по въпроса, предполага се, че в периода 1880–1940 г., когато имиграцията от Испания е най-активна, в Бразилия влизат над 700 хиляди испанци (вж. Хугън 1980: 99 и сл.). Те се установяват предимно в щатите Сау Паулу, Риу ди Жанейру, Минас Жерайс и Риу Гранди ду Сул и първоначално се насочват към кафеените плантации, но поради нарастващата индустриализация и урбанизация на страната по-късно мигрират към големите градове – Сантус, Риу, Сау Паулу – в търсене на по-добри икономически възможности. В началото на XX в., както посочват Гимарайш и Вайнфас, Сантус бил наричан „бразилската Барселона“ не само заради многобройната испанска колония, която живеела в близките до пристанището квартали, но и заради организираното от иберийците работническо движение (вж. Гимарайш и Вайнфас 2007: 114).

Изследователите посочват, че в началото на XX в. повечето испански имигранти в Бразилия оцеляват с цената на тежки лишения и непосилна работа (вж. Ханер 1993: 86 и сл.). Те са ангажирани предимно с нискоквалифициран труд, препитавайки се като пристанищни хамали, товарачи на кафе, прислужници в пансиони, сервитьори в барове, и обитават многолюдните квартали от бедняшки къщи заедно с местния пролетариат, а нерядко са тласнати от мизерията към света на престъпността. Галицийците не само са най-многобройната група сред испанските имигранти в края на XIX в. и началото на XX в., но и най-успешно се адаптират към бразилската действителност. Поради етническата, езиковата и културната им близост с португалците, те са най-бързо приети от местната общност – в края на XIX в. в Риу ди Жанейру

дори започнали да наричат „галицийци“ всички имигранти от Иберийския полуостров. Характерно за испанската имигрантска общност в Бразилия е, че създава взаимоспомагателни каси, с които подкрепя безвъзмездно най-нуждаещите се от медицинска, правна или финансова помощ. Според Ханер от някои от тези благотворителни сдружения се зараждат и първите работнически организации, които са особено активни в големите градове, а испанците се нареждат сред най-дейните синдикалисти, разпространявайки идеите на анархизма и социализма в Бразилия (вж. пак там).

2.4. Еврейската имиграция в Бразилия

Еврейската диаспора заема особено важно място сред имигрантските общности в Бразилия, както в социално-политически, така и в културен аспект. Затова не е излишно тук да се направи кратък преглед на етапите на нейното установяване в страната и на особеностите, които предопределят избора на еврейските емигранти да се заселят в нея. Първата еврейска общност в Южна Америка впрочем се установява именно в Бразилия, когато колонията приема прогонените от Португалия новопокръстени християни. Известни са дори имената на първите двама, стъпили на бразилска земя като наемници на служба в армадата на Педру Алвареш Кабрал – Майстор Жуау, астроном и някога личен лекар на португалския монарх, и Гашпар да Гама, тълмач и комендант на кораба, който превозвал провизиите на експедицията.

Същинската еврейска имиграция в Бразилия обаче се осъществява между началото на XIX и първата половина на XX в. като голям и почти постоянен миграционен поток, който се насочва към Юга, Югоизтока и Североизтока на страната. По данни на изследователите първият значим контингент от еврейски имигранти сефаради пристига в Бразилия през 1810 г., основно от Мароко. Еврейските заселници се установят в Амазония, концентрирайки се в градовете Белем и Манаус, накъдето до края на XIX в. се насочват още няколко имигрантски вълни, привлечени от разцвета на каучуковия добив. След упадъка на каучуковата индустрия най-заможните еврейски семейства се преселват в Риу ди Жанейру. Също в края на XIX в. друга вълна еврейски имигранти се отправя към южните региони на страната. Спасявайки се от антисемитските погроми, които се развихрят в Русия след убийството на Александър II през 1881 г., руски, полски и украински евреи се насочват към аграрни колонии в Аржентина и Риу Гранди ду Сул, чрез създадената за тази цел в Западна Европа Асоциация за еврейска колонизация (*Yidishe Kolonizatsye Geselshafft*). Заварвайки във вътрешността на страната едно примитивно земеделие, експлоатиращо човешкия труд като робски, еврейските имигранти от 90-те години на XIX в. скоро се пренасочват към големи градове като Порту Алегри и Сау Паулу (по-подробно за имигрантските вълни през XIX в. вж. Гринберг 2007: 130–134).

При прокламирането на Републиката на 15 ноември 1889 г. се приема и Конституцията, която гарантира религиозните свободи в Бразилия, а това привлича нов наплив от имигранти евреи в края на века, по-голямата част от които са ашкенази и идват от Източна Европа, най-вече от Полша, Украйна и Русия. Повечето от тях пристигат в близкото до Сау Паулу пристанище Сантус и се установяват в южния мегаполис, където проспериращата общност от еврейски търговци нараства с извънредно бързи темпове.

След идването на власт на националсоциализма в Германия и засилването на антисемитските настроения в Европа през 30-те години на XX в. към Бразилия се устремява значителен контингент имигранти от еврейски произход, главно ашкенази. Освен към Сау Паулу, те се насочват към Риу ди Жанейру, но и към по-малки градове в Южна Бразилия. Да се приемат или не в страната имигранти евреи, става един от най-обсъжданите въпроси. Националистически настроените кръгове настояват да се приемат само онези, които ще култивират пустите обработваеми земи във вътрешността или ще инвестират капитали. През 1935 г. правителството на Варгас, прокаращо активно политиката си за консолидиране на бразилската национална идентичност, дори започва да отказва визи на лица със семитски произход. Въпреки недопускането в страната и официалните закани за масова депортация, много евреи успяват да влязат нелегално в Бразилия по време на Втората световна война. Белязани от социалната изолация, в която са живели в своите страни, тези еврейски емигранти се опитват да възстановят на бразилска територия интензивния социален и културен живот, който са водили в Европа преди антисемитските гонения. Учредяват своя преса, библиотеки, училища, синагоги, женски благотворителни дружества за взаимопомощ и подкрепа на новодошлите. Еврейските имигранти са и политически активни – появяват се сдружения на социалисти и ционисти, които целят обединението на бразилската еврейска общност и подкрепят създаването на израелската държава, както и емигрирането на бразилските евреи в Израел (по-подробно за социалния, културния и политическия живот на еврейската общност в Бразилия вж. Гринберг 2007: 137–139).

Поради малкото расови и етнически предразсъдъци сред местното население бързото приспособяване на тези имигранти към бразилската действителност не е особено трудно, в сравнение с това на други големи еврейски диаспори на американския континент, като северноамериканската или аржентинската. За идентификацията на еврейските имигранти и техните потомци с местното общество и по-конкретно, със средната му класа допринасят в най-голяма степен отсъствието на антисемитски движения и на силно изявиени дискриминационни практики в Бразилия. Така, към средата на XX в., както сочат изследователите, еврейската диаспора участва все повече в общите политически процеси, които се развиват в страната. Затова и немалко евреи са засегнати от репресиите на военната диктатура през 1964 г., което

поражда една значима емиграция към Израел, макар по това време повечето еврейски имигранти и техните потомци вече да са се установили трайно в Бразилия. Актуалните данни сочат, че по големина еврейската общност в Бразилия, която наброява над 100 хиляди души, днес е втората в Южна Америка, след аржентинската, а в световен мащаб тя се нарежда на единадесето място (вж. БИГС 2015г).

3. ОБРАЗЪТ НА ИМИГРАНТА В БРАЗИЛСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОТ XIX И XX В.

Отразявайки историческите особености на изграждането на бразилското общество като мултиетническо и многорасово, бразилската литература естествено фокусира интереса си върху фигурата на Другия, в различните му измерения и исторически превъплъщения – като чужденец, колонизатор и заселник, като икономически или политически имигрант. Подобен интерес се проявява като разсъждение върху индивидуалната съдба на имигранта, но и като анализ на взаимоотношенията му с обществото, което го приема или отхвърля. Тук е мястото да отбележа, че в историята на националната литература на Бразилия, която придобива относителна културна автономност след обявяването на Независимостта през 1822 г., съществуват значими прецеденти за третирането на миграцията като първостепенна проблематика в литературната творба. Тези текстове очертават пътя към актуалните представи за имиграцията и за образа на имигранта в съвременната бразилска проза, самата тя нерядко писана от имигранти и техни потомци. Тук ще представя накратко най-релевантните творби сред тези предшественици на художествената проза, която днес тематизира миграцията, като поставя акцента върху променливостта на призмата, през която литературата фиксира в определени модели образа на диаспоричните общности и на техните представители.

3.1. *Спомени на един сержант от милициите на Мануел Антониу ди Алмейда*

На Мануел Антониу ди Алмейда (1830–1861), син на португалци, роден в Риу ди Жанейру, лекар по образование и журналист по професия, се дължи една от най-оригиналните и значими творби на бразилския XIX в., *Спомени на един сержант от милициите (Memórias de um Sargento de Milícias)*⁵.

⁵ Милициите в началото на XIX в., съгласно действащата по времето на Стария имперски режим организация на сухопътните войски, са военни формирования от втора линия, организирани по общини и квартали, които по значение се нареждат след професионалната войска. В случая на героя на Мануел Антониу де Алмейда, който в хода на романа променя статуса си от войсков сержант на сержант от милициите, тази военна принадлеж-

Това е единственото произведение, което авторът издава приживе, при това оставяйки дълго време неразкрит зад псевдонима „Един бразилец“. Първоначално публикуван в отделни глави в литературния подлистник на популярен вестник в периода от 27 юни 1852 г. до 31 юли 1853 г., романът печели с огромния си успех сред читателите скорошно самостоятелно издание в два тома, през 1854 г. и 1855 г., и много последващи издания. Както отбелязва Жозуе Монтелу,

Мануел Антониу де Алмейда [...] създава шедьовър, без дори да си даде сметка за това. Малкият, семпло изграден роман, лишен от орнаментите и хватките на романтизма, който тогава все още е на мода, се оказва успешно начинание, което ще осигури на автора си трайно присъствие и солидно място в историята на бразилската художествена проза (1986: 347).

Напомняйки за иберийската традиция на пикареската, романът представя изпълнената с прекеждия и обрати история на хитреца Леонарду, от раждането до щастливата му женитба. С умелата хумористична употреба на разговорната реч, характерна за различните народности и расови групи, населяващи Риу ди Жанейру в началото на XIX в. – бразилски мулати, португалци, цигани и др. – *Спомени на един сержант от милициите* обрисова по неповторимо реалистичен за времето си начин бразилското общество от епохата на колониата и в частност, средната и ниската му прослойки. Ако псевдонимът „Един бразилец“ ясно подсказва патриотичното съзнание на автора за принадлежност към младата нация, то подчертано комичното представяне на персонажите чужденци затвърждава националистичното му чувство за превъзходство на бразилеца над представителите на други народи. А карикатурните образи на Леонарду Гроша и на Мария Зарзаватчийката, глуповатите родители на Леонарду, чиято краткотрайна любов пламва след „две нарочни настъпвания и още толкова пощипвания“ (Алмейда 2002: 13) на палубата на кораба, който ги отвежда от Лисабон към Риу, са отражение на стереотипната представа за пристигания по това време в Бразилия португалски имигрант – неграмотен и безимотен несретник, понякога наивен, като рогоносеца Леонарду Гроша, понякога безсрамен, като побягналата с капитана на презокеанския кораб Мария Зарзаватчийката, но винаги търсещ по-добра съдба в далечната колония.

3.2. *Копторите* на Алуизиу Азеведу

Друг значим предшественик на съвременната литература за миграцията е романът на Алуизиу Азеведу (1857–1913) *Копторите* (*O Cortiço*), който през

лежност се оказва решаваща за житейската му съдба, тъй като за разлика от войсковите сержанти, които нямали право на брак, тези от милициите могли да се женят, което и предопределя щастливия завършек на историята на бразилския пикаро.

1890 г. бележи върховия момент на натуралистичната естетика в бразилската литература. Според Жозуе Монтелу това е най-добрият бразилски роман, що се отнася до пресъздаването на колективния образ на различните обществени прослойки (вж. 1986: 79). Чрез една изявена, почти епична динамика на наратива, която акцентира върху контраста между различните социални типажки, репрезентирани от голям брой персонажи, *Копторите* обрисова съвременното на автора общество, като изобличава властващите в него расови предразсъдъци, социалното неравенство и безжалостната експлоатация на низшите класи.

Повествованието се изгражда върху основата на антагонистичното противостояние на различни социално-битови пространства. Средишно фикционализирано пространство са копторите в бедняшкия квартал на Риу ди Жанейру. Тесните схлупени къщурки се обитават от едно маргинализирано от буржоазното общество население с различен расов и етнически произход – негри, мулати, имигранти от различни краища на света. Копторите са пространство на мизерията, физическото страдание, промискуитета и деградацията. Противостоят им пространствата, в които властват онези, които чрез безогледна експлоатация на чуждия труд успяват да забогатеят и да се издигнат в условията на зараждащия се в Бразилия капитализъм. Такива пространства на безскрупулната материална амбиция и на социалния възход са таверната на португалеца Жуау Ромау и имението на заможния търговец Миранда.

В безкомпромисния и детерминистично ориентиран анализ на развитието на бразилското общество в края на XIX в., който Азеведу осъществява в най-успешния си роман, съдбата на имигранта е в центъра на писателския интерес и често служи като претекст за дълбок социален и етически размисъл. Чрез отделните съдби на индивидите, които намират пристан в многолюдния крайокеански град, *Копторите* представя имигрантската съдба в нейното противоречиво, диалектично измерение – като осъществена мечта за социален възход и просперитет, но и като пълно крушение на надеждите за по-добър живот.

3.3. Ханаан на Граса Араня

Съществено място в белетристичната традиция, която разглежда проблемите на миграцията в бразилската литература, заема и романът *Ханаан (Санаа)*, който още с първото си издание през 1901 г. се нарежда сред най-шумно коментирани събития, спечелвайки си едновременно възторжените овации на част от бразилската интелигенция, но и не по-малко категорично отрицание. Негов автор е юристът, дипломат, есеист, писател и литературен критик Жузе Перейра да Граса Араня (1868–1931), когото съвременниците му характеризират като „ентузиаст, идеалист, прекомерен във всичко, но и завладяващ с примера си“ (Морейра, цит. по Пласер 1986: 502).

Вдъхновена от философските идеи на немския натурализъм и от културния опит на автора, който прекарва дълги години в Европа като дипломат, а и от социалистическите му убеждения, *Ханаан* е революционна за времето си книга, както отбелязва критиката (вж. Пласер 1986: 495). Романът описва живота на една просперираща общност от германски колонисти, установили се в Порту ду Кашуейру, във вътрешността на Еспириту Санту. Младият имигрант Милкау, наскоро пристигнал от Германия и запленил от бразилската природа, решава да се посвети на земеделието в плодородния южноамерикански край. Животът сред сънародниците му в колонията обаче се оказва не по-малко изпълнен с конфликти и човешки драми, отколкото в родината. Художествените похвати на символизма и импресионизма, които битуват сред бразилските литератори през епохата, намират отражение в забележителния поетичен финал на романа, в който Милкау побягва през гората, дирейки спасение с наранената и преследвана от общността Мария. Така, финалът с бягството на Мъжа и Жената доизгражда прокарваната в целия роман алегория за вечното търсене на обетованата земя, на библейския рай на плодородието и свободата.

Творбата на Граса Араня внушава представата за сложната идентичност на имигранта, като акцентира върху антагонистичния сблъсък между идеологически противостоящите си позиции на двама централни герои. Милкау и фон Ленц разгръщат, най-вече в пространни интелектуални диалози, проблематиката за същността на миграцията и за взаимоотношенията между имигрантите и приемащото ги общество. За Милкау Бразилия е не само бягство от войнстващата европейска цивилизация, но и осъществена мечта за свобода и хармония. Затова и жадува да се впише в бразилското общество с мир, чрез любовта си към труда и към ближните. За младия фон Ленц, потомък на германски генерал, имигрантството е борба, стремеж към завоевания, война, а цивилизовано общество може да бъде изградено само от хора от по-висша, арийска раса, но не и от бразилци, защото те са нечиста смес, неспособна да даде тласък на прогреса. Макар че застъпват противоположни идеи – единият пламенно вярва в бъдещето на смесцията от раси и народности, която представлява Бразилия, докато другият настоява, че само колонизирането на страната с представители на цивилизовани нации ще я облагороди и ще я накара да се развие – и Милкау, и Ленц намират своето място в тази обетована *Ханаан*, която са избрали за своя съдба. Именно в общото предопределение на двамата герои намира ярък израз националистическата теза за величието на бразилската страна и за нейните неограничени възможности да предостави на народа си поминък и свобода, която Граса Араня пламенно защитава в *Ханаан*, поради което книгата му и до днес се възприема, ако не като голям роман, то със сигурност като едно от най-ярките произведения на бразилския литературен национализъм от началото на XX в.

3.4. *Чужденецът* на Плиниу Салгаду

Чужденецът (*O Estrangeiro*) на Плиниу Салгаду (1895–1975) е едно от най-противоречивите произведения в бразилския литературен корпус, който третира проблематиката на миграцията. Въпреки неоспоримо високите художествени качества на романа, той е посрещнат през 1926 г. с крайни реакции. Причините за възторжения прием или за свръхкритичното отхвърляне на творбата се крият в изострената ситуация в страната и в активното присъствие на автора на националната политическа сцена като идеолог, основател и лидер на крайнодясната профашистка партия „Бразилско интегралистко дело“, особено активна през 30-те години на века. Салгаду е автор на още два романа, които възпроизвеждат от ярки националистически позиции темата за миграцията, макар и като отзвук на първия роман, без да привнесат нови нюанси: *Очакваният* (*O Esperado*), от 1931 г., и *Господинът от Итараре* (*O Cavaleiro de Itararé*), от 1933 г. *Чужденецът* обаче си остава най-представителното му в това отношение произведение и затова в този обзор ще се спрат единствено на него.

Като се присъединява решително към художествените търсения на модернизма и се ангажира идейно с конкретни културни, исторически, социологически и политически тези, които по-нататък ще обобщя, романът се явява своеобразна хроника на динамичния и изпълнен с противоречия живот на модерния мегаполис, на който алтернативно се противопоставя решавашото за дефинирането на бразилската национална идентичност провинциално пространство, в което се вписват малките градове и села от вътрешността на страната.

Размитата структура на наратива и невинаги ясното преплитане на няколко сюжетни линии донякъде символизират неустановеността на бразилската идентичност. Историята на протагониста, руския имигрант Иван, е създадена от друг персонаж, който пише книга със заглавие *Чужденецът*. Този автор, Жувенсиу де Ульоа, се отказва от литературното поприще в Сау Паулу и се преселва в провинцията. Развивайки темата за ролята на имигранта в развитието на страната, романът проследява в широка панорама историите на няколко имигрантски семейства. Някои от тези истории завършват с успех, други – с провал. Италианските колонисти Мондолфи стават извънредно богати, придобивайки собственост върху кафеени плантации, фабрики, акции в железопътна компания, луксозни дворци и автомобили. Фамилията Пантохо са също имигранти и притежават много земя във вътрешността на страната, но решават да продадат имението си на Мондолфи и се преселват в Сау Паулу, а накрая пропиляват малкото си останало богатство, за да задоволят страстите си в космополитния град. Образът на героя Иван се явява своеобразно обобщение на всички персонажи, както посочва самият писател в предисловието към романа, по силата на това, че в него са вплътени всички „злини на

имиграцията“ (Салгаду 1972: 8). Дори след като е забогатял, той не успява да се интегрира в обществото и това, заедно с любовния неуспех, го тласка към самоубийство.

Ключовият персонаж за разбирането на идеологическите тези в романа е Жувенсиу, на когото е отредена ролята на авторово алтер-его, доколкото е явен изразител на националистическия дискурс на бразилския интегрализъм. Посланието, което учителят отправя към учениците си, деца на италианци, испанци, португалци, японци, сирийци, метиси и мулати, е това, че бразилското самосъзнание може да бъде изградено и укрепено само чрез постоянно съпротивление и отхвърляне на космополитното. От устата на Жувенсиу прозвучават най-полемичните тези на Салгаду и на интегрализма: че Бразилия няма свой народ и че населението ѝ е съставено от отделни елементи, които се борят помежду си с цел надмощие в установяването на един общностен тип; че тази хетерогенна плуралистичност лишава нацията от колективна душа; че крайбрежната, европеизирана Бразилия е стерилна и дегенерираща проекция на стария континент; че бъдещето на нацията е във вътрешността на страната, защото тя облагородява хората чрез усиления труд и само от вътрешността може да се породи политическото единодействие, което да прерасне в бъдеще в единството на една силна раса.

Очевидно е, че чрез *Чужденецът* Салгаду прокарва една крайнонационалистическа критика, отправена към действията на тогавашното бразилско правителство, толериращо засилената имиграция, а и към обществото от началото на XX в. като цяло. Романът ги укорява за прекомерната европеизация и за растящата урбанизация на крайбрежните територии, припознавайки в тези явления рискове за деградация на нацията, като същевременно ги призовава да променят нагласите си към имиграцията и да се ориентират към прилагането на националистическия модел, който интегралистите отстояват на политическата сцена. Литературноисторическата оценка на тези послания е еднозначно формулирана от изследователите на авторовото творчество, според които идеологът и социологът унищожават романиста в Плиниу Салгаду. Както посочва Дирсе Кортес Риедел, става въпрос за едно „ново идеалистично движение, вдъхновено от бандейрантес⁶ и водено от амбицията да се фиксира облика на бразилското общество“ (1986: 320).

⁶ *Bandeirantes* (порт.), от *bandeira* (знаме, на порт.), са участниците в първите експедиции по време на колонизирането на вътрешността на Бразилия през XVI–XVIII в. Те навлизали дълбоко в сертоните в търсене на плодородни земи, богатства и роби и маркирали завладените територии със знамена. Експедициите на бандейрантес са решаващи за териториалното разрастване на португалските владения в Южна Америка и за историческото конституиране на колонията.

3.5. Разказите на Алкантара Машаду

Съвсем различна е космополитичната перспектива, от която по същото време Антониу Кашилу ди Алкантара Машаду (1901–1935), разглежда присъствието на европейските имигранти в Бразилия. Алкантара Машаду е вече известен с либералните си възгледи хроникьор и радиожурналист, когато през 1928 г. публикува първия си сборник с разкази, *Брас, Бешига и Бара Фунда*⁷. Това е безспорно най-признатата творба на писателя, който по думите на критиката създава за пръв път в бразилската литература типовия персонаж на италиано-бразилеца (вж. Ришел 1986: 326).

Подзаглавието на сборника, *Новини от Сау Паулу*, отразява авторовото разбиране за документалния характер на разказите, което Машаду отстоява и в предговора, преднамерено наречен *Уводна статия*. Този предговор е своеобразен манифест на патриотичните идеи на Алкантара Машаду, според когото бразилският колос дължи мощта си на „трите тъжни раси“, които са ввели кръвта си в него през столетията (вж. Машаду 2001: 17). Затова и счита, че с творбата си трябва да отдаде почит на последната имигрантска вълна, с която в Сау Паулу пристигат

... други готови за аванюрата народи, сред тях един изпълнен с радост, който стъпва на паулистанска земя с песен, а после пуска корени и се развива по тази земя така, както се е разпростряло онова също дошло отвън растение, върху което вече двеста години се гради бразилското богатство⁸ (Машаду 2001: 17–18).

Предговорът недвусмислено отклонява читателя от тълкуването на последващите разкази като сатира, независимо че в по-голямата част от тях разноликата картина на бразилското общество в началото на ХХ в. е описана по оригинален, неконформистки начин именно със средствата на хумора и иронията, често адресирана и към фалшивия, високопарен патриотичен дискурс на официалните власти. Намерението на автора е експлицитно обявено, а то е:

... да отдаде почит на силата и достойнствата на последната имигрантска вълна. Да се впишат имената на литератори, учени, политици, спортисти, артисти и индустриалци, които се нареждат сред онези, които в този момент тласкат напред и облагородяват материалния и духовния живот на Сау Паулу (Машаду 2001: 19).

⁷ Заглавието на сборника включва имената на три периферни квартала на Сау Паулу, в които много италиански имигранти се заселват след пристигането си в мегаполиса, оформяйки облика им предимно като пролетарски. С разрастването на търговията и дребната индустрия тези квартали впоследствие се превръщат в дребнобуржоазни.

⁸ Има се предвид кафето и съответно двестагодишния икономически цикъл на кафето, което представлява в периода от средата на XVIII в. до началото на ХХ в. основния експортен продукт на Бразилия и източник на националното ѝ богатство.

Верен на хроникьорското си призвание и на модернистичните нагласи за авангардно обновление на художествената проза, Алкантара Машаду създава колоритна галерия от литературни образи на италиански имигранти и на родените им в Бразилия потомци. Щрихирани експресивно и динамично, основно с помощта на живата португалско-италианска реч на персонажите, комичните или драматични сюжети са разказани на един дъх, в стила на журналистическите дописки, които представят избрани събития от живота на една общност. Сред тях откриваме забележителните истории на предприемчивия търговец Натале Пиеното, на месаря Джузепе Сантини, на замогналия се фабрикант Салваторе Мели, на красавицата Кармела, изкушена от богаташа, който тайно я разхожда в скъпия си „Буик“, на изгряващия футболист от Коринтианс Биаджио, на бръснаря Транкуело Зампинети, сбъднал най-накрая мечтата си за бразилско поданство. Така, разказите на Алкантара Машаду изграждат неповторими с внушенията си за човешко достойнство индивидуални образи, но и описват колективния свят на италианския имигрант от Сау Паулу, в който централно място заемат културните ценности, които го свързват с родината му, както и амбицията му да прогресира и да се впише в една чужда среда, съпротивляваща се да го приеме като равноправен гражданин.

3.6. Времето и вятърът на Ерику Верисиму

Ерику Верисиму (1905–1975) изследва в творчеството си друга значима бразилска регионална идентичност, в която имигрантският принос е съществен. Известен като представител на историко-регионалистичното течение на бразилския модернизъм, и по-точно на един своеобразен „граничен регионализъм“ (Кашру 2000: 312), Верисиму е автор на монументалната трилогия *Времето и вятърът* (*O Tempo e o Vento*), чиито части се публикуват последователно в периода 1949–1962 г. В трите романа, които съставляват трилогията (*Континентът*, *Портретът* и *Архипелагът*), се разгръща сагата на няколко-вековен род от Риу Гранди ду Сул, в който се влива кръвта на фамилиите Тера, Камбара, Каре и Амарал. Разказът за родовата история бележи началото си от XVIII в., когато в една южна колония, населявана от индианци и мисионери йезуити, пристига бременна индианка. Нейният син, когото кръщават Педру Мисионейру⁹, ще стане свидетел на това как португалските и испанските военни експедиции избиват индианците, които йезуитите са привлекли в колониите, а после ще се влюби в Ана Тера, дъщеря на португалци преселници от Сау Паулу, и тя ще му роди син, наречен Педру Тера. Дъщерята на Педру Тера, Бибиана, ще стане жена на пришълеца капитан Родригу Камбара, воювал срещу аржентинци и парагвайци в началото на XIX в. Проследявайки от поколение на поколение най-епичните моменти на фамилната история, трилогията

⁹ Мисионер (порт.).

паралелно очертава наситената с международни и социално-политически конфликти история на Риу Гранди ду Сул и на самата Бразилия. В третия роман от цикъла, *Архипелагът*, разказът обхваща драматичния XX в. и се фокусира върху живота на Родригу Камбара, който се развива наред големите събития на националната история: придвижването на Колоната Престес¹⁰, революцията от 1930 г.¹¹, която бележи политическия възход на южняците и на Варгас, революцията от 1932 г. в Сау Паулу¹², провъзгласяването на Конституцията от 1934 г.¹³, комунистическото въстание през 1935 г.¹⁴, установяването

¹⁰ Бразилско военно-политическо движение, предвождано от Луис Карлус Престес, в чийто състав се включват представители на средния армейски ешелон и на средната класа. Изразявайки протеста си срещу олигархичния режим на Старата република, експлоатацията и ширещата се из страната мизерия и настоявайки за политически и социални реформи, Колоната „Престес“ се придвижва през вътрешността на Бразилия в периода 1925–1927 г., като се сражава с редовната армия и паравоенните отряди на жагунсу в Минас Жерайс. Поради липса на подкрепа от страна на населението, революционното движение се разпада, когато Колоната достига боливийската граница, но каузата му успява да подготви Революцията от 1930 г.

¹¹ Въоръжено движение, оглавявано от опозиционните сили в щатите Минас Жерайс, Параиба и Риу Гранди ду Сул, което осъществява преврат срещу федералното правителство. На 24 октомври 1930 г. е свален президентът Уошингтон Луис, на 3 октомври е осуетено въстъпването в длъжност на новоизбрания президент от правителствената партия Жулиу Престес и на 3 ноември е назначен за глава на временното правителство опозиционерът от Риу Гранди ду Сул Жетулиу Варгас. С това се слага край на Първия републикански период в бразилската история, наричан също Старата република.

¹² Конституционалистката революция от 1932 г., позната още като Войната на Сау Паулу, е въоръжено революционно движение в щата Сау Паулу, което се развива през периода юли–септември 1932 г. в отговор на революцията от 1930 г., която орязва относителната независимост на бразилските щати от федералното правителство, залегнала в първата републиканска конституция от 1891 г. Революцията от 1932 г. избухва в Сау Паулу и има за цел свалянето на временното правителство на Варгас и провъзгласяването на нова конституция.

¹³ Конституцията от 1934 г. е втората републиканска конституция на Бразилия. Вследствие на революцията от 1932 г. и в рамките на Учредителната национална асамблея от 1933 г. се разработва нов основен закон. Силно повлиян от Конституцията на Ваймарската република от 1920 г. и Испанската конституция от 1931 г., той предвижда дълбока реформа на републиканския федералистки режим, обхватни мерки в областта на социалните и изборните права на широки слоеве от населението, както и национализация на подземните богатства. Действието на Конституцията от 1934 г. е краткотрайно, тъй като през 1937 г. авторитарното правителство на Варгас въвежда нов основен закон.

¹⁴ Познато също като Червения бунт от 35-та, въстанието представлява опит за военен преврат срещу правителството на Варгас, осъществен през ноември 1935 г. от Бразилската комунистическа партия под ръководството на Карлус Престес и Ажилду Барата и под влиянието на Комунистическия интернационал. Политическите искания на бунтовниците са представени като националосвободителна борба срещу олигархиите, империализма и

на Новата държава през 1937 г.¹⁵ и др. Потомъкът на Тера и Камбара ще се издигне във властта и ще се задържи в обкръжението на Жетулиу Варгас до момента на залеза на диктатурата, когато, след дългите години, прекарани в столицата Риу ди Жанейру, морално съкрушен и с подкопано здраве, той се завръща към корените на рода си в Санта Фе.

Макар имиграцията да не се явява тук първостепенна тема, каквато е при Алмейда, Азеведу, Араня, Салгаду и Алкантара Машаду, в извънредно широката си исторически обхват трилогията на Верисиму засяга в дълбочина проблематиката за различните етническо-културни влияния, привнесени от миграционните процеси, които допринасят за формирането на тази специфична южнобразилска регионална идентичност, каквато е идентичността на гаушусите. *Времето и вятърът* е в известен смисъл епопея за бразилския гаушу, човека от пампасите, чиято идентичност се формира в условията на тежки исторически изпитания, в среда на насилие и на войнствено противопоставяне на всички „грингус“ – асорци, италианци и германци – които започват да се стичат към Риу Гранди ду Сул със заселническите движения от края на XVIII в. Описвайки съдбата на няколко последователни поколения, трилогията на Верисиму илюстрира родословието на гаушу, в което се смесва кръвта на различни раси и народности, и как в резултат на подобно смесване укрепва устойчивостта на индивидите, непреклонни пред бурите на историята, целеустремени, отстояващи своята земя и своята идентичност с националистичен героизъм. Литературната критика убедено посочва приноса на *Времето и вятъра* на Верисиму в тълкуването на силното въздействие, което южната провинция и нейните най-изявени фигури оказват върху развитието на националната история на Бразилия. Такова е мнението на Антониу Олинту, когато твърди, че едни от политически най-целеустремените и влиятелни личности в Бразилия през XX в. произхождат именно от Юга:

На изследователите на общественото развитие романистът предоставя важни данни за влиянието на един регион върху останалата част от страната. Именно от среда като тази, която Ерику Верисиму описва, се раждат лидери като Пиней-

авторитаризма, а сред тях са отмяната на външния дълг, аграрната реформа, излъчване на правителство от народа. Бунтът избухва за кратко и само в три града: Натал, Ресифи и Риу ди Жанейру, но дава повод за сериозни репресии и за обявяването на военно положение, а последвалото ограничаване на демократичните права от Националния конгрес подготвя почвата за тоталитарния режим на Варгас през 1937 г.

¹⁵ Новата държава е основана от Жетулиу Варгас на 10 ноември 1937 г. с провъзгласяването на Конституцията от 1937 г. и продължава до 29 октомври 1945 г. Основни черти на диктатурата на Варгас са централизацията на властта, национализмът, антикомунизмът и авторитаризмът.

ру Машаду¹⁶, Боржес ди Медейрус¹⁷ и Асис Бразил¹⁸. Те са различни помежду си, но всички представляват човека от Юга, човека от границата. По-късно ще се появят лидери като Жетулиу Варгас, Жуау Невес ди Фонтура¹⁹, Флорес да Куния²⁰, Освалду Араня²¹, Линдолфу Коллор²²... (а защо да не включим в този списък и героя Родригу Камбара?) (Олинту 1986: 439).

3.7. *С огън и желязо на Жозуе Гимарайш*

В историческия преглед на свързаните с темата за имиграцията значими произведения на бразилски автори от ХХ в. непременно следва да се впише и романът на Жозуе Гимарайш *С огън и желязо (A ferro e fogo)*. Издаден в две части, *Време на самота (Tempo de solidão)*, от 1972 г., и *Време на война (Tempo de guerra)*, от 1975 г., той пресъздава историята на заселването на Риу Гранди ду Сул с германски имигранти. В широкообхватната панорама на колонизирането на Юга, която представя в творбата си, авторът насочва своя интерес към индивидуалните имигрантски истории, но и към колективната история на цялата регионална общност. Така, на страниците на *С огън*

¹⁶ Жюзе Гомес Пинеиру Машаду (1851–1915), представител на Риу Гранди ду Сул в Бразилския сенат, е сред най-влиятелните политици по време на Старата република (1889–1930).

¹⁷ Антониу Аугуцу Боржес ди Медейрус (1863–1960), авторитетен бразилски политик, изпълнявал четвърт век ролята на губернатор на Риу Гранди ду Сул (1898–1908; 1913–1928). Депутат в Учредителното народно събрание (1933) и кандидат за Президент на републиката (1934).

¹⁸ Жуакин Франсиску де Асис Бразил (1857–1938), известен политик, оратор, писател и дипломат. Заема различни висши длъжности през дългогодишната си държавническа кариера: губернатор на Риу Гранди ду Сул, депутат, министър в републиканското правителство, посланик.

¹⁹ Жуау Невеш ди Фонтура (1887–1965), юрист, политик, дипломат и писател. Федерален депутат и министър на външните работи на Бразилия по време на президентите Варгас и Дутра, член на Бразилската литературна академия.

²⁰ Жюзе Антониу Флорес да Куния (1880–1959), армейски генерал и изтъкнат политик, произхождащ от едно от най-богатите семейства от провинция Сау Педру ду Риу Гранди ду Сул. Губернатор на щата Риу Гранди ду Сул (1930–1937).

²¹ Освалду Еуклидис ди Соза Араня (1894–1960), юрист, политик и дипломат. Приближен на Варгас и негов наследник на поста на губернатор на Риу Гранди ду Сул, участва дейно в революцията от 1930 г. и в установяването на режима. Панамериканизмът му и дипломатическият му принос в международните преговори на Бразилия по времето на Втората световна война (Конференцията в Риу, 1942) са решаващи за скъсването на отношенията на латиноамериканските държави с Оста и придържането на Бразилия към съюза със САЩ.

²² Линдолфу Леополду Бюкел Коллор (1890–1942), юрист, политик и журналист. Като министър на труда в първото правителство на Варгас поставя основите на бразилското трудово законодателство. В опозиция на режима Варгас, прекарва последните години от живота си в изгнание, в Латинска Америка и Европа.

и желязо се разгръща разказът за преселническото движение, за разпределянето на поземлената собственост, за неизпълнението на щедрите обещания на имперското правителство да подпомогне имигрантите в култивирането на земите и строежа на жилища, за участието на германските заселници в големите конфликти от бразилската история през периода: войната за провинция Сисплатина²³, Парцаливата революция²⁴, Парагвайската война²⁵ и др. При описанието на тази мащабна картина в *С огън и желязо*, в която са застъпени перспективите на социалното, политическото, икономическото и културното, особено значение придобиват трудът, семейството, религията и отношението към природата – крайъгълни камъни, върху чиято основа се изгражда местната, полупривнесена, полуновопридобита идентичност на първите германски заселници.

3.8. Разказите на Самуел Равет

Специално внимание тук заслужава творчеството на първия сред пишещите за имиграцията в Бразилия писател имигрант. Роденият в близкото до Варшава село Климонтов Самуел Равет (1929–1984) пристига в южноамериканската страна на седемгодишна възраст, като еврейски бежанец, но макар да прекарва целия си съзнателен живот в нея, никога не успява пълноценно да се интегрира. За това свидетелства и маргиналният характер на творбите му, невписващи се в официалната литература, и социалната изолация, в която съзнателно избира да живее. Впечатляващ е фактът, че едно толкова ярко и наситено с драматизъм творчество е открито от критиката години след смъртта на писателя през 1984 г. Отбелязвайки безразличието на литературното съсловие към Равет приживе, Андре Сефрин, изследовател на живота и писменото наследство на писателя, посочва:

²³ Войната за Сисплатина (1825–1828), позната в останалите южноамерикански страни като Бразилската война, е първата военна кампания от поредицата международни конфликти, в които Бразилската империя се бори за надмощие в Южна Америка срещу Обединените провинции на Рио де ла Плата.

²⁴ Парцаливата революция, известна още като Войната на парцалите, е десетгодишен регионален военен конфликт в провинцията Сау Педру ду Риу Гранди ду Сул (1835–1845), в който се противопоставят местните републикански сили и имперското правителство на Бразилия. В резултат на конфликта провинцията се обявява за независима Република Риу Гранди.

²⁵ Войната срещу Парагвай (1864–1870), в която Бразилия участва в съюз с Аржентина и Уругвай, е кръвопролитен и финансово изтощителен за Бразилия конфликт, предизвикан от вековното съперничество между съседните страни за територии и за право на корабоплаване в басейна на Рио де ла Плата. Войната затвърждава международните позиции на бразилската монархия, изолирана в Южна Америка, доколкото е единствената сред републикански режими, и осигурява силно икономическо влияние в региона на Великобритания.

Почти никога не беше споменаван от повечето литературни историци, които гледаха на него като на антипод или на ексцентрик. Неразбран, стигматизиран, Равет постепенно и напълно се оттегли от борбата за литературно признание, като започна да живее встрани от литературния живот и да издава книгите си независимо от него. Бяха издания почти без разпространение, които плащаше от собствения си джоб и събираха прах по складовете на дребни, непретенциозни и непознати издатели. Така че тези, които го четяха, го вършеха анонимно и почитаха Равет тихомълком, далеч от шумотевицата на така наречения литературен свят (Сефрин 2004: 10).

Майстор на късия жанр, Равет е автор на пет сборника с разкази (*Разкази на имигранта*, 1956; *Диалог*, 1963; *Седем сънища*, 1967; *С площ от една педя*, 1969; *Нека мъртвците погребат своите мъртви*, 1981) и на две новели (*Абама*, 1964; *Пътешествията на Ахасверус до чуждата земя в търсене на несъществуващото минало, което е бъдеще, и на вече преминалото бъдеще, понеже е било сънувано*, 1970). Обсесивно белязани от темите за изгнанието и изолацията, разказите на Самуел Равет представят с изключителен психологизъм историите на много персонажи имигранти, сред които повечето са евреи. Раздвоеното им съществуване, между миналото и настоящето, между щастието и нещастieto, между родната земя и чуждия пристан, в който са принудени да дирят спасение, нерядко завършва трагично, със самоубийства, неразгадани смърти или пристъпи на лудост. Пожертвани, изоставени, самотни, героите на Равет често са загубили близките си в концентрационни лагери и се изолират от общността в страданието си, в незнанието на чуждия език и в ритуалното спазване на древните еврейски обичаи (*Пророкът*, *Молитвата*), но понякога в неистовото си желание за оцеляване сами се превръщат в палачи (*Женитбата на Блума Шварц*). Алиенирани от средата си и лишени насилствено от всичко, което ги свързва с първичната им еврейска идентичност, те въпреки това не желаят да се самоопределят като бразилци (*Една нощ в Лисабон*) и с особено съзнание за своята изключителност носят еврейските си имена: Исаия, Давид, Йешуа, Исак, Израил, Елиезер, Соломон, Ида, Юдит, Йехуда. Отказват да се приобщят към различното, да се смесят със заобилания ги свят (*Да измислиш отново Лазар*) и затова ограничават съществуването си в сънища и затворени пространства (*Стара китайска легенда*), далече от широтата на големия претопяващ град, в който намират убежище много други имигранти – италианци, галицийци, араби.

Но еврейските бежанци на Равет не са като останалите, всеки един от тях е единствен по рода си. Всички те обаче са донякъде подобни на автора си – самомаргинализиращи се индивиди, търпящи дълбоки личностни метаморфози, без обаче да станат същностно различни, лишени от естествения стремеж да бъдат приети от Другия и самите те неприемащи

другостта. Неслучайно фантастичната новела за пътешествията на Ахасверус²⁶ до чуждата земя завършва с автофикционалното (а може би чисто автобиографично) идентифициране между Странстващия евреин и пишещия за него автор:

И Ахасверус стана пълноценно Самуел Равет, написа ПЪТЕШЕСТВИЯТА НА АХАСВЕРУС ДО ЧУЖДАТА ЗЕМЯ В ТЪРСЕНЕ НА НЕСЪЩЕСТВУВАЩОТО МИНАЛО, КОЕТО Е БЪДЕШЕ, И НА ВЕЧЕ ПРЕМИНАЛОТО БЪДЕШЕ, ПОНЕЖЕ Е БИЛО СЪНУВАНО, и като Самуел Равет изучи света. И Ахасверус, на когото вече му бе дотегнало от метаморфози, осъществи най-трудната, най-суровата, най-просветлената, най-естествената, най-спокойната от тях. Метаморфозира се в самия себе си, АХАСВЕРУС (Равет 2004: 477).

Цялостното творчество на Самуел Равет е неизменно проникнато от внушението за трагизма на еврейската съдба, но и от едно особено, високопарно и същевременно дълбоко вълнуващо достойнство, с което еврейският имигрант приема тежките изпитания, които тази съдба му поднася. Проблематиката на еврейската имиграция, широко тематизирана за първи път от Равет, ще намери ярко продължение в съвременната бразилска литература чрез творчеството на двама писатели, които принадлежат към две от следващите литературни поколения и макар вече да са родени в Бразилия, са също представители на еврейската диаспора – Моасир Склиар (1937–2011) и Синтия Москович (р. 1958).

4. СЪВРЕМЕННИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ НА ТЕМАТА ЗА ИМИГРАЦИЯТА И НА ОБРАЗА НА ИМИГРАНТА В БРАЗИЛСКАТА ХУДОЖЕСТВЕНА ПРОЗА ОТ КРАЯ НА ХХ В. И НАЧАЛОТО НА ХХІ В.

Очертаването на националния литературен контекст от историко-литературна перспектива, което предприех по-горе, позволява да се открият в съпоставка посоките на последващото развитие на темата за имиграцията в най-новата бразилска фикция. Освен това, контекстуализацията на актуалната бразилска фикционална продукция разкрива някои фактори, които са показателни за тенденциите в изследваното поле, като например наличието

²⁶ Познат като Странстващия евреин, а също и с имената Аасвер, Асверо, Асуерус или Ашвер, този персонаж, според устната християнска традиция, бил съвременник на Христос и работел в кожарска работилница или обушарница в Йерусалим, която се намирала по пътя, откъдето преминавали осъдените на смърт чрез разпъване на кръст. На Разпети петък Христос, носейки кръста си, минал оттам и паднал. Ахасверус подигравателно Го подканил да продължи да върви, а Иисус му отвърнал, че не той, а обушарят ще обикаля безспир до свършека на света. Легендата има множество варианти, както по-ранни европейски, така и по-късни бразилски.

или отсъствието, както и редкостта или честотата, с която се появяват произведения, които тематизират миграцията, което на свой ред прави възможно сравнението между социокултурните контексти на различните епохи, в които се вписва художествена проза с миграционна тематика.

Пресъздавайки чрез фикцията сложния процес на идентичностно определяне и самоопределяне на своите персонажи мигранти, бразилската художествена проза от последните десетилетия проявява подчертан интерес към тематиките на мулти- и интеркултурността. Това ясно проличава в търсенията на изявени съвременни писатели с национално и международно признание като Нелида Пиньон, Милтон Агум, Салим Мигел и Синтия Москович, които изследват преплитащите се проблематики на миграцията и на идентичността в ярки творби, притежаващи смесените черти на автобиографичното и фикционалното.

Като разработва проблемите на миграцията и мигрантите, художествената литература се фокусира върху механизмите на търсене, загуба, подмяна и пораждање на идентичността на онези, които се чувстват отдалечени, пространствено и/или психологически, както от родината си, така и от приемащата ги страна. Настоящата студия представя изследване на начина, по който проблематиката на миграцията се свързва с тази на идентичността в някои от най-открояващите се произведения на споменатите по-горе автори. В този раздел ще изследвам мултикултурната проблематика, която се явява част от проблематиката на идентичността на персонажите и се очертава в тясна взаимовръзка с тяхното битие на имигранти. Така, от перспективата на интердисциплинарното наблюдение, ще бъдат засегнати онези аспекти на мулти- и интеркултурността, които оформят индивидуалните и колективните идентичности на различните персонажи: присъствието на материалната и духовната култура на страните, от които произхождат персонажите имигранти (кулинария, предмети и артефакти, текстове и символни езици, т.н.), в ситуации на противостояние, съжителство или смешение с културата на приемащата ги страна; обичаите и религиозните вярвания; моделите на изграждане на семейни взаимоотношения и емоционални връзки; психологическото изживяване на диаспората в поколенията на имигрантите и на техните потомци чрез съхранението или загубата на паметта за произхода; опазването или трансформацията на майчиния език в контакт с другите езици; накрая, присъствието или отсъствието на диалога между представителите на различните култури.

4.1. Германската имиграция в творчеството на Салим Мигел

Салим Мигел²⁷ се нарежда сред съвременните автори, чиято лична биография в най-голяма степен оправдава проблематизирането на образа на Бразилия и на бразилската национална идентичност от перспективата на имигранта. Автобиографичният му роман *Нур в тъмнината* (*Nur na escuridão*) от 1998 г. пресъздава с драматичност историята на семейство ливански имигранти, които пристигат в Бразилия през 20-те години на XX в., установят се в Санта Катарина и след много прекеждия изграждат своя нов живот сред местната общност. Тук ще се спра обаче на по-късния, а и по-интересен за целите на това изследване роман – *Пътуване с Рупърт* (*Jornada com Rupert*)²⁸, който се появява през 2008 г. и отразява в много по-голям мащаб сложния диалог между личностната и общностната история на имигрантите и голямата колективна история на Бразилия, която дължи на вливащите се в нея имигрантски притоци част от своята обща национална идентичност.

Пътуване с Рупърт представя историята на германската имиграция в Бразилия, като пресъздава в широкообхватна панорама най-значимите моменти от колонизирането на бразилския Юг от германски заселници. Проследявайки живота на първите колонисти и на техните потомци, които с цената на изнурителен труд и много лишения успяват да превърнат труднодостъпните диви земи в просперираща аграрна, а после и индустриално развита колония, романът на Салим Мигел пресъздава паралелно процеса на изграждане на една нова идентичност, тази на потомъка на имигранти, която се формира под натиска на традициите на предците му, но и под силното въздействие на мултикултурната среда, която го заобикаля в модерния бразилския град. Макар протагонистът на *Пътуване с Рупърт* да е представител на друга имигрантска общност, различна от ливанско-арабската, която Салим Мигел описва в пър-

²⁷ Салим Мигел (р. 1924) е роден в Ливан и пристига в Бразилия на тригодишна възраст. Семейството се установява първоначално в Риу ди Жанейру, но след това се преселва на юг, в щата Санта Катарина, и от 30-те до 50-те години се мести през различни провинциални градове, като Сау Педру ди Алкантара и Бигуасу, устройвайки се накрая в столицата на щата Флорианополис. Като писател Салим Мигел взема дейно участие в Група Юг (1947–1957), с която се свързва модернистичното движение в Санта Катарина. Бил е журналист, редактор и издател. Литературното му творчество включва над 30 книги, сред които многобройни сборници с разкази и очерци, няколко романа и поредица мемоарни наративи. Писателят е носител на различни литературни отличия, най-престижното от които е Наградата „Машаду ди Асис“ за цялостно творчество, с която Бразилската литературна академия го удостоява през 2008 г. (подробна биографична справка за автора вж. в Расиер 2014).

²⁸ Значението на *jornada* на португалски включва и представата за извършена в рамките на един ден работа, за едновременно пътуване или път, извървян за ден. Поради факта, че преводът на заглавието не би могъл да предаде пълнотата от значения на *jornada*, избрах „пътуване“ като най-краткото и същевременно най-уместното, струва ми се.

вия си роман, автобиографичността и тук е очевидна, а неин най-видим белег е епизодичното присъствие в мултикултурната среда на града на един персонаж, с когото Рупърт приятелски обсъжда най-различни, приобщаващи го към бразилското теми. Това е безименният журналист от Бигуасу, когото наричат Турчина, както в Бразилия кръщавали всички идващи от широките предели на Османската империя имигранти, независимо от народността им. Самият писател недвусмислено заявява автобиографичния характер на своето писане, когато в „Послеслова“ обяснява намеренията си да осъществи чрез този роман един едновременно фикционален и историко-документален проект:

Първите бележки и проучвания за тази книга датират от 1948 г., когато се опитам да съхраним впечатленията и спомените си от ранното детство, преминало в две малки общности от германски имигранти (Сау Педру ди Алкантара и Рашадел), и от останалата част от детството и юношеството, които прекарах в Бигуасу, където живях с деца и внуци на асорци, португалци, италианци, негри, индианци и пак германци и ливанци. [...] Опитвам се да продължа тогавашното си начинание: да пресъздам обичаи и традиции, които съм споделял, като ги пренеса в долината на Итажаи. И сега, на края на тази, надявам се, предпоследна версия на разказа ми, долавям острия укор на героя Рупърт, който поставя под въпрос решенията ми, не се съгласява с някои пасажки и не приема факта, че в намерението си да възстановя фразментите, от които е съчленен цял един век (1850–1949), като ги пренаредя в един-единствен ден, всъщност създавам нов, фикционален свят (Мигел 2008: 173–174).

Този ден²⁹, в който разказвачът възстановява историята на цял един век, е денят, в който главният герой Рупърт фон Хартройг, потомък на заможни германски колонисти, напуска родния си град, провинциалния Блуменау, и поема към големия град, за който отдавна мечтае. За Рупърт това пътуване е бягство, както от тираничното влияние на семейството му, така и от спомените за миналото, но и осъществяване на бляна му да изгради нов, собствен живот на място, където никой не познава произхода му. Докато пътува във влака, Рупърт си спомня детството и юношеството, прекарани в тъмния и студен дом на Фон Хартройг в Блуменау. Възпоминанието за миналото наподобява лабиринт и читателят навлиза несигурно в него, воден от разказа на един всезнаещ третоличен разказвач, който сменя гледните точки към историята с неравномерен ритъм, използвайки ту ракурса на протагониста, ту тези на неговите далечни и близки предци, чиито разкази фамилната история предава от

²⁹ Тук отново (вж. предх. бел. под линия) следва да се обърне внимание на многозначността на съдържащата се в заглавието дума *jornada*, която на португалски език би могла да означава ден; трудов ден; път, изминат за един ден; пътуване по земя; битка. Всички тези значения трябва да бъдат взети предвид при установяването на възможните съответствия на заглавието с разглежданите в романа теми и при извеждането на посланията, които текстът формулира.

поколение на поколение. Когато не следва хронологично събитията в живота на сегашните Хартройг, наративът се отдръпва в епичното минало на първите заселници, или пък проспективно се насочва към бъдещия упадък на фамилията. Така, в многослойната ретроспекция на по-далечното минало и в спомена за по-близкото, времената и пространствата се застъпват в съзнанието на протагониста, надвисват тревожно едно над друго, създавайки ефекта на едно неизбежно и символно припокриване между миналото и настоящето, които с тежестта на своята обща обреченост смазват бъдещето.

В плана на далечното минало особено внимание е отделено на персонажите и епизодите от фамилната легенда, предопределящи онези модели на поведение на германските заселници, които ще се възпроизведат във взаимоотношенията между техните потомци. На преден план в близкото семейно минало на героя изпъква фигурата на авторитарния баща *Herr Ханс*, Йоханес Фридрих Филип фон Хартройг, лутеранец, наследник на заможни земеделци, сега богат индустриалец, който макар и роден в Бразилия, се счита за германец, строго спазва обичаите на предците си и нескрито симпатизира на нацистите, чиито идеи пропагандира сред местната общност. Майката *Frau Ана*, изцяло покорна на съпруга си, изживява дните си в тъга, примирена с тиранията на *Herr Ханс*, с ограничаващите я домашни порядки, сломена от смъртта на най-малкия син. Големият брат Фриц е безхарактерен и страхлив – държан в пълно подчинение от баща си, той дори приема женитбата с доведената му от Германия и нелюбима Катарина, като се отказва от тайната си бразилска годеница метиска. Сестрата Карла също е изкушена от свободата, като Рупърт, но бунтът ѝ срещу авторитета на бащата е мълчалив и плах. Отношенията на Рупърт с членовете на семейството са белязани от едно прогресиращо отчуждение, но не по-малко сложни и несигурни са връзките му с приятелите от детството – Херман, Илзе и Жандира. Във влошаването на взаимоотношенията на героя с връстниците му намират отражение както критичните моменти на разколебаност, през които преминава собствената му идентичност, така и растящото социално противопоставяне на жителите на Блуменау, където Ханс фон Хартройг се издига като един от най-богатите индустриалци, докато семействата на приятелите на сина му се пролетаризират.

Така, Блуменау и прекараното в него време се оформят в романа като пространство и време на потисничеството, нерешителността и отсъствието на положителна перспектива в живота на протагониста. Животът на Рупърт в Блуменау всъщност е изцяло обърнат към миналото, което по силата на хронологичното времетраене на живота на предците е много повече чуждо минало, отколкото собствено. Повтарящите се тиради на *Herr Ханс*, син на едно от първите германски семейства, които се заселват в Санта Катарина с Херман Блуменау, отблъскват Рупърт. В спомените за първата колония, които бащата многократно разказва на децата си, прозират огромното му себелюбие и националистическата му убеденост в превъзходството на колонистите над всич-

ки останали раси и народности. Бащините разкази за отвоюването на земята от индианците, за победите и преодоляването на природните сили, но и за смъртите, болестите и всички други прежеждия, които съпътстват установяването на имигрантите в региона, налагат върху идентичността на Рупърт от ранно детство белега за славния му германски произход. Конкретното пространство, в което се вписва, утвърждава, отстоява и подновява германската идентичност на персонажите, в т.ч. и на Рупърт, е Голямата къща, в която едно след друго живеят всички поколения на фамилията Хартройг:

Къщата бе сивкава на цвят, със солидни каменни основи. От самото начало бе приютила семейството. Там живееха, израстваха и умираха Фон Хартройг. Бяха пристигнали през 1870 г., привлечени от писмата на д-р Блуменау и от новините за многообещаващата нова земя, които тогава се разпространяваха в Германия. [...] Голямата къща не само бе част от живота на всички, тя пропиваше изцяло този живот (Мигел 2008: 18–19).

В края на романа потомците на Хартройг ще се откажат до един от изначално героичната, но обречена родова идентичност, към която символно преражда Голямата къща със своя суров, масивен, но и недовършен вид. След смъртта на *Herr* Ханс децата му ще напуснат дома и близките си, един по един, без да оставят след себе си ни следа, ни потомство, което да продължи в Блуменау името на рода им.

Първостепенна тема в произведението е тази за националното самоопределение на главния герой. Тя се разгръща чрез няколко линии на противопоставяне между протагониста и средата му, като водеща сред тях е тази на драматичния сблъсък с бащата. Рупърт настойчиво търси своето самоопределение в последователните опити да осмисли, да отхвърли и да подмени германската си идентичност. По силата на своята семейна принадлежност той несъзнателно се отъждествява с нея през детството и ранното юношество, но колкото повече навлиза и се свързва със света извън семейството, толкова повече тази капсулирана в средата на старите имигранти твърда идентичност смущава свободното общуване с връстниците му. С годините героят постепенно достига до осъзнаване на нееднозначната си национална същност, а в художествената репрезентация на процеса на осъзнаване са ангажирани два взаимодопълващи се тематични мотива, които тясно се преплитат в романа – мотивът на пътуването и мотивът на съня, на които първо ще се спра.

Детството подsigурява персонажа с една безспорна за предците му германска идентичност. Оправдана от силната привързаност на детето към близките му, тя е подкрепена от вълшебната атмосфера на празничните вечеринки, които години по-късно Рупърт си припомня, докато пътува към новия си живот, като вечери, в които „се пееха традиционни песни, чиито корени се губеха назад във времето. Те довяваха спомени за старата Германия от легендите

за Валкириите, за Нибелунгите, за Лорелай“ (Мигел 2008: 20). Вечеринките възпроизвеждат сред имигрантите материалната и духовната култура на страната, от която произхождат. Народните танци и песни, древните германски легенди, омайващият аромат на топлите напитки и на домашните сладкиши създават чувствената магическа атмосфера на топло съжителство и емоционално съпричастие между различните поколения:

През дългите зимни вечери и на фона на стария грамофон, от който звучаха немски балади, сантименталните *Lieder*³⁰, наобиколила горящата камина, фамилията слушаше как старите разправят на младите разказите за героични събития, които бяха чули от своите бащи. Говореха за далечната Германия с неприкрито въодушевление, а гласовете им шумно се сливаха в силна глъч, до момента, в който никой никого не чуваше и не разбираше, защото всички вдигаха врява едновременно, вече подпийнали. Скъръцането на прегракналия грамофон пригласяше на глъчката и всичко се сливаше в странна смесица от звуци (Мигел 2008: 19).

В тези първи признаци на разногласието между надвикващите се млади и стари вече се съдържа предусетът за бъдещия разрыв. Повтарящото се усещане за отчужденост и различност се затвърждава в разочаровашия край на празника, когато всички се опитват да запеят дружно, но гласовете им се разминават, и после, когато събралата ги около огъня топлина изчезва и те се разотиват, всеки със своя неосъществен блян за близост. Отчуждението от родовите традиции, което Рупърт ще осъзнае през годините на своя преход от юношеството към зрелостта, е вече кодирано в развързката на празника, която ясно предвещава раздвоението, обезвереността и постепенното заглъхване на германската идентичност:

Пискливите и прегракнали гласове на старците пригласяха на неуверените детски гласове и на променливите гласове на юношите, събирайки се в странен, но мелодичен оркестър. Но имаше случаи, в които не се уцелваха – един избързваше, друг изоставаше – и накрая прихваха да се смеят или пък се изпокарваха, според настроенията, които преобладаваха [...]. Лека-полека огънят угасваше и студът започваше да се усеща. Тогава всички ставаха от местата си, надвити от необяснима умора, и мнозина усещаха странна носталгия – по нещо, които не познаваха и никога не бяха виждали през живота си (Мигел 2008: 20).

Към рано зародилото се противостояние между стари и млади израстването на героя прибавя и болезнено осъзнатото отчуждение. Сред мотивите, които предизвикват дълбокото неразбирателство между Рупърт и *Herr Ханс*, е и това, че синът не разбира защо бащата продължава фанатично да отстоява своята силна емоционална привързаност към далечна Германия. Представата

³⁰ Песни (нем.)

за родината е замръзнала във времето, тя е статична и невярна спрямо настоящето, а ревностното ѝ поддържане не значи нищо друго, освен екзалтирано, но безплодно почитане на миналото. Съвременната на героите бразилска реалност обаче е жива, ярка и динамична. Романът пресъздава тази реалност в едри щрихи, чрез многобройни алюзии за най-значимите общественно-политически процеси, които текат в страната. Затова и интересът на Рупърт е насочен към живота, който кипи в Бразилия, както в непосредственото обкръжение на Хартройг в Блуменау, така и в големите градове. Отношенията на Рупърт с баща му се изострят, а задълбочаващият се помежду им конфликт поражда поредица от драматични ситуации в живота на семейството, в които баща и син се противопоставят един на друг. Носител на силна германска идентичност, *Herr* Ханс непоколебимо отстоява превъзходството на арийската раса, убедеността си в героизма на колонистите и лутеранската си вяра. Синът отхвърля схващанията на бащата, търси му сметка за живота на индианците, които заселниците първо прогонват от завладените земи, а после избиват, напомня му за предателството към идеалите на първите колонисти, дошли да облагородят земята с труда си и с честност да спечелят нейните блага. Рупърт е наясно, че колкото повече се разраства и индустриализира градът, толкова повече забогатяват най-предприемчивите му жители, сред които е и Ханс Хартройг, и че заедно с просперитета на някои расте и всеобщото неравенство. Оформяйки се под влиянието на левите идеи, младият наследник на Хартройг развива подчертано социално и класово съзнание и разбира, че новите индустриални времена обричат на забравя идеалистичното начинание на първооснователите на колонията Херман Блуменау и Фриц Мюлер да създадат земеделска комуна:

... да се създаде аграрна колония, земеделска общност, която да култивира земята, да отглежда животни, да сее, да води пастирски живот. [...] Поселище, в което всички да живеят и работят заедно, хората да са като братя и да споделят нуждите и благата си (Мигел 2008: 23–24).

Затова и богатството на *Herr* Ханс олицетворява в очите на сина му крушението на идеалите за равенство и справедливост. Материалното състояние на Хартройг, което сякаш пренася в семейството упадък на социалните отношения в колонията, ще съсипе връзката между баща и син и ще стане водещ фактор в процеса на размиване на изначалната идентичност на протагониста.

Навлизайки все по-уверено в многокултурната среда на бразилския град и търсейки все по-често досег с Другия, Рупърт постепенно разширява своята идентичност чрез стремежа си към разнообразяване на културните практики и към обогатяване на културните модели, които споделя. Като израз на материалната култура, кулинарията е сред най-видимите в ежедневието белези на културната принадлежност на индивида. Членовете на семейството, които

обитават Голямата къща почти без да се виждат, се събират единствено около масата. Място за споделяне през детството, сега тя се превръща в арена за словесни двубои или пространство на тягостното мълчание. Ястията, които *Frau* Ана винаги поднася, са по вкуса единствено на бащата – печен *Eisbein*, гарниран с *Kartoffeln*, и *Apfelstrudel* за десерт. Останалите дори не смеят да изразят кулинарните си предпочитания. Безразличието към традиционното меню, което се сервира у дома, е израз на отчуждението от наложените в семейството културни модели. Извън потискащото пространство на Голямата къща младите Хартройг пият бразилска бира, испанско вино и коктейли от вермут с джин, похапват сандвичи, маслини, пържени картофи, месо с ориз, паеля.

Рупърт отхвърля натрапената му социална идентичност, която се идентифицира с традиционните за германските лутерански семейства поведенчески модели. Негодува заради подчинението и изолацията, в които живее майка му, порицава покорството на брат си Фриц, приел да се ожени за избраната от баща му германка, окуражава сестра си Карла да се опълчи на бащината тирания. Собственият му бунт срещу архаичните порядки в дома на *Herr* Ханс намира отдушник в настойчивостта и радикалността, с които нарушава наложените от бащата правила. Постоянните запои, на които се отдава, сбианията по баровете, честите посещения в борделите отразяват протеста му срещу авторитета на бащата и срещу системата от традиционни лутерански ценности, които възприема като чужди. Краен израз на този бунт срещу семейното статукво са отношенията на Рупърт с екзотичната проститутка Матилде. Също лишена от своя пълноценна идентичност като маргинализиран от обществото индивид, Матилде изгражда с Рупърт една непозволена и безперспективна връзка. Тази връзка, освен наслада, им носи утеха в самотата, в която и двамата живеят. Жената приютава Рупърт в моменти на дълбоко отчаяние и безпомощност, предлагайки му временна сигурност, но не и спасение, защото подобно на него и тя, дете на германка и негър, не знае точно коя е, нито как ще продължи животът ѝ по-нататък.

Същинското отричане от наложената от бащата германска идентичност се случва, когато Рупърт се обявява за първи път за бразилец и потвърждава завоюването на свободата с избора си на език:

Правеше всичко възможно, за да бъде бразилец. Беше се опълчил на баща си и се бе записал в едно училище, където се учеше на португалски, докато брат му и сестра му посещаваха немското (Мигел 2008: 38).

За Рупърт, който както повечето потомци на германски имигранти говори на особен, получил собствено развитие в Бразилия немски диалект, „ужасна смесица от португалски и немски“ (пак там: 44), изборът на език затвърждава избора на идентичност, определя гражданството на индивида и фиксира

мястото, към което той желае да принадлежи. Че езикът е първата и последната връзка с корените, се потвърждава и в случая на *Herr Ханс*, който владее „съвсем беден речник на португалски“ (пак там: 31) и използва у дома характерния за имигрантите немски диалект. В последните си дни, полупарализиран и агонизиращ, старият Хартройг започва да говори само на немски, като споменава себе си уважително в трето лице. Така, размътеното му от болестта съзнание, от една страна, прокарва чрез особените изразни средства на езика делириума му за величие, а от друга, го връща окончателно в германското минало на предците му. С избора на португалския език синът започва съзнателния си живот, а бащата завършва своя с несъзнателния избор на немския. Чрез тези два противоположни избора *Пътуване с Рупърт* поставя в опозиция две не просто различни, а конфликтно изключващи се национални идентичности.

Смъртта на *Herr Ханс* доближава края на потиснатата идентичност на непокорния син. Истинското и пълно освобождение за Рупърт обаче настъпва с решението на трийсетгодишния мъж да напусне пропития със спомена за бащата Блуменау в търсене на една изцяло нова съдба, която да изгради напълно самостоятелно в големия град:

Той няма приятели. Не мисли за роднините. Не оставя никого след себе си. Сегашият Рупърт, който е същият, но е и друг, винаги си е представял себе си като някакъв анонимен човек, който живее в един мегаполис и там се свързва с когото си поиска или пък не се свързва с никого (Мигел 2008: 166).

След вече наблюдаваната съзнателно-волева подмяна на идентичността на персонажа в прехода между юношеството и зрелостта, тук ще обърне внимание на един особен обрат в продължаващия за Рупърт процес на търсене на идентичност. Анонимният гражданин, както си се представя протагонистът на *Пътуване с Рупърт* в своята мечта за освобождение и житейска осъщественост, ще бъде човек с чиста идентичност, с изтрити следи от миналото, неангажиран с емоционални обвързаности, които да го отъждествяват с когото и да било. В глава 30, носеща заглавието „Влакът“, почти в края на повествованието, което вече отразява единствено гледната точка на протагониста, двата тематични мотива, на пътуването и съня, за които стана въпрос по-горе в изложението, се преплитат със силно алегорично звучене и в своеобразна кулминация. Чрез синхронните алегорични употреби на мотива за пътуването като бягство, търсене и откриване и мотива за съня като жадуване на различна от настоящата и по-правдива действителност, наративът се фокусира с особено внимание върху времето и пространството на неопределеността. Пътувайки във влака, напуснал Блуменау, но недостигнал още целта на пътуването си, по средата на пътя, т.е. в състояние на пространствена неопределеност и относителност, Рупърт задремва и в полубудното му все още съзнание започват да изникват странни картини, които представят образи и събития от далечното

семејно минало. В полудрямката си Рупърт губи усещането за време, смесвайки в бълнуването си наглас сънуваното минало и настоящия момент, което поставя персонажа в състояние на времева неопределеност. Така, в състояние на полусън, героят прекарва голяма част от пътуването си, като се събужда и после отново заспива, като смесва в неясна амалгама видяното насън с видяното наяве:

Рупърт се вторачва пред себе си, вира се в далечината, с въодушевление и боязън. Струва му се, че е заспал. По-точно, че само леко е задрямал, защото не е загубил представа за нещата напълно. Останали са му неясни впечатления... (Мигел 2008: 165).

Какво точно се привижда на Рупърт в тези редуващи се интервали на полусън и полудействителност, през които преминава, докато пътува? Потомъкът на имигранти сънува, че

... вече не е той и не се намира във влака, а е един от своите дядовци и пътува с кораб, корабът не спира да се люшка, ето че се приближава към пристанището, парите не достигат, изпълнен е с надежда, повярвал е в писмата, в призива на доктор Блуменау, в думите му за възможностите, които Новият свят разкрива (Мигел 2008: 166).

В този момент на пространствена и времева неопределеност, която може да бъде изтъкувана и като разколебаност на идентичността, отново се намесва въпросът за езика като изразител на паметта за миналото на индивида и неговата общност, а следователно и на тяхната идентичност. Езикът на предците, който прекосоява океана, изплува от безвремието и вакуума на съня с наизустената през детството стара немска песен, а редом с нея прозвучава напевът на бразилската „Лети, лети, ястребе...“, и двете се сливат в нова, хибридна форма, добавяща към немските думи португалските. Така езиците стават два, еднакво използвани, не в противостояние, а в диалектическо единство, понякога смесени в диалекта на имигрантите. По този начин финалът на романа потвърждава езиковата и културната двойственост, които характеризират хибридната идентичност на протагониста:

Колкото и да се насилваме да не е така, това, което е вложено най-дълбоко в нас, което носим от детството и юношеството си, се появява отново на повърхността, без да сме го искали, както се случва сега: „*Bruderchen, kommtanzmitmir...*“, „Лети, лети, ястребе...“, на немски ли е или на португалски? И тази смесица от думи, този варварски диалект? Не знае... опитва се да разбере... напразно, напразно, напразно... (Мигел 2008: 166–167).

Пътят, който Рупърт извървява в търсене на своето самоопределение, е дълъг, драматичен, колеблив и дори противоречив. Въпреки усилията, които

съзнателно полага в зрялата си възраст, за да отхвърли капсулираната в себе си германска идентичност на предците му и да утвърди като доминираща бразилската си идентичност, героят не успява да надмогне мощната си вътрешна двойственост. Тя му налага, като на роден в Бразилия потомък на имигранти, белезите на двете култури, които го формират през целия му живот. Носител на културата на страната, от която произхожда родът му, както и на културата, в която самият той съзрява като личност, Рупърт никога не ще престане да бъде потомък на германци, но и винаги ще бъде бразилец. Двезичен, изразител на ценностите на два свята, той ще предава на своите деца паметта за предците си, макар тя да става все по-слаба и уязвима от поколение на поколение. Докато накрая се разтвори напълно в океана от култури, пренесени от различните имигрантски общности, и се смеси с други родови паметни свидетелстващи за различни раси, народности и обичаи, вливайки се в матрицата на една нова идентичност, бразилската. Такъв е, струва ми се, необратимият смисъл на многозначното „пътуване“ на Рупърт, както и да тълкуваме думата – като извънряв път, дело, начинание, битка или търсене и дефиниране на идентичност.

4.2. Светът на арабските имигранти в романите на Милтон Атум

Присъствието на имиграционната проблематика във фикционалното творчество на Милтон Атум³¹ несъмнено препраща към силната автобиографична линия, която под формата на определени лесноразпознаваеми биографими пресича съдбите на различни персонажи в романите на писателя. Тук ще разгледам проявите на проблематиката за имиграцията, в тясната ѝ обвързаност с въпросите за идентичността и мултикултурността, в първите два романа на Атум, където имиграцията присъства като една от водещите теми. *Разказ за един Ориент (Relato de um certo Oriente)*, издаден през 1989 г., и *Двама братя*

³¹ Потомъкът на ливански имигранти Милтон Атум е роден през 1952 г. в гр. Манаус, столица на щата Амазония, където прекарва детството си. През 1967 г. семейството му се установява в гр. Бразилия, където Атум завършва гимназиалното си образование. През 70-те години следва архитектура и урбанизъм в Университета на Сау Паулу. След дипломирането си работи като университетски преподавател по история на архитектурата и като журналист. Като стипендиант на различни институции специализира в Мадрид, Барселона и Париж. Защитава докторска дисертация в областта на теорията на литературата в Университета на Сау Паулу през 1998 г. Гостува като преподавател и писател в престижни чуждестранни университети. Автор е на 4 романа, за които печели многобройни литературни награди (*Разказ за един Ориент*, 1989 г.; *Двама братя*, 2000 г.; *Пепелта на Севера*, 2005 г.; *Сираци на Елдорадо*, 2008 г.), на сборник с разкази (*Островният град*, 2009 г.) и на хроники (*Хроники за два града – Белем и Манаус*, в съавторство с Бенедиту Нунес, 2006 г.). Произведенията му са отличени с престижни национални награди и са преведени на 12 езика в 14 страни. Подробни биографични и библиографски данни вж. в официалния сайт на писателя: <http://www.miltonhatoum.com.br/>.

(*Dois irmãos*), от 2000 г., установяват помежду си своеобразен диалог, който се гради върху очевидната симетрия на фикционалните им светове. И в двата романа действието се развива в град Манаус, където се разгръщат драматичните съдби на две семейства ливански имигранти. Белязани от стихийни и тъмни страсти, от любовта и насилието, от родовата памет и от жаждата да намерят своето ясно самоопределение, героите на двата романа живеят в ярка мултикултурна среда. Освен вече посочените съответствия, съществува и един свързващ двата романа персонаж – това е Емили, която в *Разказ за един Ориент* доминира със силното си майчинско присъствие, а в *Двама братя* се появява епизодично в момента на смъртта на Зана, доминиращата женска фигура в също матриархалния свят на втория роман. Избирайки Амазония за сцена, върху която се разиграва драмата на съжителството и кръстосването на различни култури, етноси и езици, Милтон Атум изгражда в двата си романа неповторимо ярък художествен свят, с който безспорно отдава дълбок сино-вен поклон пред ливанските корени на рода си.

Разказ за един Ориент е творбата, с което Милтон Атум дебютира като писател. Тук Амазония и Ориентът се сливат в драматичните преживявания на голямо арабско семейство, което живее в Манаус. Една жена, която е и безименната първа разказвачка в романа, се завръща в Манаус да търси своите корени. Докато си припомня живота на фамилията, която я отглежда в дома си, тя поддържа постоянен диалог със своя брат емигрант, който ѝ пише писма от Барселона. Отблъсната от майка си в детството, по-късно отделена от осиновилото я арабско семейство, тази самотна и ранима жена ще се опита да възстанови в настоящето своята идентичност в криза, като възстанови истината за фамилната история. В желанието си да събере пръснатите парчета от семейното минало, тя започва да подрежда в разказ, един по един, фрагментите от историята, която помни като свидетел, и към тях прибавя други фрагменти или версии на преживените от семейството щастливи събития или драми. Тази история ѝ е разказана от останалите персонажи – тя е част от устните разкази на чичото Хаким и на семейната приятелка Индие Консейсау, има я и в записките от различни дневници, които героинята чете, в бележките на немца Густав Дорнер, в писмата на брат ѝ. Така, в преднамерено объркана последователност и наглед несвързано, отразявайки лабиринтовото търсене на изгубената идентичност на разказвачката, чрез разказите на няколко вторични разказвачи, които представят своите версии на едни и същи събития и така внасят противоречивост в представата за тях, от миналото изплуват ярки моменти от живота на семейството, фрагменти от обичани образи, застрашени от отсъствието и забравата идентичности.

Най-яркият образ в това семейство ливански имигранти е Емили. Вярна на произхода си, тя ревниво пази както спомените от младостта, прекарана в арабската родина, така и обичаите на древната си култура. Емили е всеотдайна съпруга, майка и баба, силно набожна християнка, която винаги дава

милостиня на бедните и приютивя изпадналите в беда, но и чувствена жена, успяла да наложи в матриархалното пространство на дома си култа към насладата и усещането за женска свобода. Съпругът на Емили е затворен в себе си човек, избягващ контактите с външния свят. Често дните му преминават в мълчание и в разсъждения над сурите на Корана. Освен двете осиновени деца (разказвачката и нейния брат), семейството има четири свои деца: първородния син Хаким, дъщерята Самара Делия, която носи клеймото на позора заради глухонямото си незаконно дете, и „още две деца, безименните, жестоките деца на Емили“ (Атум 2008: 9). Около семейния магазин „Паризиенсе“³², зад който живее фамилията, а след това и около новата къща с верандата, гравитират много други персонажи, а постоянното им присъствие в дома на Емили и Хаким напомня за разширените семейни структури в Близкия изток. Някои от тези персонажи са дълбоко привързани към семейството и му служат неотменно през годините, като Индие Консейсау и Анастасия Сокоору. Други са призрачни герои, спомен за мъртви, които не изоставят живите, като Емир, самоубилия се брат на Емили. Трети са пътешественици, какъвто е фотографът от Хамбург Дорнер, който често минава през Манаус, където започва и завършва пътуванията си из Бразилия или по света.

В *Деама братя* протагонистът и повествовател Наел е незаконен син, който се опитва да разкрие обвитата в тайни идентичност на баща си. С помощта на собствените и на чуждите спомени, които преразказва, Наел реконструира историята на упадъка на ливански имигрантски род. Семейната драма този път се изгражда около конфликта между двама братя близнаци. Първородният Якуб е амбициозен млад мъж, който мечтае да прогресираща, докато Омар пилее живота си в бездействие, бохемски нощи, авантюри и безпътни страсти. Неговият бунт срещу семейството не само се оказва безсмислен, но и довежда до пагубни за всички последствия. Съперничеството между двамата братя е постоянно и във всичко. То насища с драматизъм отношенията с майката Зана и с бащата Халим, със сестрата Рания и с жените, в които близнаците се влюбват. Около двамата се сплита гъста мрежа от любов и омраза, ревност и желание за отмъщение, кръвосмесителни чувства, фаворизиране и безразличие.

И в този роман, както в предходния, разказът отново се води от разказвач, който търси истината за своя произход. Дълго пазената тайна на бащинството ще се разкрие едва накрая, а междуременно Наел ще изгради за себе си една несигурна идентичност, като броди между различните култури и се колебае с кого да се отъждестви – дали с майка си, индианката Домингас, или с господарите, които я прибират като слугиня. Идентичността на Наел е подчертано хибридна, защото съдържа в себе си представата за тъждественост с груповата идентичност на арабското семейство, което го възпитава в дома си в духа на близоизточните традиции, но и се отъждествява с мултирасовата култура

³² Парижки (порт.)

на широкото пространство, което го заобикаля – това на Манаус, голям пристанищен град на брега на Риу Негру, в който живеят или временно пребивават бели, местни и имигранти, турци, индийци и немци, индианци, негри и мулати, курумани³³ и кабоклуси³⁴. Манаус е място, което персонажите обитават за постоянно или през което просто преминават, място на всички и на никого, разположено между всепоглъщащата джунгла и океана, който откъсва имигрантите от техните родини.

Имиграционната тематика пропива двата романа, съчетавайки се с тази на психосоциалното самоопределение на индивида. Персонажите имигранти, както в *Разказ за един Ориент*, така и в *Двама братя*, успяват да съхранят почти цялостно онази идентичност, която са формирали на младини в родината си, макар да са подложени на силното мултикултурно влияние на приемащата ги страна. Като всяка динамична същност, тяхната идентичност претърпява известни промени, моделирайки се в процеса на общуване с местните жители и с различните имигрантски групи, които обитават амазонския град: португалци, ливанци, марокански евреи, немци. Подобно съжителство невинно е спокойно – макар и редки, отделните епизоди на неразбирателство и конфликти между отделните групи имигранти или между имигрантите и местните разкриват древното съперничество между религиозните вярвания и обичаи, а също така свидетелстват за битуващите в колективното съзнание стереотипи, които формират етническите и расовите предразсъдъци. И все пак, именно чрез контактите си с индивиди и групи от други култури ливанските имигранти актуализират изконната си идентичност, отстоявайки я дори когато смесват унаследените традиции с порядките, които срещат в новата си страна. Това не само подхранва вътрешното им чувство на тъждественост и непрекъснатост, но им помага да постигнат ясното разбиране за себе си чрез изграждането на съзнание за другия.

За потомците на имигрантите с предрешена от родителите идентичност търсенето на нова идентичност обаче е неизбежен процес, с непредвидими резултати. В годините на своето съзряване синовете и дъщерите на имигрантите преизграждат многопластово понятието за себе си чрез активния допир с другия. Все още обвързани с ценностите на родителите си, те започват да изследват света и това търсене ги тласка неудържимо към културния и етническият метисаж, който определя тяхната автоидентификация, като смесва раси и традиции в една нова, много различна от родителската, ясно вписваща се в колективната, манауска, амазонска, бразилска идентичност. Когато успеят да

³³ На индианския език тупи *куру-ми* се използва за назоваване на младите индианчета, които градските жители наемат като прислужници.

³⁴ Местни метиси, деца на бели и индианци, за чийто физически облик са характерни матовата или по-тъмна кожа и тъмните прави коси. На езика тупи *ка-бок* означава „изкаран от гората“.

преизградят индивидуалната си идентичност и да я впишат в колективната, като запазят обвързаността с вътрешногруповата идентификация на предците си, децата на имигрантите успешно се интегрират в обществото. Когато просто отхвърлят унаследената идентичност, без да намерят други общностни култури в заобикалящия ги социален свят, с които да се идентифицират, потомците на имигрантите заживяват с една неясна, отчуждена и нетърсеща дифузна идентичност и неизбежно претърпяват тежък житейски крах.

Романовото действие в *Двама братя* се изгражда именно върху тези възможни алтернативи, в които резултира търсенето на идентичност за родените в Бразилия потомци на ливански имигранти. Съдбата на близнаците Якуб и Омар е илюстрация на поляризацията в постигането или непостигането на ясна психосоциална идентичност на децата на имигрантите. Двамата персонажа споделят протагонизма с Наел не само защото непрекъснатото им съперничество структурира наративното действие в романа, но и защото, до разкриването на истината за бащинството в края, двамата са хипотетични бащи на метиса. Якуб постига ясна самоидентификация и успешно се интегрира в бразилското общество – запазвайки съзнанието и синовния пиетет към корените си, той става успешен архитект в Сау Паулу и спечелва любовта на оспорваната между братята жена. Неотъждествяващ се с родовата идентичност, но и ненамерил друга, с която да я замени, Омар се самомаргинализира и накрая безцелният му живот завършва в самота, мизерия и безпътие.

Но не само тясната обвързаност на имиграцията с процеса на идентичностно изграждане занимава Милтон Агум. В романите му имиграцията е проблематизирана многопластово – като мечта за просперитет и нов живот, но и като загуба на родина, изгнание, като желание за връщане към корените, когато краят на живота наближи. За мнозина да емигрираш, означава да осъществиш младежките си мечти за авантюра и преуспяване, да докажеш мъжествеността си, като изградиш без чужда помощ живота си и забогатееш в една далечна земя. Често тази мечта е подхранвала въображението на техните предци и също ги е тласкала към различните посоки на света в търсене на щастие и богатство. Съпругът на Емили в *Разказ за един Ориент* си припомня в дълъг разговор с германеца фотограф колко силно е бил впечатлен от писмата на чичо си Ханна, който му описвал една фантастична Бразилия, и ето как разкрива причината самият той да емигрира:

Баща ми нареди: сега е твой ред да се изправиш пред предизвикателството, да преодолееш океана и да достигнеш неизвестното от другата страна на Земята (Агум 2008: 65).

Имигрантът не забравя несгодите, преживени от дошлите да дирят богатство по новите земи, и си спомня за мнозина, които, пристигайки „млади и бедни, с целта в края на страдалческия си живот да притежават цяла империя“

(пак там: 56), с упорство и непоколебимост, преодолявайки гъстата мрежа амазонски реки, „навлизаха дълбоко в джунглата, където се биеха с диви зверовете и страдаха от маларичната треска“ (пак там). На някои обаче им липсва тази смелост, както и безмерната амбиция да забогатеят, и те се примиряват с едно посредствено и отдадено на семейството скромно съществуване, както се случва с Халим от *Двама братя*:

Той страда много. Както много други имигранти, които също бяха пристигнали само с дрехите на гърба си. Но опиянен от своя идеализъм, вярваше в голямата, бъдеща възхищението му любов, онази, за която говореха лунните метафори, които измисляше. Закъснял романтик, той не се чувстваше на мястото си и в своето време, бе чужд на властническото съществуване, което златото и грабежите правеха възможно. Навярно би могъл да се превърне в поет, в провинциален безделник и бохем, но не стана нищо повече от скромен търговец, обзет от гореща страст към жена си (Атум 2006: 39).

За мнозина персонажи имиграцията е изгнание. Усещането им за невъзвратима загуба подхранва в душите им носталгията, спомена за болката, преживяна при напускането на родната земя и раздялата с дома и близките на сърцето им неща. Когато си припомнят миналото в родината, ги обзема меланхолия, а също желание за бягство и завръщане в изоставения дом. Съдбата на ливанеца Гариб, бащата на Зана от *Двама братя*, удостоверява със своя край стаената в сърцето на всеки имигрант мечта да се завърне в родината като победител и отново да срещне, макар и преди смъртта си, хората и местата, които някога е оставил там:

Отпътува с „Хилдебранд“, огромния кораб, който бе докарал толкова много имигранти до Амазония. Галиб, вдовецът. [...] Стотви и поднесе последния си обяд. Това бе тържеството на човека, който се завръща в родината си. Сънуваше Средиземноморието, страната на морето и планините. Сънуваше Кедрите, своето село. Там се завърна, за да преоткрие пръснатите остатъци от рода си, онези, които бяха останали, отказвайки да се впуснат в авантюрата да търсят нов дом. Зана получи две писма от баща си. Пишеше, че се е устроил в Библос, в същата къща, където тя, Зана, се бе родила. Празнувал завръщането си, като приготвял амазонските специалитети – сушен пиракуру³⁵ с фарофа³⁶, пити с кестенова плънка – с продуктите, които си бил взел от Амазония. Бяха само две писма, а после нищо. Бе умрял в съня си, в Библос, в къщата на брега на морето (Атум 2006: 42).

Като търсят своето място „от другата страна на Земята“ и в желанието си да поддържат белезите на културното различие, които изграждат не-

³⁵ Речна риба от Амазонка.

³⁶ Каша от мандиока, която се приготвя от препечено брашно от мандиока, задушено с масло или мас.

повторимата им личностна и групова идентичност, имигрантите преповтарят културните стереотипи на общността си или пък настойчиво отбелязват аналогиите между пространството, което ги приема, и онова, от което произхождат. Ето как съпругът на Емили и баща на Хаким от *Разказ за един Ориент* обяснява избора си да се установи в Манаус заради приликата между двете пространства:

Да дойда в Манаус бе последният ми авантюристичен импулс. Реших да се установя в този град, защото, когато видях купола на театъра отдалече, веднага си спомних за една джамия, която никога не бях виждал, но за която пишеше в приказките от детските ми книги и за която ни разказваше един съгражданин хаджия (Атум 2008: 68).

Подновяването на културните стереотипи, чрез което ливанските имигранти поддържат обвързаността си със своята изначална идентичност, се изразява и в неотклонното спазване на онези правила, които оформят традиционните модели на вътрешногрупови отношения. Разпределението на вътрешносемейните роли между родителите е същото и в двата романа, а фигурите на майката и бащата винаги доминират в различни пространства. Фигурата на бащата е почти външна, доколкото присъствието му в дома е преходно, а влиянието му върху семейството се ограничава до ролята на авторитетния глава на рода. Изключителната роля да възпитава децата, както синовете, така и дъщерите, е отредена на майката и в тази своя задача тя е подпомогната от другите възрастни жени в семейството.

Така първородният син в *Разказ за един Ориент* е въведен в тайнствата на арабския език от майка си Емили, въпреки че бащата, отдаден повече на медитацията, отколкото на търговията, прекарва голяма част от дните си над сурите на Корана и е този, който има привилегирован достъп до посланието на писмената традиция, поради което би следвало той да осъществи посвещението на Хаким. В *Двама братя* бащата Халим, който с професията си на търговец отново възпроизвежда социалните стереотипи на арабската имигрантска общност в Бразилия, също е дистанциран от синовете си и от тяхното възпитание. Обсебен от любовта си към Зана, страдайки от тежки кризи на ревност, защото усеща отдалечаването на жена си, която се отдава на грижите за децата, Халим се отчуждава почти напълно от синовете си. Последното и трагично потвърждение на пропастта между баща и синове е обвинителният монолог на Омар пред бездиханното тяло на наскоро починалия родител.

В живота на имигрантите ливанци и на техните потомци материалната и духовната култура, която родителите носят със себе си от родината, съжителства с културата или културите в Бразилия. В *Разказ за един Ориент* на празничните сбирки, които Емили организира в дома си, се танцува под звуците на бразилски и арабски ритми, а гощавката е както с приготвени от домаки-

нята източни ястия, така и с донесените от гостите деликатеси, които напомнят за най-различни кулинарни традиции. Но в дома безспорно преобладава атмосферата на арабския свят. Алюзията към корените винаги присъства в многобройните екзотични предмети и артефакти, с които Емили и нейният мъж се обграждат или пък ревностно пазят в тайни ракли: наргилето с блестящи стъклени сфери и вградени украси от седеф; бурканчетата с камфор и благовонно масло от акациево дърво; грамофонът, който свири ориенталските песни; шишенцата парфюми с нотки на мускус и кехлибар; сега потъмнялото от амазонската влага, а някога бяло расо, което Емили е носила като послушница в девическия манастир на маронитите в Ебрин; златните гривни, чийто брой расте съразмерно с броя на синовете на Емили. Донесени отдалече и съхранени грижливо през годините, култовите предмети са част от тази атмосфера, която извиква спомена за родната земя и с която имигрантите поддържат духовните си традиции. Емили боготвори своите гипсови статуетки на светци, на Девата на непорочното зачатие, на Младенеца Иисус, на Девата от Ливан. Мъжът ѝ мюсюлманин ревниво пази молитвеното си килимче, в чийто център, „изтърган от честия допир на наведеното в молитва тяло, е изтъкана рисунка на сандъче, в което се крие Книгата на тайнствата, изобразена като малък жълт правоъгълник“ (Атум 2008: 39). Загубата или унищожението на тези култови предмети предизвиква у персонажите идентичностни кризи и ги подтиква към агресия срещу дръзналите да застрашат тяхната същност – Емили страда неутешимо, когато статуетките са разбити, и си отмъщава за това, а съпругът ѝ дълго време не е на себе си, докато скритото от жена му килимче не се появява отново.

Ревностното преклонение пред религиозните култове на предците, с което персонажите имигранти подсигурият ливанската си идентичност, се допълва със спазването на други древни обичаи на родните им общности, както например обичаите за поздрав, гадаене или ритуално принасяне в жертва на животни. Когато посреща сина си Якуб при връщането му от Ливан, Халим от *Деама братя* възпроизвежда хилядолетния ритуал на източния поздрав:

Той колебливо се приближи до младежа, двамата се спогледаха и синът възкликна: „*Baba!*“³⁷. Последваха четирите целувки по бузите, бавната прегръдка, поздравите на арабски (Атум 2006: 11).

Описанието на навика на Емили да гадае съдбата по утайката в кафеената чаша извиква в съзнанието мисълта за вековните мистични традиции на Изтока, за чародеи и вълшебни духове:

Помниш ли какво правеше Емили? – попита чичо Хаким, сръбвайки последната глътка кафе. – Казваше ни да обърнем чашата върху подноса и след това дълго

³⁷ Уважително обръщение към баща или възрастен роднина от мъжки пол (от араб.)

изучаваше порцелановото дъно, за да разгадае в преплетените черни следи на изсъхналата течност съдбата на всеки един от нас (Атум 2008: 27).

Но съзнанието на имигранта за неговите корени е най-силно на празниците, когато традиционните ритуали приобщават индивида към общността му. В пищния разкош на фиестите в дома на Зана, в *Двама братя*, или в ритуалите за празнично приношение на животни в дома на Емили, в *Разказ за един Ориент*, атавистичното, което се свързва с протоидентичността на произхода, избухва като внезапен пристъп на наслада и страдание, на възторженост и агония, неразбираеми за поколението на децата, които вече са отдалечени от корените на родителите. Дори без да разбират напълно всичките усещания, които ритуалното заколение и следващият го гастрономически обред предизвикват у събралите се на празненството роднини, децата улавят в примитивната екзотичност на този обичай и в почитанието, с което възрастните го изпълняват, една многовековна и тайнствена мъдрост, която мощно ги привлича към родовите традиции. С известни съкращения, тук цитирам най-яркия епизод на ритуално приобщаване на имигрантите към общностната идентичност в *Разказ за един Ориент*. Ето как са представени, в почти сакралното им измерение, празничното жертвоприношение и последващия го кулинарен обред, видени през очите на детето Хаким:

Събуждах се от разкъсващия слуха вой, от страховитите стенания, от шума на препускащи животни, от врявата на домашните птици, които ставаха свидетели на агонията на овцете, всяка от които Емили беше наричала по име и бе хранила от ръката си. Притичвах до спалнята на родителите ми и през пролуките на дървените кепенци виждах как кръвта шурва от врата на животното, залива все още отворените му очи и попива в козината му, все още бяла и къдрава. [...] Изчаквах кръвта да се оттече до последната капка, за да разпорят, изкормят и нарежат на парчета трупа на животното. Емили откъсваше вътрешностите му с ръце и подреждаше върху кедрова дъска онова, което щеше да се оползотвори, а на животните хвърляше онези части, които бяха непотребни за човека. [...] По средата на огрян от екваториалното слънце двор, мъже и жени повтаряха хилядолетния гастрономически обичай да ядат с ръце суров овчи дроб. Това, на което ставах свидетел от стаята на родителите ми, не бе варварски ритуал или жертвоприношение на овца, а вълнуваща новост, екзотичен празник...

Имаше чудатост и наслада в жестовете, с които засищаха големия си апетит. Като се отдаваха съзнателно на плътта на животното и нарушаваха хигиенните навици от ежедневието, ръцете поднасяха към устата парче пресен дроб, а питата хляб се предаваше от човек на човек и омазани със зехтин и смес от ароматни подправки пръсти я разкъсваха. Някой запяваше песен, последна мода в Кайро, друг рецитираше мистична поема или притча на Аттар, или припомняше песните на розата, на карамфила и на анемоната и заключаваше, когато достигнеше песента на жасмина, че отчаянието е голяма грешка. Хвалеха се подправките, сладките от грис с орехи и мед, компотът от рози, чийто аромат всички вдишваха с наслада,

преди да го опитат. Някои гости, опасявайки се, че няма да бъдат поканени на съботната вечеря, когато щеше да се поднесе печеният с фурми овчи бут, очакваха с вълнение момента на сбогуването, когато баща ми трябваше да произнесе фразата, според която Господ му разрешаваше да им отвори вратите на дома си за утрешното угощение (Атум 2008: 51–52).

Ароматът на подправките и екзотичните ястия от арабската кухня са част не само от празненствата, но и от ежедневието на имигрантите. Те събуждат в по-възрастните удоволствието на сетивата и спомена за миналото. А по-младите приучават към изобилието и неповторимия вкус на ястията в далечната прародина, която не познават. За млади и стари храната се превръща във важен елемент от магическото очарование на ароматния, сладък и чувствен Изток, далечен в пространството, но близък до сетивата. По обилието на информация за съставките и начина на приготвяне на традиционните арабски ястия *Двама братя* и *Разказ за един Ориент* в определени моменти се доближават до наръчника по кулинария. В художествения им свят изобилстват билките и подправките (мента, мащерка, джоджен, кайенски пипер, сусам, канела, сумах, шафран), вкусните ястия от агнешко месо и ароматните гозби от леща, богатата традиция на арабското сладкарство, припомняни в едно апетитно и сякаш безкрайно изброяване на лакомства: „хлебчета с плънка от агнешка кайма, банички със сметана и фурми, ориз с бадеми, златист и с аромат на препечен лук“ (Атум 2008: 86).

Арабските антропони са явен признак за принадлежността на героите към културата майка на Близкия изток. Макар членовете на семейството да носят източни имена и в двата романа на Атум (Ема, Хаким, Самара, Сорая, Зана, Халим, Якуб), в най-голяма степен индивидуалните и груповите идентичности на персонажите се определят от езика, който говорят. Степените на опазване или преобразяване на езика на предците в многоезичната среда на амазонския град са различни и зависят както от самоидентификацията на героя, който избира на кой език да говори, така и от поколението, към което той принадлежи.

Първото поколение имигранти се научават, макар и трудно, да говорят португалския в своето ежедневие. Когато мъжът ѝ я предупреждава, че заради липсата на пари ще трябва да се върнат в Ливан, Емили изпитва облекчение, и то заради затруднението да се приспособи към новия език: „Няма проблеми [...] в Ливан няма да се налага да заеквам, докато произнеса думата, и да търся речници, а ще казвам направо каквото ми хрумне“ (Атум 2008: 22). Обичайно е възрастните имигранти да се изразяват алтернативно на майчиния си и на португалски език. Приспособили се към бразилската действителност и към смесения манауски говор, който включва в португалския думи от други езици, те ще запазят употребата на арабския за моментите на силна емоция и интимност: когато се молят и споделят тайни, когато изразяват любовта си един към

друг или спорят разгорещено. Именно в миговете на афект им се изплъзват думи като „мажнун“ (луд), „харами“ (разбойник), „шармута“ (лека жена). Понякога, в най-драматичните моменти от живота, не успяват да произнесат и дума на португалски и започват да говорят само на майчиния си език, без да си дават сметка за това, сякаш голямото страдание несъзнателно ги връща към изконната им културна идентичност, както се случва с изпадналата в ужас Индие, когато телефонира на лекаря, за да съобщи за тежкия инцидент с Емили и да поиска помощ.

Потомците на имигрантите разбират езика на прадедите, но говорят винаги на португалски. За Хаким, сина на Емили от *Разказ за един Ориент*, арабският, на който говорят родителите му, е тайнствен и неразбираем език. Дисоцирайки идентичността си на дете от тази на възрастните, той се разграничава и от езика им, макар постепенно да започва да го разбира:

Вече свиквах с онзи странен говор, но известно време преди това си мислех, че това е език, който само най-възрастните говорят, защото смятах, че възрастните не говорят като децата. Постепенно започнах да разбирам, че те жестикулират повече, когато говорят на този език, а в някои случаи дори се досещах по жестовете за смисъла на думите им (Атум 2008: 44).

Когато по-късно Хаким е избран от Емили за неин привилигиран събеседник и тя го посвещава в древния език на предците, той експлицира билингвизма на своето поколение, а с двуезичието признава и двойната си идентичност на човек от Запада и от Изтока:

От малък споделях един език в училище и по улиците на града и друг в „Париженсе“. Понякога имах усещането, че живея различни животи. Знаех, че съм избран за първи, най-търсен събеседник измежду децата на Емили – дали защото се бях появил на този свят преди останалите? Защото бях най-близо до нейните спомени, до света на прародителите ѝ, където всичко или почти всичко се въртеше около Триполи, планините, кедрите, лозовите храсти и финиковите палми, овчите стада, Жуниех и Ебрин? (Атум 2008: 46).

Уроците по арабски, които майката започва да преподава на сина си, учейки го на произношение и на азбуката, са своеобразна инициация за юношата. Посвещаването в езика му разкрива един нов свят, в който мелодичните благозвучия, интонации и ритми ще облекат реалността словесно, поновому, и от това тя ще стане различна. В усвояването на натрупания през хилядолетията езиков опит на предците, Хаким разбира как действителността се отъждествява с езика, който я назовава, а с това проумява, че езикът разкрива тайнствата на света. Обиколките из магазина, по време на които майка му назовава на арабски всички появяващи се пред погледа им екзотични вещи, са пътят на инициацията в тъждествеността на човека с неговия език:

След като отваряше вратите и светваше лампата, тя посочваше някоя вещ и бавно произнасяше, звук по звук, някоя дума, която сякаш избухваше дълбоко в гърлото ѝ. Сричките, в началото объркани, след това се оформяха грижливо, за да мога да ги повтора по няколко пъти. Нито един предмет не ѝ убягваше по този назоваващ маршрут, който минаваше покрай търговски стоки и лични вещи: порцеланови бурканчета, възглавници, избродирани с арабески, малки кристални съдове, които съдържаха камфор и благовонно масло от акациево дърво, спални, лампи с млечнобели стъклени сфери, испански ветрила, тъкани и една колекция от парфюми, които, като се започнеше от аромата на мускус и се стигнеше до този на кехлибара, образуваха цял керван от миризми. А аз ги вдишвах, докато повтарях правилната дума, с която трябваше да се нарекат (Атум 2008: 45).

Като единственият активно двуезичен сред децата на имигрантското семейство, както и поради това, че се чувства едновременно бразилец и ливанец, Хаким е този, който ще предаде в романа рефлексията върху ролята на езика за конституирането на идентичността, като определя причастността на индивида към една или друга култура или националност. Но не само имигрантите и техните преки потомци притежават съзнанието, че езикът е най-силната връзка на човека с наиндивидуалната родова идентичност и че именно чрез езика човекът осъществява споеността си с материалния и нематериалния свят. Осъзнават го и останалите, които живеят в среда на интензивни межкултурни контакти, какъвто е случаят на разказвачката в романа, кръщелница на двойката ливанци, които я отглеждат заедно с внучката си:

За дядо ми, за всички нас, ако имаше нещо, по което да си приличаха Манаус и Триполи, то това не беше точно пристанищният живот, многото пазари и тържища, крясъците на амбулантните търговци и на продавачите на риба, или пък мургавата кожа на хората [...] в действителност, разликите, повече отколкото приликите, се натрапваха пред погледа на пристигащите тук, дори защото да се преместиш от едно пристанище в друго, означаваше да промениш живота си: океанския пейзаж, покритите със сняг планини, морската сол, различни храмове, и преди всичко името на Господа, произнасяно на друг език“ (Атум 2008: 24, к. м., Я. А.)

Мултикултурната среда, която обединява представители на различни раси и народности, а сред тях са и персонажите имигранти на Атум, е характерна за Манаус. Двата романа описват множество епизоди от живота на имигрантските семейства, от които става видно, че съжителството с Другия е част от ежедневието както на първото поколение, така и на техните деца. В ресторанта на Галиб, баща на Зана в *Двама братя*, имигранти от различни националности се събират, за да споделят пред „своите“ плановете си и неуспехите си, душевната болка, радостта и огорчението:

Галиб откри ресторанта „Библос“ някъде през 1914 г. [...] Башата разговаряше на португалски с клиентите, които бяха амбулантни търговци, капитани на плавателни съдове, продавачи на добитък, пристанищни работници в „Манаус Харбър“. От самото му откриване „Библос“ стана място за среща на имигрантите ливанци, сирийци, марокански евреи, които живеяха на площад „Носа Сеньора дус Ремедиус“ и около него. Говореха на португалски, примесен с арабски, френски и испански, и от тази смесица изникваха истории, които се пресичаха, животи в преход, ту извисяващи се, ту заглъхващи гласове, които разказваха за какво ли не: за някакво корабкрушение, за черната треска в едно село нагоре по реката Пурус, за някоя шмекерия, за кръвосмешение, за далечни спомени и за последното, което се бе случило – още една кървяща рана, неугаснала още страст, облечена в траур загуба, надеждата старите длъжници да върнат взетите отдавна назаем пари. Хранеха се, пиеха, подръпваха от цигарите, а гласовете удължаваха ритуалната среща и отлагаха дрямката (Атум 2006: 36).

След няколко десетилетия Зана, дъщерята на ливанеца Гариб, ще продължи традицията на баща си и ще събира на празненствата си приятели и съседи от различни етноси и култури, внукът му Омар ще люби жени от други раси, а правнукът Наел ще чувства как в неопределената му идентичност се смесва наследството на майката индианка и на бащата арабин.

Априори чужди, по силата на имигрантската си идентичност, на широкото бразилско пространство, което обитават, имигрантите търсят близостта с различните като тях. Те живеят в един квартал с други имигранти, в съседни къщи, познават живота на другия, отнасят се с уважение към обичаите и религията му и солидарно го подкрепят в премеждията. На сбирките, на които често кани своите съседи, Емили се осведомява от Арминда, винаги усмихнатата португалка от Миню,

... дали вече е получила новини от роднините от Португалия, а от Дона Сара Бенему кога щяха да открият синагогата и дали в Рабат ядяха табуле и банички с агнешка кайма, а после, обхващайки всички гости с грейналия си поглед, дали знаеха, че Дорнер вече се е завърнал в града (Атум 2008: 36).

Съжителството обаче невинаги е мирно и хармонично, има и епизоди на неразбирателство, нетолерантност и дори противопоставяне, в които се разкриват древните религиозни противоречия между културите. Ето как например търговецът мюсюлманин от *Разказ за един Ориент* осъжда жестокостта на християнката Индие Консейсау, заела се да умъртви пуйката за коледната вечеря:

Само веднъж използваха друг начин, за да умъртвят птиците. Състоеше се в това да опиянят пуйките и да им прекършат врата, така че те започваха да виждат размиващия се пред очите им свят да кръжи като пумпал. Птиците умираха мъчително бавно, пияни, а очите им горяха като въглени [...]. „Такова мъчение може да го измисли само християнин“, мърмореше баща ми (Атум 2008: 32).

Конфронтацията между различните общности може да изглежда още по-драматична, когато става въпрос за смесени бракове. Когато новината за това, че мюсюлманинът Халим се е влюбил в Зана, се разпространява, в *Двама братя*, всички християнки маронитки в Манаус, и стари, и млади, изразяват възмущението си от бъдещия брак, като стоят до посред нощ на тротоара срещу „Библос“ и поръчват молитви в черквата това да не се случи. Неодобрението на общността се изразява и във всеобщото одумване на кандидат-жениха:

Разказваха пред Господ и пред света клюки като тази: че бил амбулантен търговец, търгаш някакъв си, грубиян, мохамеданин, дошъл от южноливанските планини, че се обличал като просяк и с дни и нощи скитал по улиците и площадите на Манаус (Атум 2006: 40).

В повечето случаи обаче религията не противопоставя представителите на различните вероизповедания сред имигрантите на Атум. Навикнали на различията, защото самите те са различни от местните хора в приютилата ги Бразилия, ливанските преселници толерират взаимно християнските и мюсюлманските си вярвания и обичаи. В характерната за двата романа симетрия на фикционалните светове, съпружеските двойки в *Разказ за един Ориент* и *Двама братя* са с различна религиозна принадлежност, като жената е християнка, а мъжът – мюсюлманин. В отделни моменти всеки един от тях изпитва религиозна ревност към различните вярвания на другия, в пристъпи на неблагоприятно или разрушителна страст дори посяга на чуждите светини, но, помъдрявайки с времето, съпрузите започват да възприемат напълно естествено света на другия и да уважават неговата неприкосновеност. Ежедневните ритуали и празничните традиции на другия не само са толерирани, но понякога съпругът друговец дори присъства на тях, макар и с известно снизхождение или притваряйки очи. Необятният амазонски свят, който заобикаля Манаус, както и разноликите хора, които обитават града, сякаш внушават на имигрантите, че под екваториалното слънце има достатъчно място за всички религии.

Така, *Разказ за един Ориент* и *Двама братя* на Милтон Атум представят, чрез внушенията на художествените си светове, едно диалектично, наситено с противоречия, но и стремящо се към умиротворение межкултурно съжителство на различните местни и имигрантски общности, които населяват Манаус. Дори когато се придържа към първоначалната си групов идентичност, мултикултурното население на амазонския град обновява съзнанието за себе си чрез допира с Другия и в процеса на обмяна родовите паметни постепенно и необратимо се смесват, докато се слоят в нова, бразилска идентичност. В романите на Атум, обновяващата сила на амазонските сокове подхранва и променя живота на отскубнатите от родната им почва дървета, които съдбата

пренася на чужда земя. Със смъртта на Емили и Зана, двете героини, които олицетворяват властта на матриархата в двата романа, загива и онова, което е останало от чистата, унаследена протоидентичност на рода, а този унищожителен завършек е закодиран метафорично в бавната, но фатална разруха на двете фамилни къщи. Съзнанието за ливанския произход остава живо в потомците на имигрантите, които ще продължат навсякъде да носят арабските си имена: Хаким, Якуб, Омар, Наел. Но те изоставят семейния дом в знак на отрицание или бунт срещу неубедителните за тях идеали от миналото или просто за да изградят своя нов, независим живот, който да потвърди окончателно новоизградената им идентичност. При Атум, както и при Салим Мигел, потомците на имигранти, синове и внуци на онези, които са дошли от цял свят, за да намерят пристан в Манаус, също се пръсват из различните краища на Бразилия, в търсене на своя пристан вече като бразилци. В съзнанието си те съхраняват паметта за предците си, но преди всичко носят товара на своята труднопостигната и все още несигурна бразилска идентичност, предопределена от имигрантската съдба на родителите им, но и от сложната политическа и социална история на страната, която насочва собствените им съдби.

4.3. Имигрантите от Галиция в творбите на Нелида Пиньон

Републиката на мечтите (A república dos sonhos), от 1984 г., и *Странстващо сърце – спомени (Coração andarilho – memórias)*, от 2009 г., на потомката на галицийци Нелида Пиньон³⁸ са автобиографични творби, в чийто тематичен свят имиграцията присъства многопланово, като важно историческо, политическо и социално явление, но и като обстоятелство от първостепенна значимост при формирането на психосоциалната идентичност на персонажите.

³⁸ Нелида Пиньон (р. 1937) е сред най-утвърдените съвременни бразилски автори, както в родината ѝ, така и по света. За това свидетелстват впечатляващата ѝ литературна продукция, многобройните ѝ национални и международни награди, множеството поканни да чете университетски курсове по творческо писане в едни от най-престижните в света академични институции и не на последно място фактът, че именно тя е първата жена, избрана за председател на Бразилската литературна академия през 1996 г., когато институцията отбелязва своята стогодишнина (подробни данни за авторката вж. в официалната биография на Нелида Пиньон на страницата на Бразилската литературна академия: <http://www.academia.org.br/abl/cgi/cgilua.exe/sys/start.htm?infoid=462&sid=290>). Литературното творчество на Нелида Пиньон е преобладаващо фикционално (единадесет романа, четири сборника с разкази), като се започне от премиерния роман *Пътеводител на Архангел Гавриил (Guia-mapa de Gabriel Arcanjo)*, издаден през 1961 г., и се стигне до най-успешния *Гласове от пустинята (Vozes do deserto)*, от 2004 г. В него се включват също така пет есеистични сборника и две мемоарни книги (за подробна библиография на Нелида Пиньон вж. на страницата на Бразилската литературна академия: <http://www.academia.org.br/abl/cgi/cgilua.exe/sys/start.htm?infoid=460&sid=290>).

Като се отъждествява с един от кулминационните моменти в творчеството на писателката, *Републиката на мечтите* е монументален роман, който пресъздава на фона на развитието на бразилското общество през XX в. фамилната история на три поколения. Бурната история на Бразилия от края на XIX в. до 80-те години на XX в. се разгръща в романа през фокуса на отделни персонажи, които от различните си гледни точки представят най-значимите процеси и фигури, които оформят общественно-политическия живот в страната. Така, на страниците на романа присъстват: имперската Бразилия в края на царуването на Д. Педру II, чиито структури и нагласи имигрантите заварват при пристигането си; Първата република (1890–1930); Ерата Варгас (1930–1945), която включва Втората република и Третата република, позната също като Новата държава, по времето на които Жетулиу Варгас ръководи авторитарно страната без прекъсване в продължение на 15 години; Четвъртата република (1946–1964), през която управляват правителствата на вече избраните с пряк вот президенти Жетулиу Варгас (1951–1954), Жуселину Кубишек (1956–1961), Жаниу Куадрус (1961) и накрая Жуау Гуларт, който е свален с преврат през 1964 г.; Военната диктатура (от 1964 г.) с президентите ѝ маршалите Кастелу Бранку (1964–1967) и Коста и Силва (1967–1969) и генералите Емилиу Медичи (1969–1974), Ернесту Гейзел (1974–1979) и Жуау Фигейреду (1979–1985). Тези емблематични за бразилския XX в. фигури и представяваните от тях процеси в политическия, социалния и икономическия живот на страната намират място в *Републиката на мечтите* не просто фактологично, като убедителен и мащабен исторически фон на семейната сага, но и с оценката, която от своята перспектива формулират за тях персонажите, носители на леви или десни идеи. Така романът пресъздава дискусията сред бразилското общество по редица актуални за онези години, а донякъде и днес въпроси: за управляващите земевладелчески олигархии от Риу Гранди ду Сул, Сау Паулу и Минас Жерайс, за връзката на политическата класа с едрия капитал, за популизма и авторитарните режими, за расовата дискриминация, за политическите преследвания, цензурата и мъченията по време на военната диктатура.

Действието на романа се изгражда чрез умелото повествователно артикулиране на два основни времеви плана – далечното минало на имигрантите Мадруга, Еулалия и Венансиу, и настоящето на тяхната старост, в която всеки един от тях, вече заобиколен от деца, внуци и кръщелници, си припомня детството и юношеството в родината, трудните години на приспособяване към новия живот в Бразилия, и същевременно прави равносметка на успехите и неудачите през десетилетията на имиграция. Тук трябва да отбележа, че разказваческата зрялост на Нелида Пиньон намира своето върхово проявление в този роман чрез майсторското съчетаване на различните наративни гласове и перспективи, сред които се открояват първоличните разкази на протагониста Мадруга и на неговата внучка Брета, които препращат към прякото свидетелство за галицийската и за бразилската идентичност, съответно.

Както ще стане ясно, романът е своеобразна обща история на испанската имиграция. Навярно заради това персонажите нямат напълно изградена чрез имената си персонална идентичност, която ясно да ги индивидуализира. Всички те са назовани само с лични имена – нито едно от действащите лица, независимо към кое поколение принадлежи, няма свое фамилно име. Универсализирайки така образите им като представители на голямата испанска имигрантска вълна, която пристига в Бразилия в края на XIX и първите десетилетия на XX в., романът същевременно ги представя в изключително близка перспектива, която разкрива не само най-интимната страна от живота на тези наречени само с малките им имена герои, но и най-съкровения им вътрешен свят.

Родоначалник на фамилията е Мадруга, имигрант от Галиция. В края на живота си той е постигнал напълно амбицията си за богатство и власт. Започнал като прислужник в пансион и ресторант, преминал през дребната търговия, младият имигрант постепенно се замогва с цената на усърдния си труд, спестовността и находчивостта си. С времето не само натрупва значително състояние като фабрикант, собственик на земя и на градски имоти и крупен строителен предприемач, но и става част от управляващия страната елит чрез многобройните си контакти с влиятелни политици. Съдбата на галициеца е представена чрез детайлно описание на събитията, които я изграждат, но и със задълбочен размисъл за хода, целите и плодовете на живота в автобиографичния разказ, който Мадруга започва да води почти в самото начало на романа и по-нататък продължава с прекъсвания, в които се вклиняват разказите на третоличния разказвач, на внучката Брета, също привилигиран повествовател, и дневниците на Венансиу, другаря, с когото Мадруга пристига от Испания и с когото дели радостни и нерадостни дни в продължение на десетилетия.

От разказа на Мадруга разбираме за бедното му детство в селцето Собрейра, в района на Котобаде, провинция Понтеведра³⁹. Немотията в семейството подтиква юношата да потърси бъдещето си в далечната Бразилия, или да „направи Америка“, както се изразяват всички испански имигранти, прогонени от бедността да дирят по-добър живот отвъд Атлантика. Напускайки Галиция, младежът ще запази в спомена си образа на родната земя, на планинските вериги, „през които бяха преминавали римляни, вестготи, келти и други народи, които бяха проникнали в кръвта ни, за да ни създадат“ (Пиньон 2005: 21). През целия си живот на имигрант, чак до старините си, Мадруга ще помни и вълшебните разкази на своя дядо, селския мъдрец Шан, който, повеждайки го като пилигрим към Сантяго де Компостела и духовната *finisterra* Себрейру, му предава древните местни легенди, чрез които юношата формира представата си за галицийската идентичност, винаги противостояща на тази на Кастилия. За стареца Шан Галиция е страна от миналото и галицийците

³⁹ Галицийските корени на самата Нелида Пиньон са от същия район.

живеят със спомена за онези времена, в които земята им е била духовен център на Европа. Страна от миналото ще стане тя и за внука на Шан, когато вземе решението да емигрира, за да изгради бъдещето си в Бразилия.

Мадруга напуска Галиция със сълзи в очите и единствен свидетел на емоционалната му слабост е Венансиу, с когото се запознават на кораба, който ще ги преведе през Атлантика. От този момент нататък Мадруга и Венансиу, макар да съжителстват като антиподи, ще бъдат неразделни в имигрантската си съдба. Установил се в Бразилия, Мадруга жадува да се върне в родината, за да докаже пред сънародниците си своето мъжество, да покаже, че е успял и заможен. Първото от тези временни завръщания има съвсем конкретна цел – да се ожени в Галиция, защото „обичаше Бразилия, но твърдо бе решил да си вземе жена от Испания“ (Пиньон 2005: 63). През дългогодишния си брак с Еулалия, ненаситният на живот и завоевания Мадруга ще има много деца и много други жени, но връзката с жената от Галиция, чрез която Мадруга поддържа родовата си идентичност през годините, е неразрушима:

Нито една страст, през всичките тези години, не успя да измести Еулалия от сърцето ми, защото тя бе единствената, която продължаваше да ми говори за Шан, за Собрейра, за Атлантика, само тя даваше основание и смисъл на моята история (Пиньон 2005: 701).

Затова и след смъртта на Еулалия, Мадруга споделя с Венансиу усещането за невъзвратимата загуба на духовната споеност с Галиция:

Когато Еулалия си отиде, и двамата с теб загубихме родината и семейството си (пак там: 705).

Заплахата да загуби родовата идентичност, е най-тежкото изпитание за имигранта Мадруга. То го застига в края на живота, когато вече е спечелил мечтаното през младостта благосъстояние и е постигнал желания висок обществен престиж. През годините, в които си пробива път в Бразилия и възприема различни социални роли, Мадруга договаря с приемащото го общество една бразилска идентичност, която настойчиво утвърждава за себе си:

Убеден съм, че Бразилия и аз накрая ще се разберем помежду си. С това не искам да кажа, че тази земя е по-малко моя, понеже не съм се родил тук. Защото, ако не съм се родил в Бразилия, то в нея съм избрал да умра (Пиньон 2005: 149).

Но в същото време не забравя родовата история, поддържайки през годините силната си привързаност към всичко, идващо от Галиция. Когато губи Еулалия, той разбира, че губи и общото им галицийско самосъзнание. Загубата на идентичност означава за него необратима самота и пълна изолация от света, който с упоритата си амбиция да завладее е успял да подчини. Давайки

си сметка, че паметта му изменя и все по-често не успява да си спомни нито една от историите на дядо Шан и че със смъртта на Еулалия нишката, която го е свързвала с родината, вече е прекъсната, патриархът на рода осъзнава, на погребението на жена си, тази наглед непоправима, отдавна предрешена криза на идентичността, тази фатална несвързаност с никого. Докато наблюдава важните личности, които са дошли да му изразят почитания и съболезнования за кончината на съпругата му, Мадруга осъзнава присъдата на самотата, предадена метафорично в текста чрез силно въздействащия образ на влажната килия. Персонажът разбира, че на тази самота го е обрекъл именно чуждият му произход, както и стените, които като имигрант сам е изградил между себе си и света:

След като бях завоювал Бразилия, всички бяха там, имаше представители на най-различни кръгове. Всички те бяха дошли при имигранта, който никога не бе им разказал дори една от историите на дядо Шан. Те не знаеха нищо за моето минало, нито за предците ми. Аз също нищо не знаех за техния произход. Не се познавахме едни други и това бе израз на историческата предначертаност на съдбите ни. Всички ние забързано преминавахме по земята. Животите ни бяха заздани, пролуките бяха запълнени с кълчища и смола, за да не може повече нищо да проникне в тях. Всеки човек бе все още влажна килия (Пиньон 2005: 700).

В самия край на романа идентификацията с родовата идентичност, осъществявана до смъртта на Еулалия чрез нейното присъствие, ще бъде подновена чрез присъствието на Брета, единствена сред наследниците му, с която Мадруга има общ език. Именно на Брета старейшината на бразилския клон на стария галицийски род ще остави най-важния завет в *Републиката на мечтите*, за който ще стане дума малко по-надолу.

За разлика от Мадруга, който е воден от амбицията да просперира на всяка цена и така успява да се адаптира към бразилската действителност, съпругата му Еулалия остава до края на живота си чужденка в Бразилия. Дъщеря на западна аристократичен род от Галиция, Еулалия носи характерните белези на иберийското етническо многообразие:

С изпъкнали скули, лицето на Еулалия не отричаше келтския произход. Този етнос бе със сигурност пренебрегнат, що се отнасяше до големите издадени и дръпнати очи, които я правеха повече евразийка, отколкото истинска галицийка⁴⁰ (Пиньон 2005: 56).

За нея е чужда страстта на имигранта да завладее своята част от Новия свят. Избира имигрантската съдба само защото е омагьосана от Мадруга:

⁴⁰ Не е трудно, проследявайки автобиографичните мотиви в *Републиката на мечтите*, да открием в този характерен физически облик чертите на самата Нелида Пиньон.

Сините очи на онзи мъж ѝ послужиха като компас, а те сочеха в посоката на Бразилия. Изгаряше от желание да разбере каква е тази Бразилия, която поглъща най-добрите синове на Галиция (Пиньон 2005: 65).

Еулалия изобщо не успява да се отъждестви с местната действителност. Дори след многото прекарани в Бразилия години, през които е родила няколко деца, вече бразилци, тя не може да разбере обичаите и нравите на местните. Силната привързаност към спомените от родината проличава в галицийския ѝ говор и в честото припяване на трубадурските песни, на които нейният баща я е учил. Носейки винаги със себе си снимката на Дон Мигел, Еулалия прекарва живота си в затворените пространства на дома и църквата, възприемайки живота единствено чрез наученото от бащата и от съпруга. Изолирана от бразилското ежедневие на мъжа и децата си, тя все повече се отдава на мистични настроения и постоянни молитви особено когато разбира, след смъртта на Дон Мигел, че „е загубила родината и баща си“ (Пиньон 2005: 670). Дори в смъртта си Еулалия остава идентичностно свързана с Галиция, защото черната прислужница Одет поставя в ръцете ѝ

донесената от Испания броеница, наследство от прабаба ѝ. Мънистата ѝ изглеждаха изхабени от дългогодишния допир с влажните от пот, изтерзани пръсти на членовете на семейството на Дон Мигел, които я бяха държали в молитвите си (Пиньон 2005: 696).

Образът на наследената броеница, с която са обвити китките на мъртва-та, препраща към крайната равностметка за имигрантската съдба на самата Еулалия: дълги години живот в терзания, усилен труд и молитви за спасение на обзетите от демоните на сребролюбието и бразилската сласт души на близките ѝ.

Наследили от баща си „дарбата да обичат и да мразят еднакво силно“ (пак там: 707), децата на Еулалия и Мадруга са различни от родителите си преди всичко по това, че са истински бразилци. За Мадруга те са „домът, който от години градеше в Бразилия“ (пак там: 99). Най-големите сред живите, Мигел и Антония, са обсебени от жаждата за власт и богатство, като Мадруга, но за разлика от него са слаби по характер и податливи на чужди влияния. Формирани под силното влияние на космополитната среда на Риу ди Жанейру и на буржоазните ценности, те игнорират изконната културна идентичност на родителите си. Антония дори сключва брак по сметка с издънка на старата аристокрация от времената на империята, с амбицията да закрепят окончателно положението си сред висшата буржоазия на Риу ди Жанейру. Най-малкият син, Тобиас, е ляво настроен интелектуалец, който превръща адвокатската си практика в защита на каузата на преследваните от военния режим, а този донякъде алтруистичен жест наподобява мистичната отдаденост на майка му към вярата.

Сред децата на Мадруга и Еулалия има две, които не надживяват родителите си. Смъртта на третото дете, пеленачето Бенту, на борда на кораба, с който младото семейство се завръща от едно от пътуванията си до Галиция, бележи повратен момент в идентичностното самоопределение на имигранта. Когато вижда как вълните на Атлантика поглъщат трупчето на сина му, Мадруга отрича завинаги своята материална свързаност с родината, решавайки повече да не стъпи там и така да стане истински бразилец. Дълги години той остава непреклонен в нежеланието си да посети отново Галиция, докато не решава да заведе любимата си внучка Брета да опознае земята на предците им. Другото дете, което Еулалия и Мадруга губят, е първородната им дъщеря Есперанса. Тя е единственият персонаж в романа, който се проявява като пълноценен антагонист на Мадруга. В открит бунт срещу авторитарната му власт Есперанса избягва от семейния дом и с поредица от саможертви изгражда свой независим живот.

Извънбрачно родената Брета е нейна дъщеря и когато майка ѝ загива трагично в неизяснена катастрофа посред нощ, Брета заживява при Еулалия и Мадруга, който заради враждата с Есперанса е бил безразличен до момента и към своята внучка. С остаряването си старейшината на рода навлиза във все по-конфликтни отношения с деца и внуци. Брета е единствената, която споделя с него времето си, а в разговорите им за миналото проличава общият им интерес към корените, към езика и митовете на предците. Брета впрочем е единствената сред потомците на имигрантите, която притежава съзнание за своята интеркултурност. Първите признаци на подобно самосъзнание се появяват, когато момичето придружава дядо си и баба си в пътуването им до Галиция, а с узряването на младата жена узрява и разбирането ѝ за себе си като за личност, в чиято идентичност се смесват наследствата на различни светове. Брета е единствената, която в края на романа остава редом до Мадруга и Венансиу, твърдо решена да продължи да стои с тях до самия край, „в пътуването им към смъртта“ (Пиньон 2005: 746). Именно пред нея двамата старци разкриват желанието си някой ден тя да напише „книгата за онези имигранти, които са прекосили Атлантика през различни времена, с намерението да се заселят в Бразилия завинаги“ (пак там). Макар да признава съмненията си, че никой не може да пресъздаде цялата история в дълбоката ѝ истинност, разказвачката Брета заявява решителността си да напише книгата, след което да замине за родното село на дядо си:

Въпреки това, ще напиша книгата. А когато я завърша, ще замина за Собрейра. Ще отнеса със себе си бразилските митове и призраци, които да се срещнат с тамошните митове и призраци. Дотогава дядо ще е умрял. Много тънки са нишките, които все още го свързват с живота (Пиньон 2005: 746).

От този момент нататък Брета започва да води разказа си проспективно, като разказва в бъдеще време смъртта на Мадруга и на Венансиу, който скоро

ще го последва, погребението на дядо ѝ през ноември, през сезона на дъждовете в Собрейра, който винаги е обичал. Ще разкаже и за своето пътуване до Собрейра, за запазения дом на Шан, където ще отседне, за да открие следите, останали от детето и юношата Мадруга. Тук ще се случи и единственият въображаем епизод в романа, чийто наратив строго и неотклонно се придържа към духа на реалистичното повествование. В дома в Собрейра Брета ще си представи появата на духа на Мадруга, който ще ѝ предаде завета си на всяка цена да опази паметта на предците. Предвид съгъстената и цялостна образност на текста, която препраща алегорично към трансценденцията на живота чрез литературата, тук ще цитирам без съкращения въображаемия монолог на Мадруга и разказа за последващите го действия на Брета:

– Дядо Шан не пожали усилия да възкреси затрупаните от времето истории на Галиция. А Еулалия, Венансиу и аз дойдохме в Бразилия с намерението да примесим историите на Шан с онези, които вече съществуваха тук. Но не успяхме. И тримата се предадохме. Единственото, което постигнахме, беше да създадем епизод от тази книга. Сега надеждата ни е в тебе. На тебе се пада да напишеш цялата книга, на каквато и да е цена. Дори да трябва да бръкнеш с ръката си в най-дълбокото на сърцето и да изтръгнеш оттам живота. Тази книга, в която ще разказваш за Мадруга и неговата история, ще разказва също за тебе, за твоя език, за суровото, обвеяно от ветрове бразилско крайбрежие, за недрата на тази земя, която се простира от Амазонка до Риу Гранди. Аз ще живея чрез книгата, която ти ще напишеш, Брета. Както и Еулалия, Венансиу, нашите деца, Галиция и Бразилия. Не се страхувай да ни нараниш или дори да ни убиеш. Необходимо е да се убива и ранява, когато се разказва историята. Само така, Брета, ще възстановиш нашата памет и ще я поддържаш жива. И всичко това ще е възможно, докато съществува така обичания от тебе португалски език.

След тези думи сянката на Мадруга бързо ще се разпръсне, сякаш не ме е посетил в Собрейра. Примирен със своята неувековечена скромност. В пълна тишина. За да не се намесва прекалено в моя текст. Предоставяйки ми най-накрая онази свобода, която приживе не знаеше как да дари на близките си.

И когато се връщам в Бразилия, след като се сбогувам със Собрейра, ще гледам от палубата атлантическите води и ще усещам до себе си Мадруга. Упоритите му сини очи ще следят зорко живота, като че ли все още не е изпълнил дълга си да го изживее (Пиньон 2005: 747).

Съвсем преди финала, разказвачката се връща в настоящето ежедневие, където Мадруга и Венансиу все още са живи. Одете се приближава с поднос, носи дългоочакваното от старците кафе, после се оттегля в стаята си, където и тя гасне след смъртта на Еулалия, и Брета остава сама с двамата. „Не знам за колко време. Само знам, че утре ще започна да пиша историята на Мадруга“ (пак там: 748), са последните думи на разказвачката, с които завършва романът, подсказвайки настойчиво, че кодът, в който следва да бъде четен персонажът на Брета, е автобиографичният. Финалът на творбата

ясно експлицира пронизващото целия наратив силно художествено внушение за героичността на имигрантската одисея, заслужаваща своя собствена епопея, която да опише подвига на именваните и безименните имигранти, изградили с мечтите и труда си не само индивидуалните си съдби и тези на потомците си, но и съдбата на цяла една огромна страна, която романът неслучайно извежда в заглавието си, над всичко останало, като „Републиката на мечтите“.

Републиката на мечтите на Нелида Пиньон осъществява едно извънредно мащабно художествено обследване на миграцията като социално, икономическо и психологическо явление, с дълбоки демографски, политически и културни последици. Проблематиката на миграцията е представена чрез различните гледни точки на персонажите: както на съпрузите имигранти, така и на техните приближени Венансиу и Одете, а също и на децата и внуците им. Проследявайки индивидуалните съдби на героите имигранти и колективната съдба на общностите, в които тези герои в един или друг момент от живота си се вписват, романът обобщава най-съществените аспекти на миграционните процеси, които дълбоко засягат живота на мигриращия индивид, на обществото, от което произхожда, и на обществото, което го приема.

В изследването на миграционната проблематика със средствата на художествената литература, творбата на Пиньон се фокусира върху двете посоки на миграцията – емиграцията и имиграцията – и застъпва перспективите на заминаващите и на оставащите, в първия случай, и на пристигащите и на посрещащите, във втория.

От перспективата на родната общност Мадруга и Венансиу, както и Еулалия, са емигранти. Ако за последната причината за емиграцията е така да се каже вторична – нейната женитба с емигрант, то за първите двама причината да емигрират се корени в слабото икономическо развитие на страната им и в ограничените възможности за препитание. Ето как недостигът на земя, която да изхрани испанците, провокира емиграцията им към новия свят:

Имотите на рода се свеждаха до семейната къща и обработваните ниви, които все още бяха собственост на Шан. Според галицийската традиция малкото имоти отиваха в ръцете на сина, който най-добре се бе грижил за родителите си, до самия им край. Терените бяха толкова тесни, че в тях едва се побираха едновременно едно рало, две крави и две човешки същества (Пиньон 2005: 24).

Икономическата принуда мотивира изгнанието на много галицийци. Темата за „правенето на Америка“, както селяните наричат емиграцията към американския континент в търсене не само на препитание, но и на щастие, е сред най-обсъжданите. Именно постоянното ѝ присъствие в разговорите на местната общност запалва у юношата Мадруга неудържимото желание да емигрира в Бразилия:

В Собрейра често се говореше за Америка като лек за болките и извор на спасение от злите духове. Споровете за това понякога започваха от ранно утро, още на закуска. [...] Всеки член на семейството приписваше на Америка нещо въображаемо, според вкуса си. Тези измислици се превърнаха за мен в неизбежна и явна подкана. Като че ли всичко друго, освен Америка, беше изгнание (пак там: 24).

Съпротивата на близките понякога е голяма, защото „самотата на тези, които остават, е хап, който се преглъща с мизерия и отчаяние“ (пак там: 27). Завладян от мечтания образ на Америка, младият Мадруга не се оставя нито майка му Урсезина, нито баща му Сеферино да го разубедят, дори разпалено спори с чичо си Хусто, защото е убеден, че само емиграцията ще му даде възможност да изгради една достойна съдба:

– Ако не замина за Америка, майко, няма да имам по-добра съдба. Вигу не ще реши проблемите ми. Искам нещо повече, майко. Искам да изживея приказните истории на дядо Шан – казах смело (пак там: 25).

Но съдбата на емигранта е тежка, тя крие рискове и опасности за живота. Лишавайки го от родина, тя го лишава не само от национална, но и от човешка идентичност. Това виждат сънародниците на емигранта, когато несретникът се завърне съкрушен, неспечелил нищо и дори загубил своето достойнство. Макар и завърнал се, емигрантът пак е осъден на изгнание, маргинализирайки се от общността поради комплекса си за несполука и малоценност:

Малцина бяха онези, които постигаха успех. Повечето се превръщаха в човешки сенки, същества без родина. Знае ли някой какво точно е несполуката? [...] Онези, които накрая се завръщаха в Галиция, отдалече се влачеха по пътищата и искаха извинение за това, че се връщат с празни ръце и изтърбушени куфари. Носейки старите си костюми и със забити в земята очи. Завръщането на тези хора означаваше влизането на трагедията в родния им дом. [...] А най-лошото е, че тези емигранти не могат да плачат. Гордостта им ги възпира да проливат сълзи. На тези напуснали завинаги общността си хора им остава само да живеят в изгнание в собствената си страна (Пиньон 2005: 31).

Не само победените от съдбата се завръщат. Успелите емигранти се прибират в Галиция, за да навестят роднините си и така да препотвърдят националната и родовата си идентичност, но и да поддържат семейните имоти и отношенията с местната общност, а и да изложат на показ пред сънародниците си успеха, богатството и потомството си. Мадруга се завръща като победител в Собрейра – първо, за да си вземе жена, а после, за да покаже децата и внуците си, да стегне наследствения дом на Еулалия и родната си къща, да се похвалява в селската кръчма с трофеите на емиграцията и да оползотвори властта над местните, която спечелените в Бразилия пари му дават.

От перспективата на приемащата ги Бразилия, Мадруга, Венансиу и Еу-лалия са имигранти и тяхната идентичност претърпява неизбежни промени след пристигането в новата страна и опитите за адаптиране към непознатата действителност. За юношата Мадруга усещането за отчуждение от родното започва още от Галиция, с вземането на решението да емигрира:

В мен започваше бавният процес на размиване на една иначе здрава матрица, съградена от езика, емоционалната ми привързаност към близките, легендите, храната. Само така можех да надуя платната на своя кораб. Какво ли още щеше да замръзне, като ледените кристали по прозорците, в галицийската ми душа? (Пиньон 2005: 27).

Процесът на преизграждане на психосоциалната идентичност на имигрантите на бразилска почва протича различно за всеки един от тях. Докато Еулалия и Венансиу така и не успяват да се адаптират към местната среда и именно усещането им, че са чужденци в Бразилия, ги сближава завинаги, то Мадруга приема напълно волево една нова и съзнателна бразилска идентичност, която без колебание препотвърждава в решаващи моменти от живота си. Категоричния избор на бразилската идентичност младият имигрант прави още с пристигането си, в шеговито разказвания епизод на разговора му с Венансиу, в който обаче присъства и съзнанието за подмяна и загуба на изначалната и пълноценна национална идентичност, което романът като цяло проблематизира в драматичния регистър:

Когато стигнаха до площад „Мауа“, на път за пансиона, Мадруга се разтревожи:
– Тогава, Венансиу, ние тук като какви сме – като испанци или като араби, нали те са ни владели цели осем века?

– Не сме нито араби, нито испанци, Мадруга. След толкова ядене на проклетото английско овнешко на кораба, мисля, че сме изгубили националността си. А още не сме имали време да спечелим нова родина, която да замени онази, която си отиде. Кой знае, в бъдеще може би ще станем нещо, което сега не знаем как да определим.

Преди да прекратят входа на пансиона и да се изправят пред трътлестия хазяин, Мадруга се обърна към Венансиу:

– Да знаеш, казвам ти още сега: ще станем бразилци! (Пиньон 2005: 571).

Новата идентичност на имигранта се изгражда под натиска на социалните роли, които се налага да приема, и неминуемо предполага отказ от идеалистичните представи за Бразилия, които са мотивирали юношата да емигрира. Реалността, която младите имигранти заварват, е много различна от романтичния образ на Америка като рай за идващите да печелят в нея. Унижението им започва още на борда на английския кораб, където са третирани от екипажа като безправни пътници, и продължава през първите месеци в Риу, когато

работят каквото попадне и заспиват гладни в мизерния пансион. Премеждията каляват Мадруга и засилват неистовата му воля за успех, но са на път да пречупят Венансиу. Години по-късно, Еулалия си спомня с усмивка бедността и онази героична фаза в живота на младия имигрант, когато стремежът към богатство все още не го е лишил от способността да я дарява с щастие и самият той да изпитва щастие:

Еулалия винаги се усмихваше, когато си спомняше онзи боец, пуснат на свобода из Бразилия. Човекът, чийто път бе много различен от пътя на онези, за които масата бе вече застлана, както бе за синовете ѝ. Колко пъти, в дъждовните дни, Мадруга уплътняваше вътрешността на обувките си с вестници, за да не се пълнят с вода през дупките в подметките. Бе пристигнал в Бразилия с няколко монети, взети назаем от чичо му Хусто. Без португалския език да е влязъл в устата и в сърцето му. Но желязната воля подхранваше непокорния му див дух (Пиньон 2005: 58).

В Бразилия имигрантът, който се бори първо да оцелее, а после и да прогресира, трябва непрекъснато да поддържа своя ентузиазъм с приповдигнатото убеждение, че ще постигне мечтите си, защото не може да допусне проява на каквото и да било малодушие и да се отдаде на пагубно самосъжаление. Едва когато се завръща в Галиция, Мадруга си позволява да сподели натрупаната горчилка и направените саможертви. Родната земя приласкава блудния син и отприщва в него признанието за тежката цена на миграцията:

Да печели в чужда страна, в самото начало, бе като да претърпи болезнена ампутация, да загуби едновременно душата и езика си. Това означаваше, че светът, който бе познавал дотогава, антагонистично и открито се противопоставяше на всичко, което сега опознаваше. Значеше, преди всичко, че се спъва в препятствието на най-баналните думи, че между пръстите му се изплъзва онова, което същите тези думи, употребени на място, биха могли да означават. Положението се утежняваше от обстоятелството, че бе имигрант и това го излагаше на всеобщото недоверие, по всякакъв повод. Сякаш тялото му, току-що слязло от акостирания на пристанището кораб, щеше да пренесе злокобни магии, с които да навреди на бразилеца, родил се удобно на тази земя. Затова му се налагаше да се старае два пъти по-усърдно да спечели декрета си за освобождаване, сякаш бе роб, да завоева доверието на законните местни господари, да се преструва, че португалският език му идва отвътре, като подреди говора и чувствата си, без да прави разлика помежду им, дори когато емоциите напиреха да вземат връх (Пиньон 2005: 70).

В проследяването на историята на съвременната имиграция в Бразилия *Републиката на мечтите* последователно формулира един обществено-политически ориентиран дискурс относно правно неуреденото и социално незащитено положение на имигрантите в страната. Подобен дискурс се разгръща полемично в диалозите между Мадруга и Венансиу в първите години на

имиграцията им, когато и двамата носят временния документ за самоличност, който постоянно им напомня, че по всяко време могат да бъдат експулсирани от страната. Затова и пробивният конформист Мадруга съветва левичаря Венансиу да стои встрани от политиката. По-късно, когато Мадруга вече е издигнал се в обществото едър индустриалец, имиграционният въпрос става тема на разговорите му с влиятелните политици, които примамва в обкръжението си. Колебасйки се между пасивното наблюдение на социалната несправедливост и на трудовата дискриминация и експлоатация, на която безогледно са подложени имигрантите в Бразилия през първата половина на XX в., и активната позиция в тяхна защита, този дискурс неизменно прокарва дълбоко проникналата в съзнанието на Мадруга теза, че за някои от имигрантите Бразилия може да бъде и щастлив пристан, но за повечето от тях е безжалостен господар. Ето как романът отразява виждането на героя имигрант за настъпващите в страната промени по време на Ерата Варгас и влиянието им върху имигрантските общности:

Толкова много промени щяха да се отразят на живота на имигрантите, хора лишени от правни ресурси, от инстанция, пред която да протестираш в случай на необходимост или спешност. Животът им във всеки момент можеше да се превърне в ад и за това бе достатъчен само някой корумпиран и злопаметен контролър от Министерството на финансите. Или полицейски служител, който да впише имената им в списъка на имигрантите, за които се издаваше заповед за експулсиране от страната без право на обжалване.

Той не бе забравил несправедливото отношение на земевладелците от Сау Паулу спрямо италианските имигранти. Пристигнали тук с мечтата си за богатство, нещастните италианци бяха станали жертва на една безжалостна система, която прилагаше добре организирана схема, за да ги превърне в роби, които да заменят черната работна ръка. Живееха като слуги, чиято съдба бе изцяло в ръцете на собствениците на кафеени плантации (Пиньон 2005: 137).

С годините усилията на имигранта Мадруга се увенчават с признание и триумф. В неговата сянка живеят Еулалия и Венансиу, представители на онези имигранти, които не успяват да се интегрират с цената на всичко в суровата бразилска действителност. Приел на младини и като вид договор с обществото, в което се вписва, колективната бразилска идентичност, която се проектира върху личното му самосъзнание на търсещ интеграцията имигрант, Мадруга разбира с настъпването на старостта, че всъщност винаги е смесвал двете си идентичности: галицийската, запазена чрез подновяването на паметта за родината, която е жива в разказите на дядо Шан, и бразилската, която непоколебимо и с устрем придобива, когато решава да завоюва „Америката“.

Поради широкообхватната и многопластова интерпретация на темата за миграцията, както и заради неповторимите образи на имигранти, които населяват художествения му свят, *Републиката на мечтите* на Нелида Пиньон е

действително монументален и несъмнено единствен по рода си роман в бразилското литературно пространство.

С явния си автобиографичен пакт⁴¹ *Странстващо сърце* – спомени увенчава разработването от автобиографичната перспектива на темата за имиграцията, която *Републиката на мечтите* разгръща във фикционалния си свят. В постмодерната си многопластовост и нееднозначност, която намира проявление и в кръстосването на няколко жанрови модела, *Странстващо сърце* смесва в устойчива амалгама мемоарите и същинската автобиография, а донякъде и автопортрета, прибавяйки тук-таме, макар и без датиране, дневниковия запис за случващото се в непосредствена времева близост до момента на писането.

Писани в годините на новото хилядолетие, които за Нелида Пиньон са време на върхова творческа зрялост и успешност – а зенитът винаги напомня за приближаващия залез – спомените съвсем ясно се вписват в онази група автобиографични творби, в които теоретици на автобиографичното като Жорж Гусдорф откриват едно завещателно предназначение, доколкото съдържат последната самооценка на автора, окончателния, кристализирал образ на Аза, образ завещание за следващите поколения (вж. Гусдорф 1991а: 134; 1991б: 238). Това е водещият мотив, който оправдава автобиографичния жест на Нелида Пиньон в *Странстващо сърце*, а опитът ѝ да очертае дългия, понякога мъчителен, но винаги неотклонен път на писателя към литературата звучи като своеобразно завещание, прехвърлящо във владение на другите, също творци или просто читатели, натрупания капитал от творчески и чисто човешки прозрения.

Част от подобно завещание е и изразеното в спомените на Пиньон авторово съзнание за родова и национална идентичност. То постепенно и деликатно изкристализира в хода на творбата, без да се натрапва на читателя. Умело насочван от авторовите уговорки, читателят се убеждава, че целта на пишещата е да възстанови, посредством усилието на паметта и вписването на това усилие в текста, едно отминало време, което принадлежи както на личната история, така и на колективното минало. Така в хронологическа последователност се разгръща историята на фамилията Пиньон, емигрирали от Галиция и намерили в Бразилия обетованата земя на мечтите си. Разгръща се споменът за детството на автобиографичната героиня, прекарано в различните квартали на Риу ди Жанейру, през които семейството преминава според нарастването или намаляването на социалния му статус. Разгръща се и свидетелството за

⁴¹ Тук се позовавам на теорията на Филип Лъожьон за автобиографичния пакт и автобиографичното пространство, която е огласена първоначално в едноименната му статия в сп. *Поетик* през 1973 г. и е препечатана през 1975 г. в носещата същото заглавие книга. В последващи свои творби изследователят прецизира изработените от него дефиниции и концептуален апарат.

живота на потомците на имигранти, станали в средата на миналия век част от бразилската средна класа, която обучава децата си в религиозни училища и изгражда националното си самосъзнание в съзвучие с официалната доктрина на режима на Жетулиу Варгас.

Разказът за семейната история се преплита със спомените за някои драматични исторически моменти, които нанасят на бразилското общество през втората половина на XX в. дълбоките травми на цензурата, политическите преследвания, изгнанието в емиграция. В това тематизиране на социалния обхват на Аза и на историята на неговото обкръжение публичната история се пречупва през призмата на индивидуалното съзнание на Нелида Пиньон, което се самохарактеризира като неприспособимо към диктата и не-свободата, като самосъзнание на творец, обвързал живота си с творчеството и творчеството си с живота, а също и като самосъзнание на потомка на имигранти, усещаша в кръвта си да пулсира идентичността на далечни предци.

Принос към идентичностното самоопределение на героинята имат безспорно нейните роднини галицийци. Доколкото автобиографичният проект (за подробна дефиниция на понятието вж. Лъожьон 1971: 24)⁴² присъства очевидно в мемоарите на писателката, историята на личностната идентификация обхваща както хода на живота, така и генезиса на героинята. За оформянето и развитието на Нелида Пиньон като човек и творец най-голям принос имат, в по-ранните години, майката Кармен и бащата Лино, дядо Даниел Куиняс, пристигнал в Бразилия на дванайсет години „да спечели Америка“ (Пиньон 2009: 13), леля Маита, които разпалват с разказваческия си талант въображението на малката Нелида. Силна формираща роля изиграват по-нататък посвещаването в кръвните тайни на рода през годината, прекарана в галицийското село Котобаде, откъдето произлиза семейството, а също и ранната смърт на бащата, която отключва осъзнаването на нуждата от независимост и последвалия избор на литературата като житейско призвание. В годините на зрелостта, като оформящи личността на писателката фактори ще се появят дружбата с Кармен Балселс и многобройните им срещи в Барселона или в дома на Кармен в Санта Фе, пътуванията по света с обогатяващото изживяване на допира до чуждите култури, особено на дотсега с иберийските корени, както и общуването с други творци.

Въпреки силно застъпената селективност в разказа за живота и формиращите влияния, *Странстващо сърце* не само не пропуска нито един ключов момент или персонаж, допринесъл за оформянето на това, което е творецът Нелида Пиньон в нейното настояще, но и разгръща всички фундаментални топоси на традиционната автобиография: фамилната легенда, разказа за приз-

⁴² Понятието за автобиографичен проект е изведено от Филип Лъожьон в класическата му студия *L'Autobiographie en France* (вж. 1971: 24) и е доразвито в последващите му фундаментални изследвания на автобиографичните форми (вж. Лъожьон 1980; 1986; 1996).

ванието, образцовия пример, апологията и „малката история“⁴³. *Спомените* напълно реализират характерния за същинската автобиография проект, който предполага не само да се обхване в нейната каузалност и дълбоко единство гъсто сплетената тъкан на преживяното, но и да се открие възможният му общ смисъл.

Особено внимание бих искала да обърна тук на „малката история“, чието вписване в текста на *Странстващо сърце* уподобява донякъде спомените на Нелида Пиньон на дневникови записки. Колкото повече се доближава в хронологичния развой на повествованието към настоящето, толкова по-често разказвачката привлича в полето на текста момента на писането. В разказа си за ежедневните занимания, които така непосредствено предшестват работата над текста, че създават илюзията за една почти паралелност с писането, повествователката извежда на преден план най-незначителни на пръв поглед случки. Именно тези случки са „малките истории“, които спояват и поддържат идентичността на автобиографа като непреходна и единна в миналото и настоящето му. Малките истории дори придобиват сакрално значение, като осигуряват на субекта необходимата му трансцендентност в неговото „утре“. Разходките с пинчера Граветиню, неизменен и верен другар, приготвянето на специална кулинарна рецепта, наследена от семейната традиция, подреждането на многобройните рамки със снимки, които са пръснати навсякъде из дома, за да напомнят за отишлите си близки – това са все малки истории, които *Странстващо сърце* охотно разказва и преразказва, подновявайки с това личностната и родовата идентичност на героинята си. Очевидно е, че именно фрагментарният разказ за дребните ежедневни случки наподобява дневниковия регистър. Макар да е недатиран и откъслечен, доколкото не се разгръща като пълноценен житейски сюжет, този разказ е наситен със злободневие и дава ясна представа за хода на дните, за изплъзващото се време и за иначе неуловимите смисли на съществуването.

Затова съвсем не е случайно, че в самия край на *Странстващо сърце* срещаме три наглед незначителни истории, разказани сбито и последователно една след друга: за отношенията между домашния любимец и стопанката му, които са изпълнени с взаимна грижа, уважение и преданост; за получения в почивния ден имейл, в който любопитна читателка пита каква е националността на писателката – бразилска или испанска; накрая, за майчината рецепта за треска по галицийски. Именно от дневниковото вписване на тези фрагментарни истории се осъществява преходът към многозначителния и рекапитулиращ финал на автобиографията, който съдържа една неизбежна за всяка автобиография незавършеност, тъй като разказът за живота, макар и да вмести донякъде предусета за смъртта, никога не ще разкаже самата смърт

⁴³ За подробната систематизация на топосите на традиционната автобиография вж. Лъжован 1980: 79.

на автобиографа. *Спомените* на Нелида Пиньон само я подсказват на финала си като предстояща неизбежност, след като чрез споделените „малки истории“ ясно са отъждествили смисъла на изживените години с творчеството и с любовта към всички близки същества, към родината и към далечната и близка в спомена земя на прадедите:

Неделята продължава. Празник е да нямаш поставени задачи. Единственото нещо, към което се стремя, е да пиша, докато мастилото пресъхне в мастилницата. За кратко, отново се понасям нанякъде в мислите си. Но преди балонът на тялото ми да се отпусне във въздуха с благоволенieto на вятъра, се подчинявам на повелите на действителността. Приемам, че географската карта на Бразилия се помества в границите на моя дом – тук ще умра, знам. Между бразилските стени приготвям треската, както я готвеше майка ми, по онази рецепта, която ѝ изпратиха от остров Ароза, близо до галицийското крайбрежие. Тук прегарям последните си блянове (Пиньон 2009: 347).

Автобиографичният образ, който *Странстващо сърце – спомени* изгражда, е образ на портретиста и на портретирания, на вгълбения в себе си субект, но и на отстранения от себе си наблюдател. Нелида Пиньон, която *Спомените* обрисуват, е изключително привързана към своите роднини и приятели несемейна жена, която следва родовите традиции, поема грижата за възрастните си близки, приема редовно в дома си на богати угощения дългогодишния приятелски кръг и така ежедневно подновява радостта си от живота, на фона на едно иначе самотно съществуване. Привързаността и обичта са нейни движещи сили. В интелектуален план, автопортретът фиксира образа на ерудирания познавач на Библията, на историята и литературата, привлечен от големите фигури на Римската античност и Европейското средновековие, както и на неуморния пътешественик, жадно поглъщащ новостите, които открива в странстванията си из най-отдалечените места по целия свят (изключително интересни са описанията на провинциалните Франция, Испания, Швейцария и САЩ, които втората част на книгата представя с необикновен усет към историята и културата, подсказващ авторовата ерудиция).

В този автопортрет особено силно са подчертани белезите на националната и на родовата идентичност на Нелида. Питаяйки синовна обич към предците си и тяхната родина, потомката на галицийските имигранти недвусмислено заявява своята дълбока привързаност към далечната, но добре позната Галиция, като същевременно се отъждествява със собствената си страна, Бразилия. И когато в края на мемоарите си, в „малката история“, обяснява как между бразилските стени на дома си приготвя треска по изпратената на майка ѝ рецепта, писателката обобщава в тази кулинарна метафора сложния процес на формиране на самосъзнанието на потомците на имигранти, които подновяват културните модели на общностите на предците си, прилагайки ги в нова среда и дефинирайки така една междинна, но и нова, надградена идентич-

ност. Фиксирането на чертите на тази многоизмерна, но сигурна идентичност на индивида, която остава непроменлива във времето и така се противопоставя на преходната динамичност на живота, е важна смислоизграждаща част от онова завещание на Нелида Пиньон, за което по-рано стана дума.

4.4. Еврейската имигрантска идентичност в разказите на Синтия Москович

Като следва линията на еврейската тематика в бразилската белетристика от втората половина на XX в., представена в творчеството на разказвачи като Самуел Равет и Моасир Склиар, Синтия Москович⁴⁴ се фокусира върху различните, често травматични аспекти на присъствието на тази етническа и културна общност в съвременното бразилско общество. В своите наративи писателката прави опит да очертае динамичните етническо-културни идентичности на персонажи с еврейски произход. Особен акцент Москович поставя върху тематиките, свързани с еврейското самосъзнание и с еврейските традиции. Характерно за разказите ѝ е, че тя обогатява присъщата за по-ранните творби на Равет и Склиар екзистенциалистка и транскултурна перспектива с един подчертано женски ракурс, който в определени случаи засилва усещането за ранимост, в други деликатно показва примиреност, а в трети внушава обнадежденост и жизнелюбивост оптимизъм.

Тук ще се спра на емблематичния за творчеството на Москович разказ *Покривът и цигуларят (O telhado e o violinista)*, който изпълнява ролята на своеобразна тонална интродукция в сборника *Архитектура на дъгата (Arquitetura do arco-íris, 2004)* и синтезира проблематиката на еврейското самосъзнание, която разказите на Москович настойчиво третират. Въпреки че безспорно кодира темата за еврейската мигрантска идентичност, заглавието на разказа е изначално непрозрачно и озадачаващо с това, че намира обяснението си не в самия текст, а в контекстуализиращите го паратекстуални елементи и дори в извънтекстови реалности, с които установява диалог. Тук само ще спомена някои възможни податки за тълкуването му: въвеждащото сборника мото от Фабрисиу Карпинезар „Цигулката е едно мигриращо дърво“⁴⁴ (Москович 2004: 5); почти незабележимото споменаване едва в края на разказа на обстоятелството, че съпругът на разказвачката е също музикант и еврейин

⁴⁴ Родена на 15 март 1958 г. в Порту Алегри, столица на щата Риу Гранди ду Сул, Синтия Москович прави литературната си премиера със сборника разкази *Кралството на лучените глави (O Reino das Cebolas, 1996)*, в който еврейският произход вече е доминиращ лейтмотив. Извън писателското поприще, Москович се изявява като преводач, журналист и преподавател. Автор е на няколко сборника с разкази, на новели, романи и детско-юношеска литература. Някои от творбите ѝ са удостоени с престижни литературни награди от националната и международната критика. Подробни биографични и библиографски данни вж. в официалния сайт на писателката: <http://www.cintiamoscovich.com/site/index.htm>.

и се казва Щерн, като „онзи цигулар“ (пак там: 35); не на последно място, съвсем неслучайното съвпадение със заглавието на номинирания за „Оскар“ през 1971 г. филм на канадския режисьор Норман Джуисън *Цигулар на покрива*⁴⁵, както и преднамерената инверсия на двата термина, които изграждат биномната структура на двете симетрично кореспондиращи си заглавия.

Трагичността на еврейската съдба, около която тематично се изгражда действието на разказа, изригва в самото му начало. Една разказвачка, която така и не бива назована до края на наратива – а подобна безименност несъмнено има отношение към наранената и заплашена идентичност на героинята – си припомня историята на тежко оскърбление и на не по-малко тежка загуба, болезнено преживени през детството. Възприемайки гледната точка на деветгодишното момиче, каквато е била в миналото, разказвачката се изправя лице в лице срещу непонятни за нея многовековни предразсъдъци и неукротима омраза, когато в една от обичайните им игри на кукли нейна връстничка ѝ нанася мерзката обида:

– Мръсна еврейка.

Аз, която никога не бях мислила насериозно коя съм, защото едно момиче на девет години е само момиче на девет години, станах изведнъж, ей така за един миг, еврейка и при това мръсна. От омразата в думите на Паула двете неща сякаш ставаха тъждествени. Замръзнах на място, изпъната като струна, с поглед вторачен в момичето, което изневиделица се бе превърнало в господарка със заповеднически глас и каквото казваше, звучеше като истина. Без да го осъзнаваме, и тя, и аз се подчинявахме на стари обичаи. За нея бе познание, което лошите инстинктивно притежават по рождение. Омразата святкаше така, че чак мяташе гръмотевици в черните ѝ зеници, а Паула повтаряше ругателството, като го провлачваше бавно и отчетливо:

– Мръс-на-ев-рей-ка (Москович 2004: 15–16).

Душевната травма, която тежката обида предизвиква, ще разтърси живота на цялото семейство, а у детето ще породи едно ново, усъмнено в себе си, несигурно съзнание за идентичност. За възрастните родственици, потомци на руски евреи имигранти, инцидентът с оскърблението отприщва мъчителното спомняне на белязаното с насилие минало, в което не само са се опитали да изличат еврейската идентичност на рода, но дори да погубят живота им.

На възраст близка до съзряването, малката героиня ще възприеме сътресението от предателството и обидата като непоносимо болезнен, съкрушител-

⁴⁵ Филмът на Джуисън, с оригинално заглавие *Fiddler on the Roof*, е кинематографична версия на едноименния бродуейски мюзикъл от 1964 г., по музика на американския композитор Джери Бок, либрето на Йозеф Шщайн и текст на песните на Шелдън Харник. Основано на разказите на Шолом Алейхем, действието на мюзикъла и на филма се развива в царска Русия в началото на XX в. и представя усилията на едно еврейско семейство да опази вярванията и обичаите си, противостоейки на изпитанията, на които го подлага обществото.

лен, дори срамен епизод. Наситено женската метафоричност, която прониква описанието на породеното от оскърблението усещане, препраща към уподобяването на тази първа, неочаквана, тежка и мъчителна несправедливост с менархията: „в мене за първи път се отвори болезнена и кървава рана, цял кръвоизлив от гняв и страдание, прекалено големи, за да бъдат понесени от душата на момиче“ (Москович 2004: 16). В съзнанието на девойчето, все още дете, макар и на прага на съзряването си като жена, връхлетялото изневиделица оскърбление наподобява настъпването на първата менструация, която донася със себе си объркани чувства, тъга, неясно страдание, усещане за несправедливост и страх. Тя пренася през времето тежестта на суеверията и табутата, защото още в Талмуда се казва, че жената тогава не бива да се докосва, понеже е нечиста. За малката героиня, която все още не познава женската си природа, оскърблението, както и менархията, предвещават опозоряване. Затова и ехтежът на провлаченото ругателство „мръс-на-ев-рей-ка“ не само мощно извиква в съзнанието ѝ чувството за отстраненост, но и сякаш поставя върху тялото стигмите на омърсеността, непълноценността и изолацията.

Семейството също е дълбоко засегнато от обидата. Разказът за нанесеното оскърбление отприщва у възрастната баба стаеното с години оплакване на еврейската съдба, „окайване, което се бе зародило в незапомнени времена: *oi, veisismir*, жалене на евреите по целия свят. Горката аз...“ (Москович 2004: 17). Бащата пък отново ще преживее, чрез споделената родова памет, драматичната история на своите предшественици и ще я предаде на децата си чрез спомнящия разказ:

Припомни си отново онази история, която беше отколешен ужас за рода ни: ненавистта, гоненията, убитите без вина и най-големия сред всички ужаси – дома и семейството на баба ми, унищожени в един от онези погроми, в които казаците връхлитаха изневиделица с конете си (Москович 2004: 19).

След инцидента с оскърблението родителите решават децата да прекратят всякакви отношения с невръстната антисемитка. Семейният съвет преподава най-важния от всички уроци, урока по достойнство – „никакви унижения и никакъв срам“, казва бащата, а майката уточнява: „дори и съвсем леко да се наведеш пред нея, пак ще ти се видят гащичките“ (Москович 2004: 20). Заключение на разказвачката звучи още по детски, но урокът е дълбоко запомнетен, за да бъде пренесен в годините на зрелостта:

В онзи момент ние, децата, бяхме застигнати от съзнанието, че е срамно да се оставиш да бъдеш унижаван (пак там).

Самосъзнанието, което се оформя в детството, не е само резултат на травматичното опознаване на враждебния свят. Идентичността на малката

героиня се изгражда и от светлата, празнична страна на юдейската традиция. Тържествените семейни чествания, предшествани от дългото и трепетно очакване на религиозните празници, сякаш възстановяват мира и хармонията сред обитателите на дома. Извиквайки в спомена ярките образи от детството, разказвачката си припомня за навечерието на Йом Кипур, Деня на изкуплението, за странния ритуал за пречистване, който бабата всяка година тайнствено извършва с кръвта на закланата кокошка, за да прогони от дома всички злини, за подготовката на празничната трапеза, с която приключва постът, за апетитните блюда и лакомства, които я отрупват:

Имаше еврейски картофени бейгъли, които се напукваха в златистите си препечени кожички, пирожки книшес с прясно сирене, бухнали в маслено-тестената си обвивка, плодова салатата с парченца манго и пъпеш, които плуваха в гъст сладко-кисел сок, солена торта от патладжан и лук, и всичко блестеше на светлината на сребърния свещник. Салатата хрейн, с яркия цвят на кръмното цвекло, гарнираше рибните кюфтенца, а после ядохме риба гефилте в сос, с лентички от моркови, чушки и домати. Чувствахме се умиротворени от доволството и изпълнени с надежди за годината, която започваше... (Москович 2004: 23–24).

Обещанието за мир и благополучие обаче няма да се сбъдне. Преживяло оскърблението, семейството скоро ще изпита още по-голямо страдание. Когато малката героиня спасява от ритуалното приношение кокошката, предназначена за основно ястие на трапезата за Йом Кипур, тя дори не подозира, че ненавистта, която проличава в думите и делата на едни хора, може да унищожи хармонията в света на други. Спасената домашна птица е наречена с човешкото име Хортензия и става любимка на семейството, както и излюпеното от нея пиле. Децата обсъждат с родителите си етническата принадлежност на пиленцето и всички стигат до заключението, че щом майка му Хортензия е осиновена от еврейско семейство, тогава и пилето Фулвиу е еврейче. Новината за пилето скоро става достойние на целия квартал. Водена от любопитството си, в дома идва и малката антисемитка Паула, на която обаче не разрешават да влезе, за да види жълтия Фулвиу. Възползвайки се от наивността на домакинята, тя все пак успява да се промъкне през задния вход и да хване беззащитното птиче. В дома настава смут – майката се опитва да предпази семейството от отчаяно прехвърчащата и кудкудяща кокошка, усетила с майчинския си инстинкт надвисналата над пилето смъртна заплаха; бащата увещава Паула да пусне пилето и се мъчи да го измъкне от здравата ѝ хватка; накрая бабата, обладана от незаличимия ужас на отдавна отминалите времена на погромите, представяйки си, че се отбранява от въоръжените с голи саби казаци, връхлита и започва да налага яростно с дръжката на метлата всички до един по гърбовете и най-вече злосторницата Паула. Пиленцето Фулвиу в крайна сметка издъхва, задушено в стиснатия юмрук на Паула, която чак тогава го захвърля на пода:

Баба спря. Татко спря. Светът – и той спря.

Момичето разтвори пръстите си и захвърли омекналото телце върху купчината смачкани вестници. Злодейката се разсмя, но плесникът на баща ми прекъсна смеха ѝ. Паула се разциври и избяга през вратата, като не спираше да реве (Москович 2004: 34).

За деветгодишното момиче и семейството му трагичната съдба на пилето еврейче възпроизвежда в умален мащаб хилядолетната съдбовна трагичност на юдейското племе, запечатана в родовата памет. Обединени от страданието, всички наобикалят безжизненото телце и ритуално произнасят молитвата на вероизповеданието „Слушай, Шема Израил...“. Малката героиня отново е обзета от безсилието да се противопостави на злото, а оттам и вече познатото ѝ усещане за „отприщилия се кръвоизлив от гняв и болка“ (Москович 2004: 34).

След години, в своеобразния епilog на разказа, дъщерята на вече порасналата разказвачка се завръща от училище с необичайна находка – „едно малко пиленце, взело се кой знае откъде, толкова сладко“ (пак там: 35). Когато научава историята на Фулвиу, детето пита защо пилето е имало такъв злощастен край, а майка му, някогашното момиче, отговаря:

– Нямам представа. – опитвах се да спечеля малко време.

И тъкмо щях да започна да говоря за погроми, за холокост и за смазани тела, когато бях прекъсната от едно дълго, мно-о-о-го дълго писукане. Писукаше пилето (Москович 2004: 36).

Финалът на разказа удостоверява, предпоставяйки очевидната двойственост на смисъла, една ясна симетрия, от една страна, а от друга, едно не по-малко очевидно несъответствие или непоследователност. Симетричността откриваме в отговорите на бащата и дъщерята, когато биват запитани каква е причината за смъртта на пиленцето. В миналото на спомена, след като е покрил тялото на мъртвото същество със савана на бялата си носна кърпа от фина батиста, бащата отговаря: „Понякога няма причина“ (Москович 2004: 35). На същия въпрос след години, в настоящето на припомнящата си тази история разказвачка, дъщерята, станала вече майка на свое дете, ще отговори, със същото неразбиране на ненавистта между хората и със същата убеденост, че насилието, убийството и разрушението са лишени от смисъл: „Нямам представа“ (Москович 2004: 36).

Ако извеждането на смисъла се изгражда именно чрез това симетрично повторение, което затвърждава във времето отхвърлянето на насилието и преклонението пред незаслужената страдалческа съдба на преследвания етнос, то финалният и затова най-силно звучащ смислов акцент в разказа е привнесен чрез въвеждането на оразличаващия двете ситуации контрастиращ дисконтинуитет на действието. Докато миналото е белязано от жестокостта,

безпричинното насилие и смъртта, настоящето е белязано от живота или от продължителното, неспирно писукане на пиленето.

Така, разказът завършва с утвърждаването на една хилядолетна мъдрост, която винаги съпътства народа на Израил в странстванията му и която се вражда в сърцевината на идентичността на бразилската еврейка. Макар и наранена от противопоставянето и нетолерантността, тази идентичност продължава да устоява на преめждията, цяла и непоколебима, като се опира на солидарността на семейството и черпи живителни сокове от дълбоките корени на родовата памет. Чрез активирането на богатата полисемия на всяка съдържаща се във финалното му изречение лексема, разказът извежда като заключение в самия си край просветлението за непобедимостта на създадения от Бога и принадлежащ на Бога живот:

Боготвореното същество (пилето) сияеше в своята яркожълта мъдрост (Москович 2004: 36).

5. ИЗВОДИ

Интересът към имиграционната тематика, който бележи началото си в бразилската литература през XIX в., отразявайки интензивните миграционни движения към страната в този период, продължава да е актуален и днес. С особено нарастваща сила той се проявява в бразилската художествена проза в края на XX в. и началото на XXI в., от обновена естетическа, историческа и социокултурна перспектива.

Изявени съвременни белетристи като Нелида Пиньон, Милтон Атум, Салим Мигел и Синтия Москович осъществяват през последните десетилетия широкомащабното и многопластово художествено изследване на имиграционните процеси, предопределили демографските, икономическите, социалните и културните характеристики на обширни региони от бразилската територия и на големите етнически групи, които днес влизат в състава на населението на Бразилия. В творбите на Пиньон, Атум, Мигел и Москович имиграцията е представена разностранно като социално, икономическо и психологическо явление, с дълбоки последици в живота на бразилското общество, като конституиращ наиндивидуалната същност на бразилската национална идентичност феномен.

Едни от най-ярките творби на литературния хоризонт в съвременна Бразилия разработват проблематиката на миграцията в тясно преплитане с тази на идентичността, проучвайки с художествените средства на литературата механизмите на търсене, загуба, подмяна и придобиване на идентичност. Като изгражда убедителни фикционални съдби и характерни образи на герои имигранти, зад които без особена трудност могат да бъдат открити автобиографични следи, и вписва тези индивидуални съдби в колективната история на

Бразилия, съвременната бразилска проза не само обобщава най-съществените аспекти на миграционните процеси, които дълбоко засягат живота на мигриращия индивид, на обществото, от което произхожда, и на обществото, което го приема, но и се фокусира върху процеса на изграждане на мулти-, интер- и транскултурната идентичност на бразилската нация, търсейки винаги признаците на диалога между многобройните култури, които населяват необятната бразилска територия.

Във времето на глобализираните култури, на засиления интерес към света на Другия, на дифузните и преходни идентичности, които обитават не-местата на ускорената ни история, съвременната бразилска белетристика, както го доказват едни от най-изтъкнатите нейни представители, всъщност прокарва един системен опит за рецентриране на интереса на литературата към проблема за фиксирането на идентичността, чрез съхранението на паметта за миналото на предците и като начин за противопоставяне на преходността на индивидуалното съществуване.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Азеведу 2010: Azevedo, A. *O Cortiço*. Vila Nova de Gaia: Eucleia Ed., 2010.
- Алмейда 2002: Almeida, M. A. de. *Memórias de um Sargento de Milícias*. São Paulo: Martin Claret, 2002.
- Араня 2008: Aranha, J. P. da Graça. *Canaã*. Sófia: Ed. Ogleдало, 2008. Edição bilingue./Араня, Ж. П. да Граса. *Ханаан*. Двуетично издание. Прев. на бълг. Сн. Томова. София: ИК „Огледало“, 2008.
- Атум 2006: Natum, M. *Dois irmãos*. São Paulo: Companhia das Letras, 2006.
- Атум 2008: Natum, M. *Relato de um certo Oriente*. São Paulo: Companhia das Letras, 2008.
- Байчинска, Кр., М. Бакрачева, С. Савова 2009: *Статуси на психосоциална идентичност, ценности и психично благополучие в юношеска възраст*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2009.
- Бразилска литературна академия 2015а: Academia Brasileira de Letras. Bibliografia de Nélida Piñon. <http://www.academia.org.br/abl/cgi/cgilua.exe/sys/start.htm?infoid=460&sid=290>, 25.01.2015.
- Бразилска литературна академия 2015б: Academia Brasileira de Letras. Biografia de Nélida Piñon. <http://www.academia.org.br/abl/cgi/cgilua.exe/sys/start.htm?infoid=462&sid=290>, 25.01.2015.
- БИГС 2007: Бразилски институт по география и статистика 2007: Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. *Brasil: 500 anos de povoamento*. Rio de Janeiro: IBGE, 2007. <http://biblioteca.ibge.gov.br/visualizacao/livros/liv6687.pdf>, 17.09.2014.
- БИГС 2015а: Бразилски институт по география и статистика 2015а: IBGE – Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. <http://brasil500anos.ibge.gov.br/estatisticas-do-povoamento>, 2015, 6.02.2015.
- БИГС 2015б: Бразилски институт по география и статистика 2015б: IBGE – Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. <http://brasil500anos.ibge.gov.br/territorio-brasileiro-e-povoamento>, 2015, 7.02.2015.

- БИГС 2015в: Бразилски институт по география и статистика 2015в: IBGE – Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. Censo Demográfico 2010. Nupcialidade, fecundidade e migração. http://www.ibge.gov.br/home/estatistica/populacao/censo2010/nupcialidade_fecundidade_migracao/default_nupcialidade_fecundidade_migracao.shtm, 2015, 9.02.2015.
- БИГС 2015г: Бразилски институт по география и статистика 2015г: IBGE – Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. Censo Demográfico 2010. Características gerais da população, religião e pessoas com deficiência. http://www.ibge.gov.br/home/estatistica/populacao/censo2010/caracteristicas_religiao_deficiencia/default_caracteristicas_religiao_deficiencia.shtm, 2015, 9.02.2015.
- БИГС 2015д: Бразилски институт по география и статистика 2015д: IBGE – Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. Os imigrantes alemães no Brasil. <http://brasil500anos.ibge.gov.br/territorio-brasileiro-e-povoamento/alemaes/os-imigrantes-alemaes-no-brasil>, 2015, 7.02.2015.
- Вайбел 1949: Waibel, L. Princípios da colonização europeia no Sul do Brasil. – *Revista Brasileira de Geografia*, Ano XII, Abril-Junho de 1949, No. 2, 159-222, http://biblioteca.ibge.gov.br/visualizacao/periodicos/115/rbg_1949_v11_n2.pdf, 9.02.2015.
- Верисиму 2004а: Veríssimo, É. *O Tempo e o Vento – Parte 2. O Retrato*. São Paulo: Companhia das Letras Ed., 2004
- Верисиму 2004б: Veríssimo, É. *O Tempo e o Vento – Parte 3. O Arquipélago*. São Paulo: Companhia das Letras Ed., 2004.
- Верисиму 2013: Veríssimo, É. *O Tempo e o Vento – Parte 1. O Continente*. São Paulo: Companhia das Letras Ed., 2013.
- Гимарайш 2011а: Guimarães, J. *A ferro e fogo – Tempo de solidão*. São Paulo: J&PM Ed., 2011.
- Гимарайш 2011б: Guimarães, J. *A ferro e fogo – Tempo de guerra*. São Paulo: J&PM Ed., 2011.
- Гимарайш, Вайнфас 2007: Guimarães, L. M. P., R. Vainfas. Sonhos galegos: os espanhóis no Brasil. – In: Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. *Brasil: 500 anos de povoamento*. Rio de Janeiro: IBGE, 2007, 101–122. <http://biblioteca.ibge.gov.br/visualizacao/livros/liv6687.pdf>, 9.12.2014.
- Грегори 2007: Gregory, V. Imigração alemã: formação de uma comunidade teuto-brasileira. – In: Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. *Brasil: 500 anos de povoamento*. Rio de Janeiro: IBGE, 2007, 141–158. <http://biblioteca.ibge.gov.br/visualizacao/livros/liv6687.pdf>, 10.11.2014.
- Гринберг 2007: Grinberg, K. Nova língua interior: os judeus no Brasil. – In: Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. *Brasil: 500 anos de povoamento*. Rio de Janeiro: IBGE, 2007, 123–140. <http://biblioteca.ibge.gov.br/visualizacao/livros/liv6687.pdf>, 24.11.2014.
- Гофман 2000: Гофман, Ъ. *Представянето на Аз-а във всекидневието*. София: ИК „Петър Берон“, 2000.
- Гусдорф 1991а: Gusdorf, G. *Les écritures du moi – Lignes de vie 1*. Paris: Odile Jacob, 1991.
- Гусдорф 1991б: Gusdorf, G. *Auto-bio-graphie – Lignes de vie 2*. Paris: Odile Jacob, 1991.
- Дойче Веле 2014: Deutsche Welle. As diferentes fases da emigração alemã no Brasil. <http://www.dw.de/as-diferentes-fases-da-imigra%C3%A7%C3%A3o-alem%C3%A3-no-brasil/a-1195367-1>– 12.02.2014.
- Ериксън 1996: Ериксън, Ер. *Идентичност: младост и криза*. София: Наука и изкуство, 1996.
- Кащру 1997: Castro, S. Nélida Piñon, “a primeira”. – *JL – Jornal de Letras, Artes e Ideias*, 29.1.1997, 19.
- Кащру 2000: Castro, S. (dir.). *História da Literatura Brasileira*. 3 vols. Lisboa: Alfa, 2000.
- Кащру, Олинту, Котиню, Крищовау 2000: Castro, S., A. Olinto, E. Coutinho, F. Cristóvão.

- Regionalismo e modernidade na prosa contemporânea. – In: Castro, S. (dir.). *História da Literatura Brasileira*. Vol. 3. Lisboa: Alfa, 2000, 305–358.
- Кейрош 2000: Queirós, E. de. *A emigração como força civilizadora*. Prefácio e fixação de texto Raul Rêgo. Nota Introdutória Isabel Pires de Lima. Lisboa: Dom Quixote, 2000.
- Крейпо 2000: Крейпо, Р. X. *Културна антропология. Как да разбираме себе си и другите*. София: Център за изследване на демокрацията/ „Лик“, 2000.
- Льожьон 1971: Lejeune, Ph. *L'Autobiographie en France*. Paris: A. Colin, 1971.
- Льожьон 1980: Lejeune, Ph. *Je est un autre – L'autobiographie, de la littérature aux médias*. Paris: Seuil, 1980.
- Льожьон 1986: Lejeune, Ph. *Moi aussi*. Paris: Seuil, 1986.
- Льожьон 1996: Lejeune, Ph. *Le pacte autobiographique*. Paris: Seuil, 1996 (1^{ère}ed. 1975).
- Майер 2006: Mayer, J. M. Terra prometida: uma tragédia em 4 atos. Colonização estrangeira como alternativa de política agrária. – In: *Usos do Passado. XII Encontro Regional de História ANPUH-RJ 2006*. <http://www.rj.anpuh.org/resources/rj/Anais/2006/conferencias/Jorge%20Miguel%20Mayer.pdf>, 2006, 9.02.2015.
- Машаду 2001: Machado, A. de A. *Brás, Bexiga e Barra Funda. Laranja da China*. São Paulo: Martin Claret, 2001.
- Мигел 2008: Miguel, S. *Jornada com Rupert*. Rio de Janeiro, São Paulo: Record, 2008.
- Монаган, Джъст 2005: Монаган, Дж., П. Джъст. *Социална и културна антропология*. София: ИК „Захарий Стоянов“, 2005.
- Монтелу 1986: Montello, J. Manuel Antônio de Almeida. – In: Coutinho, A. (dir.), E. de F. Coutinho (co-dir.). *História da Literatura Brasileira*, vol. 3. Era Romântica. Rio de Janeiro: José Olympio Ed./ Universidade Federal Fluminense, 1986, 347–353.
- Морейра 1954: Moreira, Á. *As amargas, não*. Rio de Janeiro: 1954.
- Москович 2004: Moscovich, C. *Arquitetura do arco-íris*. Rio de Janeiro, São Paulo: Record, 2004.
- Мот 2007: Mott, M.L. Imigração árabe: um certo oriente no Brasil. – In: Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. *Brasil: 500 anos de povoamento*. Rio de Janeiro: IBGE, 2007, 179–196. <http://biblioteca.ibge.gov.br/visualizacao/livros/liv6687.pdf>, 19.09.2014.
- Община Блуменау 2014: Município de Blumenau. História do Município de Blumenau [online]. <http://www.blumenau.sc.gov.br/blumenau/historia>, 12.02.2014.
- Оже 1992: Augé, M. *Non-lieux. Introduction a une anthropologie de la supermodernité*. Paris: Le Seuil, 1992.
- Оланда 2000: Holanda, S. B. de. *Raízes do Brasil*. – In: Santiago, S. (coord., sel. e pref.). *Intérpretes do Brasil*. Vol. 3. Rio de Janeiro: Editorial Nova Aguilar, 2000, 899–1102.
- Олинту 1986: Olinto, A. Érico Veríssimo. – In: Coutinho, A. (dir.), E. de F. Coutinho (co-dir.) *A Literatura no Brasil*. Vol. 5. Era Modernista. Rio de Janeiro: José Olympio Ed./ Universidade Federal Fluminense, 1986, 436–445.
- Пињон 2005: Piñon, N. *A República dos Sonhos*. Rio de Janeiro, São Paulo: Record, 2005.
- Пињон 2009: Piñon, N. *Coração andarilho (memórias)*. Rio de Janeiro, São Paulo: Record, 2009.
- Пласер 1986: Placer, X. O Impressionismo na ficção. In: Coutinho, A. (dir.), E. de F. Coutinho (co-dir.) *A Literatura no Brasil*. Vol. 4. Era Realista/ Era de Transição. Rio de Janeiro: José Olympio Ed./ Universidade Federal Fluminense, 1986, 489–516.
- Праду Жуниор 2000: Prado Júnior, C. Formação do Brasil Contemporâneo. – In: Santiago, S. (coord., sel. e pref.). *Intérpretes do Brasil*. Vol. 3. Rio de Janeiro: Editorial Nova Aguilar, 2000, 1103–1488.
- Равет 2004: Rawet, S. *Contos e novelas reunidos* (org. André Seffrin). Rio de Janeiro: Civilização Brasileira, 2004.

- Рамуш, Вашконселуш и Соза, Монтейру 2009: Ramos, R. (coord.), B. Vasconcelos e Sousa, N. G. Monteiro. *História de Portugal*. Lisboa: A Esfera dos Livros, 2009.
- Раснер 2014: Rassier, L. Salim Miguel, cidadão do mundo, por Luciana Rassier. – In: RIC Mais Santa Catarina. On-line em: <http://ndonline.com.br/florianopolis/plural/139170-escritor-salim-miguel-completa-90-anos.html>, 30.01.2014, 17.02.2015.
- Риедел 1986: Riedel, D. C. Experimentalismo. – In: Coutinho, A. (dir.), E. de F. Coutinho (co-dir.) *A Literatura no Brasil*. Vol. 5. Era Modernista. Rio de Janeiro: José Olympio Ed./ Universidade Federal Fluminense, 1986, 318–325.
- Салгаду 1972: Salgado, P. *O Estrangeiro*. Rio de Janeiro: José Olympio Ed., 1972.
- Сантьягу 2000: Santiago, S. (coord., sel. e pref.). *Intérptetes do Brasil*. Vol. 3. Rio de Janeiro: Editorial Nova Aguilar, 2000.
- Сефрин 2004: Seffrin, A. Samuel Rawet: fiel a si mesmo. Prefácio. – In: Rawet, S. *Contos e novelas reunidos* (org. André Seffrin). Rio de Janeiro: Civilização Brasileira, 2004, 9–15.
- Силгиджиян 1996: Силгиджиян, Х. Ерик Ериксън: едно предизвикателство към научните и културните възгледи за жизнения път на човека. Предг. към: Ериксън, Ер. 1996. *Идентичност. Младост и криза*. София: „Наука и изкуство“, 1996.
- Содре 1968: Sodré, N. W. *Formação histórica do Brasil*. 4.ª ed. São Paulo: Editora Brasiliense, 1968.
- Фернандес 2000: Fernandes, F. A Revolução Burguesa no Brasil. Ensaio de Interpretação Sociológica. – In: Santiago, S. (coord., sel. e pref.). *Intérptetes do Brasil*. Vol. 3. Rio de Janeiro: Editorial Nova Aguilar, 2000, 1489–1846.
- Ханер 1993: Hahner, J. E. *Pobreza e Política. Os pobres urbanos no Brasil – 1870/1920*. Brasília: Editora Universidade de Brasília, 1993.
- Хуган 1980: Hugan, P. *Demografia Brasileira*. São Paulo: Atlas, EDUSP, 1980, 99–101.

Март 2015

Рецензенти: доц. д-р Татяна Пантева,
доц. д-р Петър Моллов